

J. JURGINIS

*Raganų gaudymo
šimtmetis*

LIETUVOS
ISTORIJA

J. JURGINIS

*Raganų gaudymo
šimtmetis*

Vilnius „Mokslas“ 1984

63.3(2L)
Ju203

Recenzavo istorijos mokslų daktarai profesoriai
J. ANIČAS ir S. VANSEVIČIUS

J 0507000000—055
M854(08)—84 Neskelbta

© Leidykla „Mokslas“, 1984

IVADAS

Istorinis faktas skiriasi nuo fakto apskritai, tai ne įvykio, kurio tikrumas neginčijamas, aiškinimas, o jo reikšmės visuomenei supratimas. Tikras faktas gali būti netinkamai įvertintas. Istorinis faktas — tai atraminė medžiaga istorijos pažinimui, teorijai ar hipotezei, istorinio proceso dėsningumui aiškinti.

Atrodo, raganos ir raganiai (burtininkai, kerėtojai) kaip mitinės būtybės turėtų dominti ir iš seno domina tautosakininkus, mitų tyrinėtojus. Šiuo metu nebėra skeptikų, kurie nesutiktų, kad pasakos ir mitai brangintinas kiekvienos tautos dvasinės kultūros palikimas. Deja, dažnai užmirštama, kad epochos turi ne tik savo ekonomiką, bet ir fantastiką su prietarais. Fantastinių gamtos ir visuomenės gyvenimo formų perdirbinių kiekvienos tautos folklore yra daug. Yra nykštukų, milžinų, stebuklingų muzikantų, laimū, laumių; vienos mitinės būtybės gyveno laukuose, miškuose ar ore, kitos vandenyje, vienos buvo geros, kitos blogos, tačiau jos nebuvo tapatinamos su gyvais žmonėmis ir niekas jų nepersekiojo. Fantastika — meninės kūrybos dalis. Tik raganas ištiko tragedija, kurios prisiminimai pateko į tautosaką. Europos istorijoje buvo raganų gaudymo, kankinimo ir deginimo laikai; ir dabar politiniame bei kultūriniame gyvenime „raganų gaudymo“ ar „raganų puotų“ sąvokos vartojamos tais atvejais, kai idėji-

nėje kovoje stveriamasi beprotiškų, istorijos pasmerk-
tų priemonių. Raganų gaudymo pamišimą išgyveno
ir Lietuvos feodalinė visuomenė.

Sakmių apie raganas „Lietuvių pasakojamosios
tautosakos motyvų kataloge“ užregistruota apie 150,
o iš viso, apytiksliais duomenimis,— arti tūkstančio.
Visoje Lietuvoje pasakojama, kaip raganos skraidy-
davusios į susirinkimus, kaip jos mėgindavusios pa-
kenkti gyvuliams ir žmonėms, melždavusios karves
joninių rytą, kenkdavusios žmonėms vestuvėse, šu-
nimis ir žvirbliais versdavusios savo vyrus, užjodi-
nėdavusios arkliais paverstus bernus (49, 218).

Raganos — blogos būtybės, jų blogio šaltinis pik-
toji dvasia — velnias, su kuriuo jos bendraujančios,
net gyvenančios kaip su vyrais (49, 223). Pasako-
jama, kad raganą, kaip ir velnią, esą galima nušauti
sidabrine kulka, kad karste ji apsiverčianti kniūps-
čia, nes negalinti žiūrėti į dangų, kad ten, kur pa-
laidota ragana, dvyliką valandą kažkas švilpiąs.
Pasitaiko sakmių apie raganų plukdymus ir degi-
nimus, bet tokių, „kuriose nesunku įžiūrėti tikrų įvy-
kių atspindžius“, nedaug (49, 218, 224).

Lietuvių tautosakiniai mitai užrašyti ne anksčiau
kaip XIX a., kai raganų teismų jau nebuvo, o bur-
tais ir vaiduokliais dar gana plačiai buvo tikima,
tad pasakotojai tragiškos praeities galėjo neprisi-
minti, o užrašinėtojai pasakojimus apie tikrus da-
lykus palaikyti tautosakai nebūdingais. Užrašyti eg-
zotiški pasakojimai apie raganas atkeliavę iš svetur,
o istorinė realybė, kainavusi ne šimtus, o tūkstan-
čius žmonių gyvybių, į užrašus nepateko. Ne tik
negražu, bet tiesiog nedora didžiulis užrašytas
raganų mitais ir neprisiminti žuvusiųjų mitų ob-

jektų. Gal ir per vėlu siūlyti statyti sudegintoms raganoms paminklą, tačiau nevėlu aiškinti, kokia kaina lietuviai raganavimo mitus pirkę. Istorija tik tada esti išminties mokytoja ir dorovės puoselėtoja, kai matyti ne tik šviesioji, bet ir tamsioji praeities pusė ir žmonės supranta, kodėl po nakties išaušta rytas.

Raganų persekiojimas buvo paplitęs visoje Europoje, jo išvengė tik toji jos dalis, kuri buvo patekusi į turkų jungą. Musulmonai netikėjo žmonių bendravimu su velniais ir šio krikščioniško prietaro teisinėmis bei administracinėmis priemonėmis netramdė. Mažai dėl raganavimo nukentėjo pravoslaviškos ir protestantiškos šalys, kuriose krikščionių bažnyčios nepriklausė nuo Romos popiežių ir jų įsakymams nebuvo paklusnios. Popiežių įsakymai buvo svarbūs katalikams. Tuo galima paaiškinti, kodėl tiek daug žmonių sudeginta katalikiškose šalyse, bet ne pačią deginimo priežastį, ne feodalinės visuomenės protinio aptemimo faktą,—tai buvo susiję su pasaulietinės Renesanso pasaulėžiūros atmetimu ir viduramžių religinės pasaulėžiūros prievartiniu grąžinimu.

Dabartiniu mokslo ir technikos revoliucijos laikotarpiu aktualiausios istorijos temos yra pasaulėžiūros, ideologijos, kultūros pažangos klausimai. Tarybinis istorikas E. Černiakas straipsnį „Demonologija ir raganų medžioklė XVI—XVII a.“ pradėjo tokiu sakiniu: „Tyrinėtojas, ėmęs tokios neįprastos temos, atrodo yra tolimas istorijos mokslo interesams, iš tikrųjų ji glaudžiai susijusi su svarbiausiomis visos epochos politinėmis ir socialinės psichologijos problemomis“ (62, 99). Dalį tų problemų

sprendžia lenkų kultūros tyrinėtojas J. Tazbiras straipsnyje „Bylos dėl kerėjimų“ (45, 151—176), stengdamasis išaiškinti, kodėl Lenkijoje jos atsirado vėliau negu kitose Europos šalyse ir kuo jos skyrėsi. Abu autoriai apžvelgia naujausią literatūrą ir kai kuriais klausimais daro vienodas išvadas: atmeta kapitalistinėse šalyse labiausiai paplitusią Margaritos Mari (Murray) nuomonę, kad raganų teismai prasidėjo krikščionių bažnyčia panorus išnaukinti pagonybės likučius ir kad tai buvo susiję su politinėmis kovomis dėl valdžios.

M. Mari mano, kad iki pat XVII a. buvo tikima dieviška karalių kilme ir kad monarchas, krikščionių tituluojamas dievo atstovu žemėje, dėl valdinių gerovės turėjęs būti aukojamas pagoniškam vaisingumo dievui. Dėl tokio slapto stabmeldiško tikėjimo buvę žudomi monarchai, vėliau — kas nors iš jo giminių ir pagaliau karaliaus parinktas valdinys. Ritualinis aukojimas būdavęs dangstomas bylos svarstymu teisme ir sprendimo paskelbimu, — tai buvęs pasityčiojimas iš teisėtumo. Bažnyčia ilgai turėjusi kęsti šitokį pagonišką prietarą ir net eiti į kompromisą — kanonizuoti kai kurias jo aukas ir vėliau paskelbti jas darius stebuklus, kaip buvo pasielgta su Orleano mergele — Žana d'Ark. Dvasininkai, turėdami metraščių rašymo monopoliją, stengėsi nuslėpti magiškojo kulto esmę. XVI a. senasis tikėjimas atgijęs Anglijos rytinėje dalyje, kur anksčiausiai įleido šaknis reformacija. Elžbietos I valdymo pabaigoje tikėjimas dieviška monarcho kilme buvo išlikęs tik kai kuriuose kaimuose. Tačiau 1603 m. sostą užėmęs Jokūbas I norėjo tą tikėjimą atgaivinti, bet jau neberado pritarimo, o energingesnės Karo-

lio I pastangos baigėsi jo nuvertimu ir nužudymu. Ritualinis žudymas rėmėsis daugeliu papročių, susijusių su magija, išaiškinta kaltinamųjų prisipažinimais.

M. Mari pažiūros buvo kritikuotos pačioje Anglijoje, tačiau klausimas pasidarė toks aktualus, kad buvo surengta istorikų, antropologų, psichologų ir filosofų diskusija, išaiškinti, kada atsirado tokia masinė beprotybė ir visuomenės isterija. Diskusijos medžiaga paskelbta 1970 metais. J. Tazbiras atmetė M. Mari pažiūrą kaip pseudomokslinę remdamasis ir tuo, kad raganų persekiojime Lenkijoje nematyti jokių politinės kovos pėdsakų. Kaltinimai ragonavimu susiję su kasdieniniais kaimo rūpesčiais. Politinių žmogžudysčių Lenkijoje yra buvę, plačiai paplitęs gandas, kad karalienė Bona nunuodijusi savo marčią Barborą, bet niekas nuodų nelaiko kerais.

J. Tazbiras teismų aktais nesiremia ir apie juos nekalba, darydamas literatūros apžvalgą, kai kurių autorių nuomonėms jis pritaria. Sutinka, kad prietaro paplitimui didelę įtaką turėjo XVII a. pradėtos vienuolių misijos kaimuose, turėjusios tikslą užgesinti visus pagonybės židinius. Jėzuitų kronikoje parašyta, kaip jų ordino nariai su vietiniais (Pamario, Valčos apylinkės) kunigais, apsirengę liturginiais rūbais, 1632 m. švenčiant jonines, vyko už miesto, kur miestiečiai pagal seną paprotį kūreno laužą ir linksminosi, ir visus pobūvio dalyvius, kaip nenusikračiusius pagonybės, išvaikė. Dalį senoviškų su gamtos atmainomis susijusių papročių bažnyčia priėmė į krikščioniškąjį kalendorių. XVII a. Lenkijoje vyko katalikybės suartėjimas su folkloru ir jos kultų plitimas liaudyje. Vieni prietarai buvo asimiliuoja-

mi kaip nepavojingi ir net išganingi, kiti — kaip pagoniškos atgyvenos, kenksmingi ir pražūtingi. Magija dalijama į krikščioniškąją ir į pagoniškąją.

Tuo metu smukusi visuomeninė globa, didėjantis skurdas kaime žlugdė solidarios kaimynystės santykius, kaimus užplūdo elgetos. Čia pasitarnavo kontrreformacija: ji ragino tikėti šventaisiais stebukladariais, jų paveikslais, relikvijomis, šventintu vandeniu, žolėmis, stebuklingomis vietomis. Raganų teismai rėmėsi teologija, kuri traktuojama, kaip 1670 m. pastebėjo Lenkijos primas (Gnezno arkivyskupas) Mikalojus Pražmovskis, diletantiškai ir prietaringai.

Vakarų Europoje teismų aukomis buvo ne tik miestų plebėjai ir valstiečiai, bet labai dažnai ir bajorai bei kunigai, aukšti valstybės pareigūnai. Lenkijoje apkaltinti bajorą raganavimu ir jį nužudyti dėl galiojusių bajoriškos demokratijos įstatymų buvo neįmanoma. 1738 m. Volynėje sudegintas šlėkta buvęs savavaliavimo auka. Daugiausia nukentėjo moterų, nes pagal Šventąjį raštą ir teologiją velniai yra vyriškos lyties, o paleistuvavimas su jais — neginčijamas raganavimo požymis. 1775 m. Doruchove (Velunos žemėje) buvo sudeginta 14 moterų, apkaltintų raganavimu. Tai tiek paveikė lenkų visuomenę, kad 1776 m. seimas nutarė uždrausti raganų bylose kankinimus ir skelbti mirties bausmę.

J. Tazbiras ir E. Černiakas nesidomėjo, kokie teismai raganas teisė, kokiais įstatymais teisėjai rėmėsi, kaip keitėsi kaltinimai, ar kas gynė teisiamuosius ir, jei gynė, tai kokiais argumentais, kaip ir dėl ko raganų teismai nyko. Jų straipsniuose yra nuorodos į literatūrą, bet apie aktų publikacijas nėra net užuo-

minų, todėl teiginių patikrinti, paremti arba atmesti, remiantis dokumentais, neįmanoma. Išaiškinti šį visai Europai bendrą istorijos reiškinių gali nemažai padėti Lietuva, turtingi jos archyvai.

LITERATūros IR ŠALTINIŲ APŽVALGA

Pirmasis istorikas, prabilęs apie raganavimus Lietuvoje, buvo M. Dovnaras-Zapolskis (1867—1934), vienas iš žymiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrinėtojų. Tarp daugelio socialinių-ekonominių ir politinių monografijų, dokumentų publikacijų ir straipsnių jo moksliniame palikime yra ir istorinis-etnografinis etiudas „Raganavimas Šiaurės vakarų krašte XVII—XVIII a.“ (55, 214—231). Etiudą jis pradėjo sakiniu „Raganavimas — vienas iš gana įdomių tiek praeities istorijos, tiek ir dabarties etnografijos klausimų, glaudžiai susijusių su tautos kultūros raida“ ir baigė tokia išvada: „Štai visi negausūs etnografiniai duomenys, kuriuos buvo galima rasti iki šiol išspausdintose bylose dėl raganavimo Šiaurės vakarų krašte XVII ir XVIII amžiais. Rūpestingi dabartinių raganavimo ir burtininkavimo būdų užrašymai, be abejo, parodys, kad dauguma čia išdėstytų pažiūrų ir tikėjimų iki šiol tvirtai laikosi mūsų tautoje“ (55, 231).

M. Dovnarui-Zapolskiui raganų teismai — tik šaltinis etnografijai, tai tik medžiaga. Iš jos jis sužinojo, kad raganautojams ir burtininkams priskiriama paslapti magijos galia, kad raganos skraidžiusios į puotas su velniais, kad jos galėjusios pakenkti žmonių sveikatai ir net numarinti, galēju-

sios kerėti vandenį, miškus, javus, paleisti ar išsklaidyti debesis, sukelti audrą ir be ugnies padaryti gaisrą. Tačiau burtininkai ir raganos galėję ne tik pakenkti, bet ir pagelbėti žmonėms: merginoms privilioti jaunikį, nuvaryti liūdėsį, apsaugoti nuo kerų. Kerėjimo galia buvusi labai plati, o kerėjimo priemonėmis galėję būti vanduo, alus, vynas, rasa, žolės, paslaptingi žodžiai, net neįprasti žvilgsniai. Istorikas pastebi, kad bylose raganos ir burtininkai dažniausiai kaltinami kenkimu. M. Dovnaras-Zapolskis, aiškindamas kerėjimo būdus, daugiausia rėmėsi Liudviko Adomo Jucevičiaus (1813—1846) paskelbtais teismų aktais, kurių originalai buvo parašyti lenkiškai, į lietuvių kalbą jie išversti tik 1959 m. leidžiant jo raštus (10, 406—413, 476—498). Istorikas nesidomėjo, kokie tai buvo teismai, kokią teisybę gynė teisėjai, kaip buvo kaltinamieji tardomi, skelbiami ir vykdomi nuosprendžiai.

L. Jucevičius knygos „Žemaičių žemės prisiminimai“ (1842) priede paskelbė pluoštą raganavimo bylų iš XVII a. pabaigos ir XVIII a. pirmosios pusės, rastų Šiaulių ekonomijos archyve. Jo paskelbtos bylos baisios ir, atrodo, beprotiškos.

Pats L. Jucevičius, paskelbęs nuosprendį sudeginti Reginos Kosciukienės „išduotas“ raganavimo bendrininkes Mataušienę Sugaudienę ir Simonienę Saukienę, įrašė tokią pastabą: „Tą gėdingą dekretą, neišdildomą tamsumo, prietarų ir kvailumo dokumentą“ pasirašė 11 bajorų (10, 407). Tačiau tas pats dekretas, kurį skelbėjas vadina gėdingu ir kvailu, jo nuomone, ne nusikaltimas, o liudijimas, „ką liaudis manė ir mano apie Šatriją ir raganius“ (10, 406), nes raganavimu apkaltintos moterys prisipa-

žinuosios skraidžiusios į Šatrijos kalną puotauti su velniais.

Pasak L. Jucevičiaus, liaudis pasakojanti, kad nuo to kalno viršūnės matyti 12 bažnyčių, kalne esanti palaidota mitinė Jauterytė, Alkio žmona, bet svarbiausia, kad šv. Jono naktį iš viso krašto sulėkdavusios raganos į puotą. Jo senas vežėjas pasakojęs, kaip vienas drąsus vaikinys patekęs į raganų puotą šv. Jono naktį. Kalne jis radęs daugybę moterų ir vyrų, apsirengusių vokiškais rūbais, su skrybėlėmis, iš kurių kyšojo ilgiausi ragai. Grojusi nuostabiai graži muzika, visokie gėrimai upeliais tekėjo, ir susirinkusieji šokę iki nugriuvę. Vaikinas buvęs labai gerai priimtas, pasodintas deimantiniame soste, vaišintas vynu iš auksinių taurių, davę jam kelias saujas pinigų, kuriuos jis tuoj įsidėjęs į kišenę. Tik kai gaidys užgiedojęs, viskas išnykę, vaikinys likęs ant kalno vienas ir gerai įsižiūrėjęs pamatęs, kad deimantinis sostas — supuvęs kelmas, auksinė taurė — kirmėlių išgraužta kaukolė, kuri vaipėsi geltonais dantimis, kišenėj vietoj pinigų — skiedros (10, 406).

Šatrijos raganomis domėjosi ir Dionizas Poška (1757—1830). Darbe apie senovės lietuvių religines apeigas jis papasakojo, kokiais burtais tikėjo senovės graikai ir romėnai. Jų žyniai ir visokiais vardais vadinti burtininkai buvę penkių rūšių: 1) Kirkė savo vyrą Sarmatų karalių nunuodijusi ir už tai buvusi iš šalies išvaryta; 2) ta pati Kirkė Uliso draugus ir tarnus užburtu gėralu pavertusi gyvuliais: vilkais, lokiais, meitėliais; 3) buvę vaiduoklių, vilkolakių, pikčiurnų ir bedievių žmonių vėlių, kurios visokių baidyklių pavidalais bąstęsi, žmones gąsdinę ir visokias šunybes darę; 4) buvę inkubų ir sukubų, arba

užpuldinėtojų, t. y. žmonių pavidalo velnių vyriškos ir moteriškos lyties, naktį su žmonėmis lytiškai santykiavusių; 5) buvę raganių, vadinamų magais, kurie iššaukdavę iš kapų negyvėlius ir su jais kaip su gyvais kalbėdavęsi ir pragaro dvasių galia pranašaudavę ateitį (44, 375). Manydamas, kad burtai paveldėti iš antikinių tautų, D. Poška padarė tokią išvadą: „Tie visi paminėti penkių rūšių burtininkai, ką tik išskaičiuoti, buvo randami Lietuvoje ir Žemaičiuose, o jų visų prezidentė buvo vardu Šatrija, kurios vardu yra vadinama burtininkų sostinė, didelis kalnas, esąs Žemaičiuose, Šiaulių apskrityje“. Jis primena, kad, kaip pasakojama, joninių naktį abiejų lyčių burtininkai, pasivertę juodvarniais, varnomis, kuosomis, šarkomis ir kitokiais paukščiais, sulėkę ant Šatrijos puotaudavę, tardavęsi, duodavę savo veiklos ataskaitas ir iš vyresniųjų įsakymus gaudavę. Juos persekiojusi bažnyčia. „Žemaičių diecezijos dvasininkija, turėdama savo rankose Varnių magdeburgiją, prieš burtininkus įvedė Mišriuosius teismus (panašius į šventąją inkviziciją), kame nekalti žmonės pagal statuto, vadinamo Saksoniškojo, nuostatus būdavo tortūromis ir konfesatomis kankinami ir, remiantis jų prisipažinimais (vadinamais laisvanoriškais), net apkalbėjimais, deginami ant laužo. Tai rodo gausūs magdeburgijos ir Mišriųjų teismų dekretai, kurių smalsuolis gali rasti ne tik apskričių archyvuose, bet ir pas atskirus bajorus, ištraukomis išrašytus. Aš ir pats turiu porą tokių dekretų ir, jei kas domisi, galiu parodyti“ (35, 377).

L. Jucevičiui, be to, ką jis ir D. Poška žinojo apie Šatriją, dar rūpėjo sužinoti, ar kerėtojai tikėjo savo

kerų galia bei kuo ir kaip jie kerėjo, nes išgautų prisipažinimų kankinant nelaikė tikrais.

Jis paskelbė savo tėvo Dominyko užrašytą pasakojimą apie dviejų kaimiečių bylą dėl pakerėjimo.

Vienas apskundė antrą dėl trijų mažų vaikų nužudymo burtais. „Ta byla atėjo iki dvaro. Iš pradžių nenorėjome tikėti tokiais neįmanomais dalykais, tačiau skundėjo raudos, aimanos ir baisiausias sielvartas bei užsispyrimas privertė mus imtis šią paslaptį tirti. Liepėme pristatyti apskųstajam, kuris nei gražiuoju, nei piktuoju neprisipažino kaltas, nors skundėjas jam badė akis daugybe pavyzdžių ir statė liudininkus, kurie buvo girdėję, kaip jis gyrėsi tais nusikalstamais darbais. Prie šito dalyko pritraukėme vieną protingą kunigą — pavedėme jam šitai ištirti ir skundžiamajam girdint *solemniter* [iškilmingai] prižadėjome dovanoti kaltę, jei viską prisipažins. Atlikęs išpažintį, skundžiamasis atėjo į dvarą ir, girdint tam pačiam kunigui, mums ir dar trims asmenims, išpažino, jog tai jo darbas buvo anasai nusikaltimas, ir prašė tik dovanoti kaltę. Mes laidavome, kad jam bus dovanota, tiktai *sub conditione* [su sąlyga], kad jis išpasakotų mums, koku nedoru būdu jis nužudė tuos nekaltus kūdikius, ir kad daugiau nei tam ūkininkui, nei kam kitam pikto nebedarytų. Ilgai spyriojęsis, jis galų gale prisipažino ir prisiekė, jog nei skundėjo namuose nebuvo, nei jokių *venenų* [apdavų] nevartojo kūdikiams žudyti; tik tuo metu, kai skundėjas grįžo su žmona po jungtusių iš bažnyčios ir važiovo pro kapus, jis, iš seno turėdamas *in corde* [širdyje] ant jo piktumą, nulaužė kapuose kelis kryžiuokus ta intencija, kad anam vaikai neaugtų, ir tai buvo skundėjo vaikučių mirties priežastis. O kad jo pikta intencija toliau nebeturėtų galios, liepė skundėjui su žmona eiti ir atitiesti kokį nors pakrypusį ar bevirstantį kryžių, vis tiek kur jis būtų, arba dėl senumo nugriuvusį vėl iš naujo pastatyti. Jis dar tvirtino, kad kryžiaus atitiesimas arba nugriuvusio atstatymas yra *antidotum* [priešnuodis] prieš tos rūšies burtus ir labai gerai padeda visoms moterims, kurios sunkiai gimdo. Kad tas žmogus jokių nei fizinių, nei medicininių priemonių vaikams žudyti nevartojo, patvirtino visas sodžius, dar ir tą pridėjo, kad jis nei pirmiau, nei mirties metu visai tame

sodžiuje nebuvo. Vaistai tačiau vaisių davė, nes kai tik tasai vyras su žmona kryžių pastatė, trys vaikai jiems gimė, ir nė vienas nei sirgo, nei mirė“ (10, 177—178).

Reikia manyti, kad dėl šito kerėjimo kalta buvo meilė, nors L. Jucevičiaus tėvo paliktame aprašyme apie tai nepasakyta. Gal kaltinamasis nenorėjo atverti savo širdies paslapčių, o gal ir jas atvėrus tardytojams daugiau rūpėjo pats kerėjimo būdas, o ne jo priežastis, ir jie to neužrašė. Kaltinamasis nulaužė kryželius iš keršto dėl patirtos moralinės skriaudos. Kalta buvo arba jaunoji, atsisakiusi ar nesupratusi jo meilės, arba jaunikis, paviliojęs ir atvedęs prie altoriaus jo mylimąją. Šiuo atveju apviltasis galėjo kreiptis visai ne į velnią, o į dievą, piktindamasis jam padaryta neteisybe.

Kad keršto tikslais buvo kreipiamasi ir į dievą, liudija Motiejus Valančius (1801—1875). „Žemaičių vyskupystėje“ jis rašo: „Žmonės, datyrę nuo kitų daugel neteisybių, o negalėdami neprieteliams kitaip atmonyti, neša į Kretingą muštinį, kad bernardinai prie šv. Antano mišias atlaikytų. Taip daro, vildamos neprietelių, mišias atlaikius, susirgsiant ir mirsiant. Neturtingieji, it taip neprieteliams linkėdami, užmoka savo klebonui, kad lieptų skambinti varpais, arba zvanyti, su perstojimais, it žmogui mirus. O kestant jau zvanyti, pririša prie varpo širdies strikelį, vildamos trumpame laike zvanydamos po mirusio jo neprieteliaus arba sutrauksiant ligai it virvėmis. Metuose 1838 savo akimis mačiau taip darant Kėžiuose“ (48, 340).

Tokio ar panašaus kreipimosi į dievą ieškant teisybės M. Valančius nevadina pagonišku arba be-

dievišku. Jis tai laiko veiksmu, kylančiu iš krikščionių tikėjimo nesupratimo. Prie kulto apeigų nesupratimo arba jų iškraipymo jis priskiria plakimąsi verbomis (paskutinį sekmadienį prieš velykas), šventintų karklų ar kadagių puokštėmis linkint laimingų švenčių, kiaušiniavimą velykų dienomis, pavasari, sniegui ištirpus, jodinėjimą po laukus su kurio nors šventojo paveikslu, kad tas šventasis saugotų ar laimintų rugius. Per šeštines, baigiantis pamaldoms, keli vyrai, užlipę ant bažnyčios lubų, mėtė velnių iškamšas, kurias bažnyčioje buvę vyrai ir moterys „grobstė, draskė, mušė, po šventorių valkiojo, it grieždami apmaudą ant velnių, per Kristų, iš numirusių atsikėlusį, pergalėtą“. Pateikęs šį pavyzdį M. Valančius pastebi, kad antrasis ir septintasis Žemaitijos kunigų susirinkimas tokius vaidinimus uždraudė.

Kai kuriuos papročius, susijusius su krikščioniškų švenčių šventimu, jis, kaip ir vienas iš jo pirm-takų vyskupas Juozapas Karpis, laikė pagoniškais. Prie jų priskyrė joninių pramogas su ugnies kūrenimu, muzika, šokiais bei vaišėmis ir paparčio žiedo ieškojimą. Taip pat tai, kad į didesnes keliones valstiečiai nevyksta pirmadieniais ir penktadieniais, kad ant stogo krankianti varna pranašaujanti nelaimę. Bet štai: „Metuose 1838 dideli tvanai ir lytūs supūdė šieną. Avis, per žiemą supelijusiu šienu šeriamas, pavasariop sausis apniko. Niežtint į sienas besitrindamos nustojo gaurų ir mažne būtinai nupliko. Išvydę tai, žmonės paskelbė vaikščiojant naktimis pagal raganas ir kerpant avis. Dar skelbė atentį metą kilsiant marus; tas vienok neįvyko. Tegul kas pasako, dėl ko žmonės, datirdami nelaimės, nesivilia veikiai

tą praeisiant, bet dar didesnės laukia nelaimės“ (48, 338). Atsakyti į šį klausimą ne taip jau sunku: žmonės bijoję dievo pykčio ir velnio pinklių. Nebuvo kunigo, kuris, sakydamas pamokslus, nebūtų gąsdinęs klausytojų dievo kerštu daugeliui net dėl vieno nusidėjėlio. Tačiau pasitaikydavo, kad ir kunigai, patekę bėdon, kreipdavosi į burtininkus. M. Valančius, remdamasis Varnių bažnyčios dokumentais, teigia, kad sunkiai susirgęs „kunigas Jokūbas Šmatovyčia išsiuntė į Prūsus vaikiuką, pavarde Diloba, paklausti žynio, ar besikels iš to patalo“. Apie tai sužinojęs kitas kunigas ligonį apskundė vyskupystės konsistoriui, kuris „pagijusį kunigą Šmatovyčią užrakino Telšių klioštorij [vieniuolynę], kad verktų už savo nusidėjimą lig pat amžiaus galo“ (48, 340).

Didžiausi piktadariai buvę kerėtojai, „nesgi visi jais baidės ir nuo jų tolinos, kunigai šventomis dienomis be paliaubos ant jų šaukė ir barė, vadindami lig laiku jau prakeiktais ir velniui užsirašiusiais, įstatymai persekiojo juos ir liepė kaipo bauriausią sėklą žudyti ir novyti“. M. Valančius tuo nesistebėjo, jis priminė popiežiaus Grigaliaus XV 1623 m. kovo 20 d. bulę, kurioje buvo parašyta: „Gavę tikrą žinią ir gerai reikalą perkratę, pagal gausumą apaštališkos mūsų galybės tuo raštu įsakom ir liepiam, kad, dasekę žmogų, tikėjimo išsižadėjusį, su velniu sandarą padariusį, per burtus ir žavėjimus [kerėjimus] vieną ar keletą žmonių numarinusį, tuojau paduotų šiaipjau teisdariams, arba sūdžioms, katrie jį pagal didumą kaltybės turi tokį koroti“. Remdamasis tuo popiežiaus įsakymu, žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius sušaukęs vyskupystės kunigus paskelbė: „Žavėtojai, burtininkai ir visi, kokia nors eile sandarus

su velniais darantys, turi būti kankinti ir iš draugystės žmonių išnovyti [išnaikinti]“ (48, 342).

M. Valančius aprašė raganų tardymo būdą, apie kurį teismo byloje nerašoma, jis tik paminimas kaip visiems žinomas ir suprantamas, nes buvo šventosios inkvizicijos nustatytas. Be skandinimo, M. Valančius dar aprašė tokį kankinimą. Kaltu neprisipažinusiam užrišo akis, „supančiavo gelžiniais kojas, rankas užpakaly su virvėmis suveržė ir į aukštą įmetė bosą. Dienoj kartą iš boso jį ištraukę, žudė [kankino] kaip įmanydami. Taip darė per tris dienas. Toms praėjus, jei žmogus, nebekęs kantrybės, pasisakė kaltas esąs, tuojau jį gyvą degino“ (48, 343).

„Žemaičių vyskupystė“ buvo išversta į lenkų kalbą ir 1898 m. išleista Krokuvoje. Nors vertimas buvo išspausdintas 50 metų vėliau negu originalas, dėl platesnio lenkų kalbos paplitimo tarp bajorų ir caro valdininkų jis susilaukė didesnio atgarsio. M. Gukovskaja 1900 m. Kauno gubernijos metraštyje paskelbė straipsnį „Raganavimas Lietuvoje“ (59, 146—156), kur atpasakota tai, kas buvo apie burtininkus ir raganas parašyta M. Valančiaus knygoje, kai ką dėl aiškumo pridėjusi nuo savęs. Atpasakojimas pradedamas žiniomis apie Šatrijos kalną, toliau duodama santrauka to, kas apie raganų persekiojimus, tardymus, jų kankinimus pasakyta, ir pabaigoje skelbiamas išverstas į rusų kalbą 1696 m. birželio 27 d. nuosprendis dėl Kuzmos, Šaulienės ir Nomšienės.

M. Valančius, aiškindamas, kaip atsirado baisėjimasis raganų deginimu, rašė: „Nestokojo dar baisių ir nemokytų žmonių, katrie, už nieką turėdami bažnyčios šventos ir karalystės įstatymus, nesiliovė

žudyti užvis senų bobyų muzikų, už raganas paskaitytų. Skaudėjo širdis, tai matant, mokytam vyskupui Antanui Tiškevyčiai, bet negalėjo ko veikti, užvis su nemokytais bajorais“ (48, 351). M. Gukovskaja padarė tokią išvadą: „Veltui ir negailestingai pralietas kraujas šaukėsi dievo keršto, tačiau tamsūs žmonės jo balso negirdėjo“.

Vilniaus archeografinės komisijos narys Jonas Sprogis (1833—1918) 1896 m. atskiru sąsiuvinio paskelbė dokumentą lenkų (originalo) ir rusų (vertimo) kalbomis, pavadinęs jį „Lietuvių liaudies teismas prieš kerėtojus“, iš kurio matyti, koks šiurpus įvykis 1615 m. buvo Magūnų kaime, netoli Rimšės. To kaimo valstiečiai Zofija Sūnenienė bei jos mažas sūnus Gasiulis ir Tamulis Daradundėnas buvo įtarti pakerėję gyvulius, nes kaimo banda ėmusi kristi. Daradundėnas buvo kaltinamas todėl, kad jis kilęs iš raganių, esą žinoma, kad iš jo giminės jau daugiau kaip 30 žmonių sudeginta už kerėjimus. Berniukas Gasiulis, išbuvęs dvi paras uždarytas kamaroje, iš jos pabėgo į mišką ir pasislėpė. Visas kaimas buvo sukeltas ant kojų ieškot pabėgėlio. Po dviejų dienų rado jį pasislėpusį samanose ir suėmė. Kaltu jis neprisipažino, užtat buvo priverstas žiūrėti, kaip jo motina gyva deginama. Skandintas į vandenį ir kankintas jis tvirtino kerų nežinąs ir kerėti nemokąs. Tą patį sakė ir Daradundėnas. Po Sūnenienės sudeginimo ir jie abu buvo sudeginti.

Skelbdamas tą dokumentą, J. Sprogis pastebėjo, kad iš kitų jis skiriasi smulkiu įvykio aprašymu. Kituose panašiuose teismų aktuose pasakoma tik, kad buvo teismas, bet nesakoma, kaip jis vyko. Šį teismą jis vadina liaudies teismu, primenančiu se-

novėje buvusius kuopos teismus. Kaltinimo liudininkais buvo visas Magūnų kaimas. „Tačiau daugelis apylinkės dvarininkų ir pareigūnų, kilmingų ponų, garbingų šlėktų bajorų per tą visą baisų teismą buvo nebylūs liudininkai, jie neištarė nė žodžio, kad padėtų ar gintų nelaimingąsias aukas, tamsių liaudies masių pasmerktas baisiai mirčiai. Mums atrodo, kad šis faktas yra neginčytinas ir kartus liudininkas to, kokia gili ir nepermatoma protinė tamsa viešpatavo tuo metu ne tiktai tarp prastų Lietuvos valstiečių, bet ir aukštose sferose — bajorų luome“ (58, 2).

Prie šitos archyvaro J. Sprogio minties tektų pridurti, kad iš jo paskelbto dokumento matyti, jog Magūnuose garbingi ponai buvo ne nebylūs liudininkai, o teisėjai, tardytojai ir bausmės vykdytojai. Todėl kyla klausimas, iš kur kilo proto tamsa: iš kaimo ar iš privilegijuoto bajorų ir dvasininkų luomo, kaimo valdytojų ir mokytojų. Be to, reikia neišleisti iš akių ir to, kad skundėjai arba ieškovai dažnai būdavo dvarininkai.

1922 m. K. Sochanevičius prie straipsnio „Dėl kerų Žemaitijoje XVII amžiuje“ pridėjo 1672 m. birželio 17 d. sudarytą teismo aktą (39, 133—135), atsidūrusį Lenkijoje pas privatų asmenį. Iš akto matyti, kad Julius Stankevičius, Žvirgždžių ir Surmantų kaimų (Raseinių raj.) savininkas apkaltino raganavimu savo valdinę Zofiją Jurgaitytę. Ši kankinama įskundė Oną Kazimierienę, plytininko žmoną, Jeronimą Lašą, Kristiną Sumienę, visus iš Žvirgždžių. Įskųstieji buvo suimti ir tardomi kankinant. Jie „išdavė“ kelis žmones iš Peldžiūnų kaimo (Raseinių raj.), priklausiusio ponui Grotui. Raganos

prisipažino skraidžiusios puotauti į Plikąjį kalną prie Bebirvos upės. Jų vyriausias globėjas buvęs velnias Gabrielis. Apie raganas ir raganius iš Peldžiūnų kaimo tepasakyta, kad jie priklauso kitam ponui ir bus teisiami jo dvaro teismo. Paminėjimas skelbiamam akte Plikojo kalno prie Bebirvos ir velnio Gabrielio rodo šios bylos ryšį su raganavimo antkryčiu Žagarės ir kitų Šiaulių ekonomijos dvarų gyvenvietėse, kur raganų teismų aktus aptiko L. Jucevičius.

Skelbiamas aktas atsidūrė Lenkijoje labai paprastai. Iš Žemaitijos jis iškeliavo su kuriuo nors Juliaus Stankevičiaus palikuoniu. Retas kuris privataus dvaro tokio turinio aktas pateko į archyvą. K. Sochanavičiui šis aktas buvo tik etnografinė medžiaga. Jis stengėsi išaiškinti, kuo raganavimas Žemaitijoje reiškėsi, visai neįtardamas, kad tiek teisėjų klausimai, tiek kaltinamųjų atsakymai visoje Europoje buvo vienodi, nes rėmėsi katalikų teologija.

Tai, ką M. Valančius parašė apie raganas, beveik po šimtmečio rado platų atgarsį lietuvių periodinėje spaudoje. Mokytojas Peliksas Šinkūnas (1891—1970) 1930 m. paskelbė straipsnį „Lietuviški žavėtojai ir raganos“ (29, 293—301). Pradžioje jis primena, kad lietuviai pagonyms priešinosi krikščionybei, žemaičiai net buvo sukilę, bet ilgainiui senoji tikyba sumišusi su naująja, ir daro išvadą: „Žodžiu tikėjo, kad žavėtojas yra galingesnis už kitus, paprastus žmones, su krikščionybe atėjo ir įsigalėjo pas mus prietaras, kad visokie žavėtojai turi ryšių su velniu, kad jie, pardavę velniams vėlę, turi vykdyti jų blogus velijimus. Ir jau kartą velniui parsidavęs žmogus — žuvis: ir norėdamas toks žmogus nebegalįs atsimesti“ (29, 294).

Toliau jis primena popiežiaus Grigaliaus XV bulę, pastebi, kad tikėjimas burtais tebėra gyvas ir sukelia gausybę nepagrįstų įtarinėjimų. Jis pasakoja tai, kas parašyta M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystėje“, neslėpdamas žinių šaltinio. Aprašo tardymo būdus, cituoja priesaikų tekstus, primena, kaip 1702 m. vieno Varnių kanauninko sena motina, gyvenusi Luokės parapijoje, buvo įskusta kaip ragana ir suminta. Kanauninkas, norėdamas išgelbėti savo motiną, kreipėsis į teismą ir į Respublikos (Žečpospolitos) karalių Augustą II, bet kol buvęs gautas jo apsaugos (asmens neliečiamumo) raštas, kaip teigias vyskupas M. Valančius, „įnirtę bajorai sudegino už raganą kanauninko motiną“. 1703 m. karalius, būdamas Marienburge, įsakęs, kad raganas ir žavėtojus turį teisti kunigai, o ne pasauliečiai. Bajorams, kurie to įsakymo neklausysią, paskyrė didelę piniginę baudą, tačiau tai raganų gaudymo nesusstabdė. Žemaičių vyskupas J. Karpis 1737 m. paskelbęs raštą, kuriame sakoma, kad kiekvieną nekunigą, drįstantį įskųstuosius raganavimu skandinti, kankinti ir deginti, persekiosiąs kaip nusikaltusius žmogžudyste, o kas įskųsias žmogų raganaujant, tam tik jis pats duosiąs per išpažintį nuodėmės atleidimą. Tie įsakymai raganų persekiojimus sumažinę, bet nepanaikinę.

1752 m. vyskupas Antanas Tiškevičius Žemaičių vyskupystės kunigų susirinkime paskelbęs, kad, gavęs žinią apie apkaltinimą raganavimu, pasiųsias tris išmintingus kunigus reikalo iširti su teise, radus kaltinimą pagrįstą, atiduoti kaltinamąjį pasauliečių teismui. M. Valančiaus žiniomis, paskutinis raganos teismas įvykęs 1807 metais. Dėl karo Prūsi-

joje prasidėjus epidemijai ir gyvulių kritimui, dvarininkas Gedgaudas savo gyvulių bandą iš atsargumo per visą vasarą laikęs miške. Tik rudenį, epidemijai baigiantis, vienai senutei leidęs melžti karvę. Toji kartą baigusi melžti pasakiusi: „Dievas žino, ar ilgai geras žmogelis džiaugsis sveika bandele savo“. Po kelių dienų Gedgaudo gyvuliai pradėję stipti. Įtarta buvo melžėja. Dvare ji buvo plukdyta, kankinta ir po to perduota pavieto teismui, kurio teisėjai, būdami įsitikinę, kad gyvuliai stipo ne dėl pakerėjimo, senutę paleidę.

P. Šinkūnas, baigęs perpasakoti M. Valančiaus tekstą, prisiminė, kokios baisios raganos pasakose, ir straipsnį baigė kreipimusi į skaitytoją: „Kiek plačiai mūsų krašte būta išplista raganų deginimo, sunku pasakyti. Daug labiau galėtume tą klausimą išaiškinti tik užrašinėdami senų žmonių padavimus apie jų kovą su raganomis. Jei tokių padavimų prisirinktų iš įvairių kraštų, tai ir pats klausimas daug labiau paaiškėtų“.

Du straipsnius antraštėmis „Raganų deginimas Lietuvoje“ paskelbė rašytojas Kazys Kiela (1898—1963) (6; 25). Prie antrojo straipsnio, išspausdinto „Lietuvos žiniuose“, jis pridėjo intriguojančią paantrašę „Iš senų, archyvuose randamų dokumentų“. Iš tikrųjų jokių dokumentų savo rankose jis neturėjo, kaip ir P. Šinkūnas, jis naudojosi M. Valančiaus „Žemaičių vyskupyste“, tačiau nutylėdamas ir autorių, ir jo veikalą. Iš teksto matyti, kad tai vienas rašinys, padalytas į dvi dalis, greičiausiai taikantis prie dienraštinės spaudos reikalavimo. Pirmojoje dalyje, paskelbtoje „Dienoje“, atpasakojamas M. Valančiaus skelbto dokumento turinys, primenamas Var-

nių kanauninko motinos sudegimas, karaliaus Augusto II įsakymas ir tai, kad 1807 m. buvo sprendžiama paskutinė raganavimo byla. Senutė, apkaltinga atėmusi iš karvių pieną, buvusi išgelbėta, „ją išgelbėjo plintanti iš Vakarų Europos kultūrinė aušra“ (6; 25).

Antroji dalis pradedama popiežiaus Grigaliaus XV 1623 m. kovo 24 d. bulės citata, pasakoma, kad žmonės, kuriuos popiežius įsakė persekioti, buvę „velnio apsėstieji ir kai kurios senstelėjusios moterys“. Nusikaltėliams teisti Varšuvoje buvęs sušauktas Lenkijos ir Lietuvos kunigų susirinkimas, kuris nutaręs sudaryti iš keturių asmenų, bajorų ir valstiečių, teismus. Tai autoriaus spėjimas, atsiradęs iš nesuprasto M. Valančiaus teiginio apie raganų teisėjus. Toliau K. Kiela pasibaisėdamas pasakoja apie tardymo būdus — skandinimą ir kankinimą, primena 1737 m. vyskupo J. Karpio įsakymą, kad įskustųjų plukdytojus, kankintojus ir degintojus laikysias nusikaltėliais ir per išpažintį tik jis pats duosiąs išrišimą. Rašinį baigia tokia išvada: „Nežiūrint tokių įspėjimų daugiausia atsigimusių juodais plaukais ir kumpa nosim bobos tebečirškėjo“. Čia autorius, matyt, norėjo pasakyti, kad raganavimu buvo įtariamoms semitiškos išvaizdos senės. Bet tai tuščias spėjimas.

Iš periodinėje spaudoje paskelbtų aprašymų išsiskyrė P. Tučo straipsnis „Ragana ant laužo Ukmergėje“ (21). Jame panaudotas archyvinis dokumentas, patekęs į privačias rankas. Autorius nepasako, iš kur jį gavo ir kur padėjo, tik atpasakoja jo turinį. Iš pradžių jis primena popiežiaus įsakymą dėl raganų, nepasakydamas popiežiaus vardo ir bulės

išleidimo metų, ir teigia, kad raganas teisė valstiečių kuopų arba miestų teismai. Dokumentą, kurį jis turėjo, vadina Ukmergės miesto teismo byla iš 1587 metų. Tačiau iš teksto ir bylos aplinkybių matyti, jog byla buvo svarstoma ne miesto (magdeburgijos), o pilies teisme. Autorius baltarusiškai ar lenkiškai rašyto originalo žodį *grad* išvertė miestu, o vaznį (pilies teismo pareigūną) pavadino gurguolininku. Nors kai kurių dokumento žodžių ir išsireiškimų jis nesuprato, jo turinį tikriausiai atpasakojo tiksliai.

Pas žydą Mejerį Ukmergėje tarnavo nieku blogu niekad nepasižymėjusi mergina Agota Jurėnaitė. Ji įsimylėjo bajoro Zardeckio arklininką Igną Bielanį, kuris ją nesidomėjo. Mergina patarimo prašyti nuėjo pas Lukšienę, o ta už nedidelį atlyginimą pamokė: nudobti juodą katiną, nupjauti jo kojas ir pakasti prie Bielanio gyvenamo namo durų. Mergina tai padarė, tik katino kojas užkasė ne prie namų, kurių samdinys bernas neturėjo, o prie pono arklidžių, kur jis nakvodavo.

Praėjus kelioms savaitėms, arklidės užsidegė, Zardeckis ėmė ieškoti gaisro kaltininkų. Beklausinėjant artimiausius gyventojus, paaiškėjo, kad valstietis Malašius matęs, kaip Jurėnaitė prie tvarto kažką užkasė. Bajoras iškėlė bylą dėl padegimo ir savo skunde įrašė, kad nuo tos dienos, kada buvo užkastos katino kojos, jis pajutęs kūne silpnumą ir pradėjęs nykti. Teisme Jurėnaitė pasakė, kodėl pakasusi tas kojas ir kas ją pamokė taip daryti. Kai teismas liepė atvesti Lukšienę, jos Ukmergėje nebebuvo. Tardoma mergina buvo klausiama, ar prisipažįsta tarnaujanti velniui. Ji gynėsi ir sakė: „Atriškite ir paleiskite, aš nežinau kerų ir kerėt nemoku“. Budelio kankinama ji rėkė: „Nekankinkit, už mano kančias prieš dievą atsakysit“; vėliau kankinimą kartojant, degdama pykčiu prisipažino esanti ragana, ji pakerėjusi Zardeckį, padegusi arklides ir, prakeikdama poną, sakiusi: tegul jis pastimpa su savo vaikais ir vaikų vaikais. Teismas pripažino ją kalta tuo, kuo kaltino Zardeckis, ir pasmerkė sudeginti.

P. Tučas apie kitus raganų deginimo atvejus neužsiminė: arba jų nežinojo, arba nenorėjo kartoti to, ką, naudodamiesi M. Valančiumi, buvo paskelbęs P. Sinkūnas ir K. Kiela. Reikia pastebėti, kad abu šie autoriai, būdami ateistinių pažiūrų, nepasinaudojo L. Jucevičiaus skelbtais dokumentais, kuriais rėmėsi M. Dovnaras-Zapolskis, greičiausiai dėl to, kad tuo metu jie dar nebuvo išversti į lietuvių kalbą, o originalai lenkų kalba (paskelbti 1842 m.) jiems buvo sunkiai suprantami. Galėjo jie tų aktų ir nežinoti.

1937 m. Alvilis Augstkalnis (1907—1940) paskelbė straipsnį „Tilžės lietuvių burtai XVI a. teismo aktuose“, remdamasis trimis Karaliaučiaus valstybiniame archyve esančiais tardymo protokolais, iš kurių matyti, kad dvi Tilžės lietuvės: Ona Norkuvienė, prekiautoja, ir Kotryna Gailienė, sodininko žmona, kaltinamos burtais (42, 239—243). Norkuvienės tardymo protokolas parašytas 1559 m. gruodžio 29 d., Gailienės — 1560 m. sausio 16 d. Jie trumpi, parašyti vokiškai ir skelbiami straipsnio pabaigoje.

Tardomos moterys buvo kankinamos ir prisipažino naudojusios burtus.

Norkuvienė skundėsi Gailienei, kad pastorius norįs ją, kaip nesugyvenančią su vyru, išvaryti iš namų, ir prašė pagalbos: sutaikyti ją su vyru. Gailienė paėmusi jos piniginę ir juostą, tris kartus pavilgiusi alum ir kalbėjusi: „kaip tu tą juostą apie save turi, taip teduoda mielas dievas, kad tu su vyru mylėtumeis“. Be to, paėmusi senų marškinių skiautę, ją suvilgiusi alum ir išspaudusi skystį ant duonos, kurią valgys jos vyras.

Gailienė prisipažino mokanti kai kurias ligas gydyti. Apankančius ji gydanti uždėdama ant akių

beržo ar lazdyno žievės, kurią vėjas nuo tvoros bus nupūtęs, ir sakanti: „Tu amžinasis dieve, kaip vėjas tą žievę nuo tvoros nupūtė arba nuplėšė, taip malonėk šiam žmogui plėvę nuo akių nuplėšti“. Ji pasakiusi dar du burtus, kuriuos vadynusi ne burtais, o palaiminimais. Būdinga tai, kad burdama ji visuo-
met kreipdavusi į dievą, prašydama padėti tiems, kurie jos prašo. Ar tos moterys buvo teistos ir baus-
tos, žinių nesą. Į archyvą patekę tik tardymo pro-
tokolai. Nežinia, ir kas tas moteris skundęs. A. Augst-
kalis mano, kad bus pasiskundusi pati Norkuvienė,
atsilyginusi Gailienei ir patyrusi, kad jos burtai san-
tykių su vyru nepataisė, žinoma, nesitikėdama pati
dėl to patekti į bėdą.

Rankiojant tautosakos ir kraštotyros žinias, atsi-
rado Jono Totoraičio (1872—1941) straipsnis „Liš-
kiavos piliakalnis ir Vokės raganos“ (22, 204—208).
Paaikšėjo, kad čia kalbama ne apie raganų teismus,
o sekamos pasakos apie karalienę Juodąją Vokę,
bedievę, juodaknygę (velnio rašytą baltom raidėm
juodame popieriuje), kuri naktimis lakiodavusi ar
važinėdavusi. Ką ji naktį įsakydavusi žmonėms, vis-
kas dieną būdavę padaryta. Autorius Leipūnų (Tra-
kų raj.) turguje sutikęs senuką Joną Vaitulevičių ir
jį užkalbinęs. Užkalbintasis pasigyręs apie senovę
viską žinąs. Karalienė Vokė buvusi ragana, ji tu-
rėjusi 6 seseris, jos visos buvusios raganos. Juodoji
Vokė gyvenusi prieš Kristaus gimimą, Kristui gims-
tant, dievas užtrenkęs jai visus kelius, kad nesival-
kiotų ir žmonių nesuvedžiotų. Ji įsikūrusi duobėje
po Liškiavos pilies bokštu. Piemenaitė kartą ten už-
migusi, o ragana karalienė ją pinigais apipylusi.
Tai atsitikę prieš 15 metų.

Netoli Trakų ir Vilniaus yra kelios gyvenvietės, turinčios Vokės vardą. Žmonės, matyt, ir kūrė pasakas apie nesuprantamą tų vietovardžių kilmę, o senukas J. Vaitulevičius, sutikęs mokytą kunigą (filosofijos daktarą) klausytoją, rodė, kiek daug praeities dalykų jis žino. J. Totoraitis pasakotoju buvo labai patenkintas, davė jam 3 auksinus ir savo straipsnio pabaigoje jį šitaip apibūdino: „Tasai senis turėjo rankose rožančių ir nuolat gyrėsi, kad jį dažnai kalbės. Bet iš jo pasakojimų man išrodė, kad jis yra tik apkrikštytas senovės stabmeldys, kuriame šale silpnai suprastų krikščioniškų teisybių, gyvai buvo užsilikę stabmeldiški lietuvių atminimai ir budai. Niekados nebuvau tikėjęs, kad tokį žmogų dar galima rasti Lietuvoje“ (22, 208). Autorius apgailestauja, kad kitą dieną tęsti savo pasakojimų senis nebeatėjo, nors buvo susitarę; už gautus pinigus jis užsuko į monopolį (degtinės parduotuvę) ir, matyt, tuo pasitenkino.

1908 m. J. Totoraičio paskelbta pasaka nepasaka apie karalienę raganą buvo pasakojimų apie raganas užrašymų pradžia. P. Šinkūno 1930 m. išreikštas pageidavimas, kad pasakojimai apie raganas būtų užrašinėjami ir spaudoje skelbiami, buvo jau pavėluotas.

1921 m. didelį pluoštą žinių apie blogus žmones paskelbė rašytojas J. Tumas-Vaižgantas (41). Tai — 1910 m. Lietuvių mokslo draugijoje jo skaitytas pranešimas. Rašytojo nuomone, burtai ir prietarai — tautosakos dalis, jis juos užrašinėjo, nurodydamas medžiagos pateikėjų pavardes ir gyvenamąją vietą. Raganų teismų jis nemini, nes užrašinėjo tai, ką pats patyrė jaunystėje arba jau kunigaudamas

įvairiose parapijose. Dėl liaudyje išlikusio apkalbėjimo ir įtarinėjimo jis padarė tokią išvadą: „Su žavėtojais vengiama turėti bet kokių santykių, į juos nevaikščiojama, jų nelankoma, nieko pas juos nevalgoma, negeriama, nieko iš jų nesiskolinama ir jiems neskolinama arba, to neišvengus, paskolytojo daikto nebeimama; būtinuoju reikalu užėjus, kuo trumpiausiai ten paliekama; žavėtojui pačiam užėjus, šaltai priimama, jam nesišypsoma, sėstis jo neprašoma; prasilenkiant, visados špyga kišenėj jam laikoma, jam į akis nežiūrima, praėjus nusispjauinama. Visa tai tam tikslui, kad žavėtojo galybėn nepatektumei“ (41, 118). Tai, žinoma, ne tautosaka, kurios etika ir estetika visada humaniška, o raganų gaudymo sužalotos visuomenės sąmonės palikimas, religinių prietarų perpildytos pasaulėžiūros ir su-
luošintų socialinių santykių atgyvena.

Tarybinio laikotarpio tai pastebėjo etnografė Pranė Dundulienė. Ji paskelbė du straipsnius: „Siaubinga praeitis“ (30, 31—36) ir „Kelias į laužą“ (31, 28—31). Pirmojo straipsnio įžanginėje dalyje autorė primena popiežiaus Inocento VIII bulę ir „Raganų kūjį“, apie kurį sakoma: „Ši knyga buvo platinama kaip katalikų bažnyčios sankcionuotas raganų persekiojimo ir baudymo kodeksas“. Lietuviai, apkaltinti raganavimu, pirmiausia buvę pradėti persekioti Kryžiuočių ordino valstybėje. Lietuvoje inkvizicija buvusi įsteigta XV a. viduryje kovai prieš eretikus husitus. Visa jėga ji pradėjusi veikti XVI a., kai ėmė plisti reformacija. „Tiek inkvizicija prieš eretikus, tiek ir prieš raganas atėjo su krikščionybės plitimu liaudies masėse. Tikėjimus į raganas ir jų tariamus burtus čia platino lenkų dvasininkai,

kurie iš sakyklų skelbė kvailiausius prietarus. Tai vienas iš tų dalykų, kuriuos mums atnešė krikščioniškoji feodalinė „kultūra“. Apie raganų procesus Lietuvoje tikslių žinių turima nuo XVI a. pabaigos“.

P. Dundulienės manymu, Vakarų šalyse raganas teisdavo inkvizitoriai dvasininkai, Lietuvoje ir Lenkijoje — dvarininkai. Jie „kovos su velniu dingstimi naikino nepaklusnius baudžiauninkus ir laikė juos nuolatinėje baimėje“. Toliau pasakojama, kaip raganos tardant buvo kankinamos ir žudomos, iliustruojama ryškiausiais pavyzdžiais iš paskelbtų ir dar neskelbtų aktų ir daroma išvada, kad tikėjimas raganomis Lietuvoje ne pagonybės liekana. „Tai grynai krikščionybės, vienuolių ir kunigų per pamokslus išplatinti ir žmonėms įdiegti prietarai“. Straipsnis baigiamas tokiu teiginiu: „Teisėjai visados buvo ponai, vienuoliai ar kunigai, o teisiamieji — baudžiauninkai, tarnai. Neteko užtikti dokumentų, kad už raganavimą būtų buvęs nuteistas bajoras“.

Antrajame straipsnyje daugiausia vietos skiriama kalinimo, tardymo ir kankinimo būdų aprašymams, pasinaudojant ir vienu kitu pavyzdžiu iš Lenkijoje paskelbtų žinių. Pasakojama, kaip atrodė teismo salė, kur ir kaip sėdėjo teisėjai, kaip būdavo svarstoma byla teisėjams išgėrus degtinės ir raganai užrišus akis. Tarp užsigrūdinusių kaimiečių atsiradavo tokių, kurie galėdavo pakelti didžiausias kančias. „Tokios moterys pagal įstatymą turėdavo būti išteisintos. Bet įstatymas būdavo apeinamas, ir jas taip pat sudegindavo, kaip ir tas, kurios prisipažindavo“.

Autorė pasakoja, kaip būdavo ruošiamas laužas, kaip surišamas pasmerktasis, ir teigia, kad raganų persekiojimą į savo rankas buvo paėmę daugiausia

dvariniškai, tačiau nė vienas procesas neapsieidavo be kunigo. „Kunigas dalyvaudavo plukdant, kankinant, jis pirmas stovėdavo ir prie laužo. Bažnyčia pati platino žmonių bendravimo su velniais, jų parsidavimo velniui teorijas, ji reikalavo tokius žmones naikinti. Tai buvo patogu dvarininkams, kurie galėdavo nusikratyti nepageidaujamų baudžiauninkų ar šiaip žmonių, galėdavo terorizuoti ką tik norėdavo. Liaudis prieš feodalų ir bažnyčios sąjungą dažnai jausdavosi bejėgė“.

Autorė nesiėmė aiškinti, kam feodalams prireikė raganavimo prietaro, jeigu jie ir be jo, remdamiesi galiojančia rašytine teise, savo valstiečius ir šeimos žmones galėjo teisti, bausti ir visaip terorizuoti. Be to, neatkreipė dėmesio į raganavimo supratimo pasikeitimus, juk, raganų deginimui išnykus, tikėjimas burtais ir vaiduokliais išliko dar labai ilgai. P. Dundulienė, padariusi išvadą, kad raganavimo prietarą išplatino dvasininkai, nepaaiškino, iš kur tas prietaras atsirado ir ar dvasininkai tikėjo tuo, ką skelbė, ar tik apgaudinėjo tamsius žmones.

M. Valančius, būdamas vyskupas ir blaivus istorikas, netikėjo, kad raganavimas — žmogaus susidėjimo su velniu realybė. Jis pateikė pavyzdžių, kaip žmogus, turėdamas pyktį savo kaimynui ar ponui, kreipdavosi ne į velnią, o į dievą. Krikščionis, tikėdamas, kad yra visagalis dievas, tikėjo ir velnio buvimu. Pasak M. Valančiaus, raganavimas — tai mitas, atsiradęs iš klaidingo krikščionybės supratimo ir išplatintas kunigų. Jis net nesivaržė priminti, kad du jo pirmtakai, Žemaičių vyskupai Tiškevičiai, vienas, vardu Jurgis, liepęs raganas gaudyti ir naikinti, o kitas, Antanas, — liautis tai darius. Tarp jų

vyskupavimo šimto metų tarpas. Vadinasi, per tą laiką pasikeitė net aukštųjų bažnyčios hierarchų pažiūros. Tokio pasikeitimo priežasčių M. Valančius neaiškino. Nekėlė to klausimo ir kiti, rašę po jo. Rašė daug ir įvairių idėjinių krypčių autorių, jų visų nuomone, raganavimas — iš pagonybės paveldėtas ir bažnyčios išplatintas prietaras.

Konstantinas Jablonskis (1892—1960), geriausias Lietuvos archyvuose esančių dokumentų žinovas, dar ikitarybiniu laikotarpiu ėmė rinkti raganų teismų aktus, rengdamasis juos paskelbti. Remdamasis jais, rašė, kad raganavimo mitas ne pagonybės, o viduramžių krikščionybės kūrinys. Su tuo nesutiko etnografai, mitologijos specialistai. Norbertas Vėlius aiškino: „Lietuvių istorikas K. Jablonskis netgi mano, kad lietuvių tikėjimai apie raganas susiformavo ne iš senųjų pagoniškųjų tikėjimų, o yra viduramžių krikščioniškosios pasaulėžiūros padarinys. Su šitokia nuomone, nors ir pripažindami didžiulį krikščionybės poveikį, negalime sutikti. Kaip matėme, kai kurios kenkiamosios sakmių raganų ir burtininkų funkcijos yra daug senesnės už pačią krikščionybę. Krikščionybė jas tik dar labiau sustiprino, padarė vyraujančias ir suteikė joms savitą atspalvį. Jeigu anksčiau iš viso nebūtų buvę tikima, kad raganos ir burtininkai gali pakenkti žmonėms, gyvuliams ir gamtai, vargu ar per porą šimtmečių krikščionybė būtų pajėgusi šiuos tikėjimus taip išplatinti, jog žmonės savo kaimynus už neva kenkimą net paduotų į teismą. O jau vienoje iš seniausių raganų ir burtininkų teismo bylų (1615 m.) jie kaip tik kaltinami kenkimu gyvuliams. Galima daryti prielaidą, kad netgi tikėjimai apie raganų bei burtininkų

kų santykius su velniais yra atsiradę iš senesnių tikėjimų apie „nepaprastų“ žmonių santykius su blogosiomis dvasiomis“. Toliau autorius remiasi S. Tokarevu bei kitais senovės religijų tyrinėtojais ir daro išvadą: „Galima manyti, kad ir šiuo atveju krikščionybė vietoj anksčiau tikėtų blogųjų dvasių teįstatė savo sukrikščionintą velnią.

Krikščionybė padėjo įsigalėti ir pačiam *raganos* vardui tokia reikšme, kokia jis vartojamas XIX—XX a. užrašytose sakmėse bei tikėjimuose. Senuosiuose šaltiniuose tariamos nepaprastos moterys dažniau vadinamos burtininkėmis ir žynėmis. Tačiau pats žodis *ragana*, kaip jau esame pastebėję, yra senas, savo pirmine reikšme artimas žodžiams *žynė* ir *burtininkė*“ (49, 251—252).

Po tokios išvados reiktų manyti, kad raganos, kaip kenksmingos būtybės, atsirado ne kur nors kitur, o būtent Lietuvoje, nes lietuviai juk paskutiniai pagonys Europoje. Lietuvoje ilgiausiai klaidžiojo gerosios ir piktosios dvasios, kurias krikščionių bažnyčiai lengviausia buvo perkrikštyti į angelus ir velnius. Deja, istorikas negali lenktyniauti aiškiaregyste su mitologais. Jam nėra ir reikalo. Jis lengvai gali įrodyti, ką kovų su kryžiuočiais metu krikščionių kronikos rašė apie pagonis lietuvius. Jų raštuose nėra net užuominos apie tai, kad savo žynius, krivius, vaidilas, burtininkus ar kitais vardais vadintus žiniuonius būtų smerkę ar persekioję. Atvirkščiai, sakoma, kad jie savo žynius gerbė ir jų klausė. Šaltiniuose nėra žinių, kad pagonys lietuviai būtų tikėję, jog žmogus gali susidėti su piktąja dvasia, norėdamas pakenkti kitam žmogui.

Lenkų istorikas kanauninkas J. Dlugošas (1415—1480) aprašė aukštaičių krikštą 1387 m. ir žemaičių 1413 m., paminėjo pagonių dievą Perkūną, pasmerkė ugnies laikymą šventa ir žalčių gerbimą, bet apie pagonių žynius, burtininkus ir kunigus net neužsiminė. Jeigu, krikštytojų nuomone, jie būtų buvę „nepaprasti“ žmonės, turintys reikalų su piktosiomis dvasiomis, krikštytojai nebūtų tylėję ir jų nepasmerkę. Pagoniškoms blogybėms jie buvo atidūs.

Be to, nedera nesiskaityti su M. Valančiaus mintimi, kad raganavimo mitas ar prietaras kilęs iš klaidingo krikščionybės supratimo ir kad popiežių paraginti Žemaičių vyskupai visą šimtmetį tokio supratimo laikėsi. Jis, kad ir netiesiogiai, nustatė to supratimo, kurį J. Sprogis pavadino proto užtemimu, chronologiją. N. Vėliui, kaip ir kitiems folkloro tyrinėtojams, žodžiai „seniai“ ar „labai seniai“ atstoja neapibrėžtą „kažkada“, ir todėl net XIX ar XX a. dvasinio gyvenimo reiškinį jie lengva ranka kelia į pagoniškus ar priešistorinius laikus, kaip į kokį paslapčių aruodą. Nesiskaitoma net su tuo, kad religiniai tikėjimai ir mitai yra fantastiniai realybės atspindžiai, kad lietuvių pagonybė tais amžiais, kai jie gyveno ankstyvojo feodalizmo valstybėje, negalėjo būti identiška su tikėjimais pirmykštės bendruomenės, kurioje nebuvo atskirų šeimų žemės nuosavybės ir kunigaikščio valdžios. Religija juk visuomenės sąmonės forma.

Autoritetais galima nesiremti teigiant, kad krikščionybė daug ką perėmė iš pagonybės arba, tiksliau pasakius, iš antikinės stabmeldystės, bet ir didžiausi mitologų autoritetai neįtikins istorikų, kad krikščionybė nesikeitė ir nedalyvavo klasių kovoje. Bet ku-

rios tautos kultūros raidoje jos vaidmuo keitėsi, ir kovos priemonės buvo nevienodos.

Krikščionybės apologetai įrodinėja, kad katalikybė Lietuvą suartinusi su Vakarų Europos kultūra, kad ji padėjusi pagrindus lietuvių tautinei kultūrai. Senovės lietuvių religija buvusi kur kas žemesnė už krikščioniškąją, nes pagonybė rėmėsi gamtos daiktų, jos jėgų ir reiškinių dievinimu ir garbinimu. Naujosios religijos skelbiamas dievas esąs ne daiktinis, ne materialus, o aukščiausia visagalė dvasia (18, 1—8, 148—177). Lietuvos feodalinės visuomenės pažangai krikščionybė su savo teise, kaip valdymo sistema, ir su visomis dvasinio poveikio institucijomis buvo reikalinga, ir ne tik kunigaikščiai su bajorais, bet ir liaudis pagonybės negynė. Istorijos dokumentuose nėra fakto, kad pačioje pagoniškoje Lietuvoje kunigaikščiai, bajorai ar liaudis būtų persekioję krikščionybės (pravoslavų ar katalikų) platintojus. Kovos su kryžiuočiais buvo karas ne tarp dviejų religijų, kaip įprasta manyti, jo priežastys buvo socialinės ir politinės. Katalikybė iš Vakarų į Lietuvą atėjo per Lenkiją ir atėjo taikiai. Tik su ja galėjo ateiti ir erezijos. Raganavimas — ne lietuvių išradimas.

ERETIKAI IR JŲ PERSEKIOJIMAS VAKARŲ EUROPOJE

Jeigu ginče, kas sukūrė velnią — pagonys ar krikščionys, istorikams prireiktų autoriteto, tai jie galėtų remtis šmaikščia anglų filosofo Dž. Raselo (Russel) fraze: „Kad patikėtum krikščionišku velniu, rei-

kia visų pirma būti krikščionių“. Iš krikščionių tikėjimo išmetus velnią, pradingtų ir dievas, sugriūtų visa šventraščio (Biblijos — Senojo ir Naujojo testamentų) teorija. Dėl dievo ir velnio galios supratimo kilo nemaža erezijų.

Krikščionybė nepakeitė vieno pasaulio kitu, keitė tik jo išvaizdą ir keitė labai pamažu. Vyskupai, krikštydami pagonis, krikštijo jų šventes, dvasias ir papročius. Ankstyvaisiais viduramžiais, kai krikščionybė pergalingai plito Europoje, erezijų nebuvo. Pasitaikydavo pasisakymų prieš bažnyčios viešpatavimą, jos hierarchinę santvarką ir logikai prieštaraujančius kultus, tačiau tai buvo gaivališkai reiškiamas nepasitenkinimas esama santvarka ir viešpataujančia ideologija. Tai, galima sakyti, buvo beraščių žmonių opozicijos apraiška, nevirtusi visuomeniniu judėjimu. Erezijos kilo ir plito kartu su miestais, prekyba, amatais ir gyventojų raštingumu.

Erezijų paplitimas siejamas su epocha, istoriografijoje gavusia Karolingų renesanso pavadinimą. Tuomet susidomėta antikine literatūra, mitais, mokyklų steigimu, dvasininkų teologiniu švietimu, tikėjimo autoritetais. Erezijų objektais tapo šventoji trejybė, Kristaus prigimtis, pirmapradė nuodėmė, išganymas ir pražūtis.

Karolis Didysis VIII a. nukariautus saksus krikštijo ugnimi ir kalaviju ir tam, kas didžiojo pasninko dieną valgys mėsą, skyrė mirties bausmę. Mirties bausmę jis skyrė ir tam, „kas velnio sugundytas patikės, kaip tiki pagonys, kad kuris nors vyras ar moteris yra vampyras (striga) ir ėda žmones, ir dėl to sudegins, bus baudžiamas mirtimi“. Kas su pagoniškomis apeigomis sudegins mirusiojo kūną ir kaulus

pavers pelenais, tam mirties bausmė. Tokia pat bausmė ir tam, „kas žmogų paaukos velniui pagoniškais papročiais“. Jis neleido persekioti tų moterų, kurios įtariamoms, jog skraido padedamos piktosios dvasios. Toks įtarimas esąs pagoniškas, nes žmonės gali skristi tik su deive Diana. 906 m. bažnyčios susirinkimų nutarimų rinkinyje pasakyta, kad moterų beprotiškas tikėjimas, jog jos gali skraidyti su pagoniškąja Diana, yra velnio gundymas atsimesti nuo tikro krikščionių tikėjimo ir pasiduoti pagonybei. Tuomet tikėjimas, kad žmogus gali skraidyti, buvo pripažintas pagonybę aukštinančia erezija, o XVI—XVII a. netikėjimas jų skraidymu laikomas nusikaltimu prieš demonologiją, šventosios teologijos dalį, sukurtą XV a., ir toks netikėlis baudžiamas mirtimi. Per penkis šimtmečius keitėsi erezijos ir tai, ką skelbė Karolis Didysis, liko užmiršta. Į kovą su erezijomis stėjo popiežiai.

Iš to laikotarpio erezijų istorijos informaciniuose leidiniuose plačiausiai aprašytos katarų ir valdensų. Reikia tik prisiminti, kas tose erezijose svarbiausia ir koks eretikų likimas.

Katarai graikų kalba reiškė švarieji. Jie skelbė, kad žemiškasis pasaulis blogas, kad su juo reikia kovoti. Jie atsisakė pripažinti valstybę, smerkė karus ir apskritai bet kokią kraujo praliejimą. Bažnyčia esanti velnio išmonė, o popiežius — šėtono įgaliotinis, jie atsisakė vartoti lotynų kalbą ir garbinti šventuosius, propagavo asketišką gyvenimo būdą. Katarams artimi savo pažiūromis buvo valdensai, veikę Prancūzijoje, Liono provincijoje. Jie vardą gavo nuo tos erezijos kūrėjo Petro Valdo, turtingo pirklio sūnaus. Turtą palikęs žmonai, P. Valdas pasidarė

pamokslininku, skelbiančiu neturtą ir asketizmą kaip tikro krikščioniško gyvenimo sąlygas. Iš tikėjimo paslapčių pripažino krikštą ir komuniją.

Katarų ir valdensų erezijos centras buvo Albi miestas Prancūzijos pietuose. Nepaisant kai kurių propaguojamo tikėjimo ir gyvenimo būdo skirtumų, jie kaip eretikai buvo vadinami bendru albigiečių vardu. Jie neigė pagrindines bažnyčios dogmas, atmetė dvasininkų hierarchiją, nepripažino bažnytinės dešimtinės ir bažnytinės žemėvaldos. Albigiečiai — daugiausia miestiečiai. Prie jų dėjosi ir Tulūzos grafa Raimundas.

Galingiausias popiežius Inocentas III, kuriam lenkėsi imperatoriai ir karaliai, 1209 m. subūrė šiaurinės Prancūzijos vyskopus į kryžiaus žygį prieš albigiečius. Kryžiuočių kariuomenei vadovavo popiežiaus legatas ir baronas Simonas de Monforas. Karas truko ilgai ir permainingai, vieno žygio neužteko. Žygiuose dalyvavo ir Prancūzijos karalius Liudvikas VIII. Albigiečius nugalėjęs, Tulūzos grafystę jis prijungė prie savo domeno. Galingojo popiežiaus suruoštas kryžiaus žygis prieš eretikus atnešė naudą karaliui, siekusiam vienvaldystės grafystėmis padalytoje valstybėje. Tačiau ir Liudvikas VIII, ir jo palikuonys Prancūzijos karaliai buvo nedėkingi.

Sustiprėjusių Vakarų Europos valstybių valdovai stengėsi apriboti popiežiaus valdžią, suteikti daugiau savarankiškumo atskirų kraštų bažnyčioms. Tokių pastangų vaisius buvo Didysis bažnyčios skilimas, vykęs 1378—1417 m., prasidėjęs po Avinjono nelaisvės. 1378 m. vietoj mirusio popiežiaus Grigaliaus XI Avinjone buvo išrinktas Klemensas VII, o

Romoje — Urbonas VI. Katalikų bažnyčios hierarchija suskilo, popiežiaus religinis autoritetas ir pasaulietinė galia smuko, erezijų gausėjo.

Tiek albigiečių, tiek kitos erezijos, nukreiptos prieš bažnytinę valdžią, neišvengiamai įgydavo antifeodalinį pobūdį. Bažnyčios vienybės atkūrimu ir jos galios stiprinimu tarp tikinčiųjų susirūpino feodalai pasauliečiai. Konstanco bažnytiniame susirinkime (1414—1418) vietoj trijų popiežių buvo išrinktas vienas — Martynas V, kuris mirė 1431 metais. Šis popiežius, kaip ir po jo išrinktieji, leido aplinkraščius — bules, brėves ir enciklikas katalikų bažnyčios dvasininkams ir tikintiesiems svarbiausiais religijos, moralės, socialiniais ir politiniais klausimais.

Tuo metu Vakarų Europoje dar tebeviešpatavo kryžiaus žygių dvasia. Žygiams į Mažąją Aziją dėl Kristaus kapo išvadavimo iš musulmonų pasibaigus nesėkmingai, buvo atsigręžta į Pabaltijo pagonis. Feodalizmas Vakarų Europoje tuomet pasiekė savo subrendimo viršūnę: žemdirbių išnaudojimo padidinti buvo nebeįmanoma dėl jų ir miestiečių priešinimosi. Bažnyčia tuomet skelbė: žemė su visomis gėrybėmis yra dievo dovana, ji priklauso tiems žmonėms, kuriems dievo valia duota. Musulmonai ir pagonys žeme naudojasi neteisėtai, jie dievo ir bažnyčios priešai ir dėl to krikščionims tenka skursti. Tuo remdamiesi, popiežius ir imperatorius Lietuvą padovanojo ordinui.

Kryžiuočių kronikos rašytos riterių ir jų talkininkų, būriais ir net pulkais vykusių iš Vakarų Europos, karingumui kelti. Jose mirgėte mirga tokie teiginiai: velnio paskatinti Algirdas su Kęstučiu krikščionis vėl užpuolė; Kęstutis su savo velniška veisle

padarė krikščionims daug blogo; abu kunigaikščiai su nežmoniška kariuomene atėjo krikščionių prašudyti; lietuvius velnias siuntė. Jei kryžiuočiams jų žygis pasisekdavo, kronikų autoriai džiaugdavosi, kad dievas saviesiems padėjo; dievas labai norėjęs, kad krikščionys triumfuotų; dievas norėjęs, kad lietuviai mirtų tą dieną, kurią Kristus kentėjo; su dievo pagalba riteriai džiūgaudami grįžę namo. Kronikų autoriai patys tikėjo ir kitus tikino, kad karas su pagonimis yra šventas, kad vieni kariaudami palaiko dievą, kiti — velnią. Tai atitiko vėlyvaisiais viduramžiais viešpatavusią religinę pasaulėžiūrą.

Ordino karinę jėgą sudarė ne tik jo riteriai vienuoliai su savo tarnais, bet ir dievoti iš kitur atvykę žygių talkininkai, apsigaubę baltais su juodu kryžium apsiaustais. Jie su pasididžiavimu žudė pagonis, jeigu tik galėjo. Kariauti prieš lietuvius jie vyko siekdami įvairių tikslų: vienus viliojo krikščionybės platinimo idėja, kitus traukė kario garbė ir viltis greičiau tapti riteriu, trečius — nuotykiu, ketvirtus — atgaila už nuodėmes, kurių atleidimą už dalyvavimą kryžiaus žygiuose skelbė popiežius. Asmeniniai tikslai buvo skirtingi, bet jie tikėjo tuo, ką skelbė katalikų bažnyčia: dievo dovaną iš pagonių reikia atimti. Popiežiai ir Ordino magistras, skelbę kryžiaus žygius, lietuvių nevadino eretikais. Eretikas — tai blogas ir pavojingas krikščionis, smerkiantis bažnyčios santvarką arba atmetantis kai kurias jos dogmas. Kai lietuviai tebebuvo pagonys, Vakarų Europoje gausu buvo erezijų, ten atsirado ir ragavimo erezija. Kaip Vokietijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje ar Anglijoje vyrai ir moterys, apkaltinti burtininkavimu bei kerėjimu, pateko į inkvizicijos teis-

mus, aprašyta labai gausioje literatūroje. Pasinaudoti tenka naujausia (40; 61), kurioje nebeaprašinėjami plačiai žinomi faktai, o aiškinamos jų priežastys.

Kovose su erezijomis pasižymėjo vienuolių dominikonų ir pranciškonų ordinaai. Plačiai paplitę dominikonai, nuo 1232 m. iš popiežiaus įgiję inkvizicijos vykdymo ir religijos dėstymo universitetuose teisę, ėmė skelbti, kad greta viešųjų erezijų, su kuriomis galima kovoti bažnytinėmis ir pasaulietinėmis (teisinėmis ir administracinėmis) priemonėmis, yra slaptų erezijų. Tie slaptieji eretikai viešai išpažįstą krikščionių tikėjimą ir atlieką reikalaujamas apeigas, tačiau tebesilaiką pagonybės ir visokiais būdais kenkią doriesiems krikščionims.

Prieš tokias slaptas erezijas pasisakė dauguma dvasininkų, ypač Vokietijoje. Priešinantis tokių naujų, slapto sąmokslų erezijų atradimui, buvo remiamasi ne tik paprasčiausia logika, bet ir popiežių autoritetu.

Dominikonai Jokūbas Šprengeris, Kelno universiteto dekanas, ir Henrikas Institoris (tikroji pavardė Krämer), abu teologijos profesoriai, skundėsi popiežiui dėl jiems reiškiamo nepasitikėjimo ir daromų kliūčių. Popiežius Inocentas VIII 1484 m. paskelbė bulę „Summis desiderantes effectibus“ (Troškimų įgyvendinimo prasmė). Jos pradžioje rašoma: „Inocentas, vyskupas, Dievo tarnų tarnas, visa siela norėdamas, kad prie jo katalikų tikėjimas suklestėtų ir plačiau paplistų negu kada nors anksčiau ir kad bet kokia eretiška negarbė būtų pašalinta iš tikinčiųjų tarpo“, savo pamokymą skiria Vokietijos gyventojams. Jį pasiekusios tikros žinios, kad Vokie-

tijoje, Mainco, Kelno, Tryro, Zalcburgo ir Brėmeno vyskupystėse daugybė abiejų lyčių žmonių, nesiekdami išganymo ir atsimesdami nuo katalikų tikėjimo, paleistuvauja su demonais ir savo šnabždesiais, kerais, keiksmiais ir kitais pagoniškais bedieviškais prietarais, gėdingais ir nusikalstamais veiksmais žudo vaikus motinų iščiose, ardo vedybinį gyvenimą, dvasina naminius gyvulius, naikina javus laukuose, vaisius soduose, kenkia vynuogynams, sargdina ir marina žmones. Visa tai jie daro su velnio pagalba. Siekiantys išganymo katalikai tuos su velniu susidėjusius nusikaltėlius turi išaiškinti ir iš visuomenės pašalinti.

H. Institoris su popiežiaus bule 1485 m. atvyko į Brikseną pas vyskupą Georgą Golzerį, kuris liepos 23 d. paskelbė tikintiesiems tai, kas bulėje buvo parašyta, pabrėždamas, kad raganavimo neigimas yra vieša erezija, ginanti slaptąją. Išdėstė 13 raganavimo požymių ir prašė gyventojus apie įtariamuosius pranešti. Kad pranešėjai nebijotų apkaltintųjų keršto, jų vaidmuo būsiąs saugomas paslapyje. Į Insbruką H. Institoris atvyko tų pačių metų rugpjūčio pradžioje. Čia jis gavo net 50 įskundimų, tarp įskųstųjų buvo tik du vyrai, suimti įsakė 7 moteris. Tardant ir apklausiant liudininkus, paaiškėjo, kad kaltinamosios nėra krikščionių tikėjimo išsižadėjusios, nėra su velniais susidėjusios ar jų puotose dalyvavusios, jas teko paleisti. Brikseno vyskupas pasijuto apgautas, H. Institoriui liepė pasišalinti iš jo diecezijos ir grįžti į vienuolyną.

Popiežiaus bulei Kelne ir kituose miestuose pasipriešino pasauliečiai ir dvasininkai. J. Šprengeris ir H. Institoris stengėsi įrodyti, kad jie ir popiežius

teisūs. Kaip dominikonams, popiežiaus Inocento IV jiems buvo leista erezijų bylose kaltinamuosius kankinti. H. Institoris Konstance ir Zalcburge kankinimais iš kelių moterų išgavo prisipažinimą, kad jos raganos ir kenkėjos. Ravensburge betardant nukankinta buvo moteris, pavarde Valipurgis. Ji nusižudė, matyt, nenorėdama meluoti, savęs žeminti ir kitų šmeižti. H. Institoris aiškino, jog tai buvusios šėtono pinklės: ji nenorėjusi išpažinti savo kaltės ir susitaikyti su dievu. Apkaltintojo raganavimu išbandymas vandeniu ir ugnimi — tai dar ne tardymas kankinant, o pastangos atskirti žmogų nuo velnio, kad jis taptų laisvas ir galėtų pasakyti teisybę, nes melas velnio ginklas. Velnio apsėstieji — nelaimingi žmonės, iš jų piktoji dvasia pašalinama egzortais: dvasininko rankų uždėjimu, žegnojimu, maldomis. Kerėtojai — ne apsėstieji, o parsidavėliai, jų valią išlaisvinti galima ne egzortais, o išbandymu šventų savybių turinčiu vandeniu ir ugnimi.

1486 m. J. Šprengeris ir H. Institoris Kelne išspausdino knygą „Malleus Maleficarum“ (Raganų kūjis), žodis *maleficus* tuomet tarp keleto artimų nusikaltėlių prasmių turėjo ir kenkėjo prasmę. Tai buvo slaptųjų eretikų — kerėtojų naikinimo katekizmas arba vadovėlis. Jį sudarė trys dalys. Pirmose dviejose dalyse, remiantis Biblija, įrodinėjama, kad raganos tikrai egzistuoja ir kokie baisūs jų darbai. Trečioje dalyje aiškinama, kad jos daug didesnės nusikaltėlės negu eretikai apostatai, nes jos ir ragniai ne tik netiki dievu, bet garbina velnią ir atsi-
duoda jam su kūnu ir siela. Bausmė turi atitikti nusikaltimą. Knygoje aiškinama, kaip raganas pažinti ir kaip jas suimtas tardyti. Iš pradžių skun-

džiamą žmogų reikią bandyti plukdymu: surišti rankas ir įmesti į vandenį, jeigu skęsta, gali būti nekal-tas, jeigu neskęsta,— kaltas, nes jam velnias padeda. Išbandymas ugnimi galįs būti keleriopas: kelios žą-sies plunksnos pamerkiamos į ištirpdytą sierą ir už-metamos kaltinamajam ant abiejų šonų, plunksnos degdamos prilimpa prie odos ir apie save purškia degančią sierą; prie nuogo kūno prikišamas fakelas taip, kad ant jo kristų degančios smalos lašai; tarp abiejų kojų pirštų įdedamos balanėlės ir padegamos. Vandeniui išbandomas ryšys su velniu, o ugnimi velnias išvaromas, nes velnias — melo viešpats ir todėl negalima tikėtis, kad jo veikiamas žmogus sakys tiesą. Kaltuosius žudyti reikia taip pat ugni-mi, nepraliejant kraujo. Sudeginimas — sielos gel-bėjimas.

Tai, kas buvo skelbiama popiežiaus bulėje ir šių dominikonų knygoje, sudarė demonologijos pradžią, neprieštaraujančią šv. Augustino ir Tomo Akvinie-čio sukurtai teologijai. Piktųjų dvasių egzistavimas ir dievo leidimu jų didesnė ar mažesnė įtaka žemiš-kajam pasauliui ir žmonėms priklausą prie apreikš-tojo tikėjimo tiesų. Todėl esą negalima neigti nei piktųjų dvasių santykiavimo su žmonėmis galimu-mo, nei realumo. Velnio gundymams žmogus galįs priešintis, kaip priešinosi Kristus, tam padedąs tvir-tas tikėjimas ir išganingos bažnyčios priemonės — sakramentai ir sakramentalijos. Atitolimas nuo die-vo ir atsidavimas velniui, galintis pakilti iki pasta-rojo garbinimo, esanti pikčiausia ir žalingiausia ere-zija. Nuo velnio gundymų saugą kryžiaus ženklas, bažnytiniai šventinimai ir apeigos, Kristaus kančios

garbinimas maldose ir apmąstymuose. Kas visas šias priemones apleidžiąs, tas pakliūnąs į šėtono nagus.

Eretikų, kaip velnio suvedžiotų žmonių, žudymas buvo ne naujiena, nes jau veikė šventosios inkvizicijos teismas. Žudymas buvo remiamas šventraščiu. Grigaliaus IX pirmtako popiežiaus Inocento VIII bulėje „Vox in Roma“ buvo išdėstytas velnių bendravimas su žmonėmis, nurodyta, jog velnias raitas joja ant ožio, pasiverčia ožiu, juodu katinu arba rupūže. Toje pačioje bulėje primenamas nuopelnas biblinio Mozės; vieną dieną jis sunaikinęs 20 tūkstančių stabmeldžių ir stiprumą pranašo Elijo, kuris kalaviju nudobė 450 Boalo tarnų.

Tai, ką skelbė demonologijos kūrėjai, parūpo ne tik bažnyčios hierarchams, bet ir valdovams pasauliečiams. Tirolio hercogas Sigizmundas paprašė Ulrichą Molitorį, abiejų (civilinės ir kanonų) teisių daktarą ir Konstanco vyskupo prokuratorių, pareikšti savo nuomonę dėl kaltinimų raganavimu. 1489 m. šis teisininkas ir dvasininkas pareiškė: prisipažinimais, išgautais kankinimu, nereikia tikėti, nes lengva pasakyti tai, ko reikalaujama ir ko niekad nesi padaręs. Dievas esąs gamtos viešpats, be jo valios niekas negalys įvykti. Velnias negalys pradėti vaikų, žmonės negalį įgyti kitos išvaizdos, nes dievas juos sutvėrė panašius į save. Raganos negalinčios iškristi naktį ir tamsoj grįžti. Jos tik sapnuoja ir serga fantazija, velnio sužadinta. Nubudusios jos tiki mačiusios tai, ką sapnavo.

Geileris fon Kaizersbergas 1498 m. pamoksle Strasburgo katedroje sakė, kad raganų skraidymas ant šakių, ližių ar šluotų yra nesąmonė, jis neigė, kad žmogus galėtų pasiversti ir velnias įstengtų paversti

jį gyvuliu, velnias gali būti gyvulyje ir žmoguje, bet ne pats žmogus. Tačiau tas pats pamokslininkas 1508 m. per gavėnios pamokslus klausytojus tikino, kad raganos galinčios skraidyti ir tikrai skraidančios. Jeigu ragana atsisėdanti ant ližės ar šluotos, pateptos paslaptingu tepalu, ir tarianti tam tikrus žodžius, ji skrendanti. Ją nešanti ne pati ližė ar tepalas, bet velnias. G. Kaizersbergo aiškinimas po 10 metų pasikeitė, nes demonologų daugėjo, jų knygos plito ne tik lotynų, bet ir didžiųjų Europos tautų kalbomis, raganavimo įrodymai darėsi vis fantastiškesni, už ką ir kaip žmonės buvo suimami, tardomi, teisiami ir žudomi „be kraujo praliejimo“, plačiai aprašyta.

Inocentas VIII buvo pirmasis popiežius demonologas, bet jis neliko vienišas. Jo raginimą gaudyti ir naikinti raganautojus kartojo Leonas X (1521), Andrianas XVI (1522), Sikstas V (1586) ir Grigalius XV (1623). Žanas Bodenas priklauso prie žymiausių demonologų ir politinių teoretikų. 1580 m. jis paskelbė knygą „Burtininkų demonologija“, kuria jis pralenkė „Raganų kūjo“ autorius. Jis reikalavo mirties bausmės tiems, kurie abejoja raganų prisipažinimais, kad jos turi intymių santykių su demonais ir skraido į puotas, pramintas orgijomis ir sabatais.

Abatas Tritemijus raganas surūšiojo: 1) be sutarties su velniu dėl piktumo iš nuodingų žolių ir šaknų darančios kenksmingus ir mirties gėrimus, 2) bažnyčios uždraustomis apeigomis it formulėmis vykdančios savo burtus, 3) atsižadantių krikščionių tikėjimo ir atsiduodančios velniui.

Vyskupų kanone, įrašytame į bažnytinę teisę, nurodžius, kaip kerėtojus teisti, aiškinama, kad raganavimo menas perimtas iš stabmeldžių graikų ir romėnų. Graikai tikėję, kad žmonės gali pasiversti vilkais, Tesalijos moterys, vartodamos tepalus, galėjusios žmogų paversti paukščiu, asilu ar akmeniu, skraidžiusios į paleistuvavimo puotas ir turėjusios galią nukabinti mėnulį nuo dangaus. Deivė Hekatė buvusi juodoji nakties dievaitė, slaptų ir naktinių burtų meno meistrė. Romėnai turėję strigas ir lamijas, taip pat naktimis skraidančias, žudančias vaikus, savo grožio žavingumu viliojusias tuos, kuriuos norėjusios nužudyti.

Popiežius Leonas X Laterano susirinkime 1514 m. pareiškė, kad raganavimas, būdamas mišrus,— dvasinis ir fizinis nusikaltimas, turi būti persekiojamas pasaulietinės ir bažnytinės valdžios. Kur inkvizicijos teismų nebuvo arba jie buvo panaikinti, raganavimo bylos atiduodamos pasaulietiniams teisams.

Anglijos karalius Jokūbas I, pramintas krikščionių pasaulio mokyčiausiu kvailiu, parašė traktatą „Demonologija“; jis pats dalyvaudavo eretikų ir raganų deginimuose. Kembridžo universitete jis įsteigė premijų fondą studentams teologams už pranešimus apie raganas. Jokūbas I neigė, kad velniai turi savo kunigaikščius, hercogus, demonų legionų vadus, kad apie tokios hierarchijos buvimą mokytus žmones norinti įtikinti piktoji dvasia. Jis nenorėjo, kad liuciferio galybė būtų panaši į karaliaus.

Bavarijos kurfiurstas Maksimilianas paprašė mokytą jėzuitą Debrijo išmintingų patarimų teisiniuose dalykuose. Jis patarė raganas kankinti tol, kol pa-

sakysiančios visus bendrininkus, bedieviško sąmokslu dalyvius. Maksimiliano nuodėmklausys Drekselis buvo ne mažiau karingas už savo siuzereno patarėją. Jis rašė, jog esą tokių ledinių krikščionių, kurie neverti savo vardo, kurie rankomis ir kojomis priešinasi raganų veislės išnaikinimui, tarsi baimindamiesi, kad dėl žiaurumo nenukentėtų nekaltieji. Dievas neleisias, kad nukentėtų nekaltieji. „Argi Dievo įstatyme nepasakyta: nepalikit kerėtojų gyvų! Dievo valia šaukiu garsiai kiek tik galiu: vyskupai, kunigaikščiai, karaliai, nepalikit raganų gyvų, naikinkit šį žmonių giminės marą“.

Raganavimo ereziją teologai siejo su Renesanso humanistų žavėjimusi antikine kultūra, tačiau ne antikinis mokslas, menas ir ne mitai buvo svarbiausia priežastis, dėl kurios humanistai patekdavo į „slaptųjų eretikų sektą“. Bažnyčios hierarchams ir pasauliečiams valdovams, ypač imperatoriams, pavojinga buvo pasaulietinė pasaulėžiūra ir teologijos kritika. Žymiausias Vakarų Europos humanistas Erazmas Roterdamietis (1466—1536) bažnyčios buvo pripažintas eretiku, nors jis, kaip ir daugelis kitų humanistų, neneigė religijos, net katalikybės, ir nepasidarė ateistas. Savo garsiajame veikale, skirtame Kvailybei, jis aprašo dviejų teologų ginčą apie klaidžiatikius. Vienas sako, kad jie eretikai ir juos reikia pašalinti iš gyvenimo, kitas priduria, jog Šventajame rašte pasakyta, kad juos reikia pasmerkti mirti, nes kiekvienas eretikas yra nedorėlis. Toliau Erazmas Roterdamietis rašo: „Ne be pagrindo kvailiai taip patinka dievui: manau, tai atsitinka dėl tų pačių, tarp kitko, priežasčių, dėl kurių didieji valdovai įtaria ir neapkenčia protingų žmonių“, val-

dovams patinka žmonės tamsesni ir kvailesni, nes juos lengviau valdyti (7, 175, 177). Tikintieji humanistai stojo prieš švėteiviškumą ir piktnaudžiavimą dievo vardu. Jie išlaisvino nuo religijos žemiškus, pasaulietiškus moralės principus, kuriais rėmėsi žmonių bendravimas. Žmogaus orumą jie priešpriešino dievo baimei (11, 59—62, 78—81). Dėl etikos ir moralės humanistai „pateko“ ne tik į eretikus, bet ir į raganautojų sektą.

XV a. eretikais laikomi tie, kurie netikėjo, kad Diana ir kitos deivės ar dievai gali skraidinti žmones. Humanistai buvo mokyti žmonės, jie skaitė antikinių autorių raštus ir patys rašė, bet ką bendra su jų erezija galėjo turėti liaudis, kuri apie Dianą, Hekatę ar Goją greičiausiai nieko negirdėjo. Per kelis šimtmečius pasikeitė požiūris į liaudies bendravimą, paremtą papročiais ir paprotine teise. Bendravimo normos, atrodžiusios nepavojingos krikštijant, pasidarė pavojingos juos verčiant baudžiamininkais. Papročiai, laikyti neutraliais ar net krikščioniškais, virto pagoniškais.

Sambijos vyskupas Michaelis 1425 m. paskelbtais nuostatais draudė prūsams statyti kryžius ant mirusiųjų kapų, o pastatytus liepė nugriauti. „Prie savo mirusių visus pagonių piktus papročius, piktnaudžijimą ir apeigas, kurias kuriuo nors būdu atlieka, tegu naikina, nusivalo ir meta, o ypač velnių tenešaukia giriose, miškuose ir namuose ir aukojimų bei puotų ten nieku būdu tenerengia“; „slaptai ar net ir viešai teneužmuša gyvulio ir velniams tegu neaukoja jų sueigose, o kiti jiems tam reikalui tegu neparduoda: nusikaltusieji baustini — smarkiu išplakimu“; „pasninkus, bažnyčios įsakytus, tegu uo-

liai pasninkauja ir juose avies pieno arba net mėsos nei viešai, nei slaptai tegul nenaudoja: nusidedančius bausti vaško akmens bauda“; „švęsdami vestuves, tegul nenaudoja alaus daugiau kaip šešias statines“; „visiškai neleidžiama jiems daryti apdavinimų, būrimų su alum, su jaunučiais paukščiukais ir visais kitokiais būdais. Už šį nusidėjimą bausmė — uždraudimas bažnytiškai laidoti, o jeigu bus nepataisomi, reikia perduoti pasauliniam teismui, kad nubaustų galutiniu sprendimu“; draudžiama miškuose daryti pagoniškas apeigas, „ypač prie milžinkapių ir kapų“; „teneatlieka siaubingų apeigų kapinėse ant mirusių draugų ir artimųjų kapo, verkdami ir vaitodami, kaip ligi šiol dar tebedaro“ (34, 263). Pastaruoju atveju draudžiamos raudos.

Sebastijonas Miunsteris (1489—1552), pranciškonų vienuolis, prisidėjęs prie reformacijos ir profesoriavęs Heidelbergo ir Bazelio universitetuose, 1544 m. Bazelyje išleido pasaulio aprašymų knygą, pavadintą „Kosmografija“. Knyga turėjo tokį pasisekimą, kad iš vokiečių kalbos buvo išversta į daugelį Europos kalbų ir XVI a. susilaukė 24 leidimų. Joje nemaža vietos skirta lietuviams ir latviams, nedarant tarp jų skirtumo. Tose tautose esą daug kaimiečių, kurie nieko negalį pasakyti apie dievą ir apie šventuosius, bet „vieni garbina saulę, kiti — mėnulį, vieni garbinimui pasirenka gražų medį, kiti akmenį ar ką nors kita, kas jam patinka. Kai nori palaidot numirėlį, susėda aplink jį, pradeda gerti ir gėralo duoda taip pat numirėliui, išpildami dalį po juo. Į kapą jie deda medinį kirvį, valgio ir truputį pinigų išlaidoms ir sako, kad su tuo viskuo jis keliaus į aną pasaulį“.

Toje pačioje „Kosmografijoje“ S. Miunsteris aprašo vestuvių papročius su nuotakos grobimu. Pagrobtos merginos artimieji skuba ją vaduoti, bet jeigu jos išvaduoti neįstengia, grobiančioji „pusė ją nusiveža, uždaro jaunikį ir jaunąją į vieną kambarį ir palieka juos vienai nakčiai, ir jeigu jie tą naktį vienas su kitu sutaria, tai jie ir toliau gali pasilikti kartu“ (56, 225). Tiek anksčiau vysk. Michaelio minėti laidojimo ir mirusiųjų pagerbimo, tiek S. Miunsterio aprašyti vestuvių papročiai laikomi pagoniškais, draustinais ir baustinais, nes atliekami pasaulietišškai, be bažnyčios pašventinimo. Visa, kas laikoma pagoniška, priskiriama dievo priešui velniui.

SLAPTŲJŲ ERETIKŲ SEKTOS NAIKINIMAS

Katalikų bažnyčiai skelbiant Antikos gerbėjus eretikais ir juos tramdant, XVI a. Vokietijoje ir kitose Europos šalyse prasidėjo reformacija ir netrukus jėzuitų vadovaujama kontrreformacija. Iš humanistų reformatai perėmė katalikybės kritiką, o jėzuitai — mokslą. Humanistai negalėjo likti neutralūs; jie dėjosį prie vienos ar kitos bažnyčios, neatsisakydami savo pasaulėžiūros ir estetikos. Tas didino įtarimą, kad jie apsimetėliai. Nors reformatai buvo dievotiesni už katalikus, tačiau popiežiui ar imperatoriui pavojingesni, nes žadino tautinę sąmonę ir siekė tautinės valstybės sukūrimo.

Svarbiausias vokiečių viduramžių teisės kodeksas Karolina, kurio projektas, pasiūlytas Vormso reichstage, buvo svarstytas kituose reichstaguose ir 1532 m. patvirtintas imperatoriaus Karolio V. Sudarant šį

kodeksą, naudotasi vokiečių ir italų teisės šaltiniais. Jo 109 straipsnis padalytas į paragrafus, kuriuose kalbama apie burtininkavimą ir raganavimą:

XXI. Niekas neturi būti uždaromas į kalėjimą arba tardomas kankinimu remiantis parodymais, gautais raganavimo ar aiškiaregystės keliu iš žmonių, ieškančių teisybės. Atvirkščiai, tokius aiškiaregius ir kaltintojus reikia bausti. Jeigu teismas leis svarsdyti bylą, remdamasis ieškiniu tokių aiškiaregių, jis turės padengti teismo išlaidas, susijusias su kaltinamojo kankinimu, ir duoti atpildą už nuostolius, skriaudą ir kančias, kaip nurodyta ankstesniame straipsnyje (57, 44—45).

XLIV. Jeigu kas kviečia mokyti raganavimo kitus žmones arba kam nors grasina pakerėjimu ir jeigu kas nors panašu atsitiks tam, kam buvo grasinama, arba jei kas tyčiomis mokosi kerėjimo, bendrauja su raganiais arba raganomis, naudojami įtartinais daiktais arba raganiškais žodžiais bei veiksmais ir dėl to plinta apie tokius negeros kalbos, tas sudaro patikimą raganavimui įrodymą ir pakankamą pagrindą tardyti kankinimu (57, 56).

LII. Jeigu kas prisipažįsta raganavęs, reikia taip pat, kaip aukščiau pasakyta, klausti apie nusikaltimo priežastis bei aplinkybes ir be to išgauti kada, koku būdu, kokiais žodžiais ar veiksmais buvo atliktas raganavimas. Jeigu tardomasis parodys, kad jis kokį daiktą, naudotą raganavimui, užkasė ar paslėpė, reikia paieškoti ir tą daiktą surasti. Jeigu kas panašų raganavimą atlieka užkeikimais arba kerais į kitus daiktus, tada reikia patikrinti, ar ne pakerėti tie daiktai. Tardomasis turi pasakyti, iš ko ir koku būdu jis raganavimo išmoko ir ar nesinaudojo juo

prieš daugelį asmenų ir prieš ką būtent ir kokia iš to buvo žala (57, 60).

CIX. Jeigu kas kerėjimo būdu kam pakenkė ar padarė žalą, tokiam turi būti skiriama mirties bausmė ir toji bausmė turi būti įvykdyta sudeginant. Jeigu kas užsiėmė raganavimu, bet niekam nepadarė žalos, tai jis pagal bylos aplinkybes turi būti baudžiamas kitaip, teisėjai turi pasinaudoti teisės žinovų patarimais, kaip pasakyta žemiau esančiuose straipsniuose (57, 83).

Raganų tardymo taisyklės, sudarytos inkvizitorių, 1588 m. pateko į Badeno žemės įstatymų rinkinį. Kaltinamasis turėjo atsakyti į daugybę klausimų: kaip atsižadėjo dievo, žodžiu ar raštu, jei raštu, tai kuo pasirašė, krauju ar rašalu, kur, kada ir su kokiais išskilmėmis? Kaltinama moteris turėjo atsakyti, ar demonas norėjo ją vesti, ar tik su ja paleistuvauti? Kaip jis save vadino, kuo buvo apsirengęs, kokios buvo jo kojos, jei buvo vestuvės, tai kas jose buvo valgoma ir geriama, ar buvo grojama, kas buvo muzikantas — žmogus ar velnias? Ar ji moka skraidyti, ar skraidymui reikalingi tepalai, kaip jie daromi ir kokios spalvos? Ar kaltinamasis paleido audrą, šaltį, miglą, viesulus, kiek laiko tas keras truko ir kaip jis padaromas? Ir pagaliau, ar demonas aplankė esant kalėjime ir ką jis pasakė?

Galiojant tokiai bažnytinei ir pasaulietinei teisei, į raganų laužą patekdavo ir mokytų teisėjų, ketinusių išvengti moralinės atsakomybės. Teisių daktaras Ditrichas Fladė buvo Tryro burmistras ir teismo pirmininkas, kurį laiką jis buvo ir garsaus universiteto, veikusio 1473—1798 m., rektorius, nors pagal tradiciją rektoriais būdavo teologai. Jis ilgai prie-

šinosi raganų teismams, kaip žeminantiems miesto garbę. Jeigu jau atsirasdavo skundų ir bylą tekdavo nagrinėti, jis ir jo tarėjai atmesdavo parodymus, išgautus kankinant. Tas, žinoma, sukėlė pasipriešinimą demonologų, gynusių kankinimus, kaip bažnyčios patvirtintą tardymo priemonę dvasinėse bylose. Demonologai ėmė rinkti įrodymus prieš nepaklusnų burmistrą. 14 kankintų raganų pasakė mačiusios D. Fladę jų sąskrydy. Pajutęs pavojų, burmistras bandė bėgti, bet buvo sulaikytas ir uždarytas į kalėjimą. Jo nusikaltimą tyrė komisija. Be raganų parodymo, prieš jį liudijo ir du kunigai, įtarti raganavimu ir tardyti. 1589 m. rugsėjo 18 d. Ditrichas Fladė buvo sudegintas. D. Fladės bylą aprašo daugumas Vakarų Europos autorių, rašiusių apie raganų gaudymą, ją mini ir B. Raselas (37, 85).

Anglijos kunigas Džonas Lauesas, apkaltintas raganavimu ir kankinamas nemiga, prisipažino, esant tyliai jūrai, daužąs laivus prie Haridžo. Jį pasmerkė mirti ir bausmę įvykdė, teisėjams net nepasidomėjus, kada minėtoji vietoj bent vienas laivas sudužo.

Vokietijoje viena moteris buvo kaltinama kerais numarinusi kažkokį Heincą Fogelį, kuris teisme pats stojo liudininku, o teisėjai nedrįso jo paklausti, kaip ir kada jis iš numirusiųjų prisikėlė.

Raganų gaudymo teoretikai — demonologai ne tik rašė traktatus, bet ir leido lapelius, kuriuose buvo pranešama apie sugautus ir pasmerktus žymiausius nusikaltėlius. Persekiojimui virtus masiniu ir įsigalėjus nepasitikėjimui ir baimei, viename lapelyje buvo rašoma: „Daugelyje vietų dievobaimingi krikščionys liovėsi lankę pamaldas, slepia savo rožančius, stengiasi nepasirodyti uolūs ir neišsiskirti iš kitų,

kad nebūtų įtarti apsimetėliais. Tamsūs žmonės kalba, kad velnias moko savuosius apsimesti, priimti komunią, kad paskui ją išspjautų, išniekintų ir sakytų: „Ką tu, kunige, kalbi, viskas melas, kito dievo nėra, išskyrus manąjį šėtoną“. Net kunigai ima vengti kasdien laikyti mišias, o jeigu ir laiko, tai beveik pašnibždomis, bijo įtarimo“. Lapelis ragina tikruosius krikščionis nusikratyti tokios baimės. Tikintysis bijojo tikinčiojo, kunigas — kunigo, teisėjas — teisėjo ir budelio.

Išgelbėti nuo mirties kartais pasisekdavo kaltintojus sugluminant. 1519 m. Mece (Lotaringijoje) buvo teisiama valstietė iš kaimyninio sodžiaus. Inkvizitorius dominikonas Savinji ją kaltino tuo, kad jos motina buvo sudeginta už raganavimą ir kad ji dar negimusi buvusi skirta velniui. Kankinama ji prisipažino. Kada viskas buvo nulemta, teisme pasirodė nelauktas drąsus kaimietės gynėjas — Henrikas Netesheimas, plačiai žinomas Agripas vardu. Apie jį buvo kuriamos legendos kaip apie stebuklingą dvasių iššaukėją. Iš tikrųjų Agripa buvo žymus ir pakankamai apsukrus Renesanso mokslininkas, pasižymėjęs iškalba. Geriausiu gynimosi metodu jis laikė puolimą. Gindamas kaimietę, jis teisme inkvizitorių Savinji apkaltino erezija: inkvizitorius nepripažįstąs krikšto paslapčių. Kaltinamoji krikštyta, o per krikštą kūdikiai apvalomi nuo pirmapradės ir tėvų nuodėmės. Teisėjai sukluso, dėdamiesi krikšto paslapčių žinovais ir, neklausydami dominikono grasinimų, kalinę paleido.

Buvo teisėjų, kurie nesidrovėdavo didžiulis savo nuopelnais. Prie jų priklausė Nikolis Remi (Remigijus), Lotaringijos hercogo Karolio III slaptasis

patarėjas ir teismo pirmininkas raganų bylose, išleidęs knygą „Šėtono tarnyba“ (1595). Per 15 metų (iki 1591) jo nuosprendžiu buvo sudeginta daugiau kaip 800 žmonių, 15 laukdami tardymo kankinimų nusižudė ir apie 800 pabėgo ir pasislėpė ne kur nors džiunglėse ar dykumose, o tarp žmonių.

Šešerius metus vadavo savo motiną iš švabų miesto Leonbergo teisėjų astronomas Johanas Kepleris (1571—1630). Žinodamas, kad aukštai vertinamas imperatoriaus dvare ne kaip astronomas, o kaip astrologas, jis pagal visas astrologijos taisykles, kuriomis pats netikėjo ir kurias neigė, sudarė imperatoriui horoskopą ir pelnė malonę: nekankinti jo motinos tardant ir leisti ją ginti advokatui. Senutę paleido, bet 1620 m., kai jiėjo 74 metus, vėl suėmė. Gindamas motiną, J. Kepleris dėjosit tikįs, kad jo motinos apkaltinimas raganavimu teisėtas, tik stinga nusikaltimo įrodymų. Teisėjai buvo nepatenkinti, kam į teismo salę buvo įleistas kaltinamosios sūnus, turįs paramą imperatoriaus dvare. Iškankintą senutę paleido, po pusmečio ji mirė.

Tarp mokytų žmonių, norėjusių nutraukti raganų teismus, buvo olandas Johanas Vejeris (Viras), Klevės (prie Reino) hercogo rūmų gydytojas, filosofo H. C. Agripas iš Netesheimo (1486—1535) ir Erazmo Roterdamiečio sekėjas, Nyderlandų revoliucijos šalininkas. Jis parašė ir 1563 m. išleido knygą „Demonų vaiduokliai“, kur propagavo religinę toleranciją ir abejojo žmonių bendravimu su velniais. Dėl savo knygos likimo jis neturėjo iliuzijų. Demonologai tuojau jį apkaltino raganų gynimu ir raganaviimu. Apsiginti pavyko parėmus hercogui, tačiau jo viltys, kad knyga padarys galą raganų teismams,

žlugo, nors ir buvo pakartotinai išleista. Raganų gaudymo banga tada dar kilo.

Prieš raganų persekiojimą energingai pasisakė Fridrichas Špė (Spee), išleidęs anoniminę knygą („Cautio Criminalis“), ir tik 1731 m. ji išėjo su autoriaus pavarde. F. Špė — kunigas, jėzuitų ordino narys, jo pareiga buvo klausyti išpažinčių pasmerktųjų mirti už raganavimą. Jis buvo sukrėstas to, ką girdėjo per išpažintis. Eidami mirti baisia mirtimi ir tikėdami dievu, žmonės sakė neturėję nieko bendra su tuo, kuo buvo kaltinami. F. Špė padarė išvadą, kad velnio tarnai yra teismų organizatoriai, tardymuose naudoję ne tik žiaurius, bet ir raganiškus metodus, stengdamiesi išgauti norimus parodymus. Jis priekaištavo jėzuitų ordino nariams, kad jie, būdami valdovų dvasininkais, neskatino baigti tokias niekingas bylas. F. Špė knyga susilaukė keleto leidimų Vokietijoje, iš lotynų kalbos ji buvo išversta į vokiečių, lenkų, olandų kalbas ir prisidėjo prie raganų gaudymo atoslūgio.

Žymiausias XVII a. antrosios pusės veikalas, giganantis žmones nuo kaltinimo raganavimu, buvo olandų reformatų pamokslininko Baltazaro Bekerio dviejų tomų knyga „Užburtas pasaulis“. Pirmasis knygos tomas išėjo 1691, antrasis — 1693 metais. Autorius neneigė velnio buvimo, nors demonologai tuo jį kaltino. Jis tik atmetė nuomonę, kad tariamieji požemių kunigaikščiai turėtų kokią nors galią žemėje. Apie velnius reikia kalbėti tik taip, kaip pasakyta Šventajame rašte. Iš jo knygos aiškėja, kad visi raganų teismai yra ne kas kita, kaip religija paremta žmogžudystė. Už tokias eretiškas mintis jis buvo atleistas iš pamokslininko pareigų, tačiau Ams-

terdamo miesto valdyba jam ir toliau mokėjo algą, o senatvėje paskyrė dvigubą pensiją. Jo knyga buvo išversta į vokiečių, prancūzų ir anglų kalbas. B. Bekeris mirė savo mirtimi, beveik nenukentėjęs ir padaręs poveikį visuomenės nuomonei.

Inkvizitoriai buvo paleidę kalbas, kad burtininkai ir raganos sveria mažiau negu dievobaimingi žmonės. Greta tardymo kankinimų kaltinamuosius pradėjo sverti, nors ši priemonė oficialiai nebuvo įteisinta. Žmonės ėmė plūsti į netoli Utrechto (Nyderlanduose) esantį Audvaterio miestelį, išgarsėjusį svarstyklėmis. Revoliucijos metu miestas buvo užimtas Ispanijos kariuomenės ir sunaikintas iki pamatų, po revoliucijos atstatytas, kaip turintis imperatoriaus Karolio V privilegiją dėl nepaprasto tikslumo svarstyklių ir dėl to, kad tame mieste nebuvo nė vieno raganos teismo. Šiomis svarstyklėmis pasisvėręs žmogus gaudavo miesto valdybos pažymėjimą, koks jo tikras svoris. Su tokiais pažymėjimais skaitėsi inkvizitoriai, nors apie juos raganavimo nuostatuose nieko nepasakyta, tačiau kaltinimai ir kaltės įrodymai buvo labai išradingi. Už apžiūrėjimą prieš sveriant, kad nebūtų apgavystės, už pasvėrimą ir ypač už pažymėjimą su burmistro parašu ir antspaudu reikėjo mokėti. Duodamo pažymėjimo tekstas buvo įrašomas į knygas. Nedidelis miestelis su savo svarstyklėmis virto patikimu ekspertu raganų bylose, nors miesto valdyba gerai žinojo, kad imperatoriaus privilegija — pasaka. Nyderlandai, pirmieji Europoje įvykdę buržuazinę revoliuciją, pelnė iš obskurantizmo, kuris buvo reikalingas inkvizitoriams, nes jie asketus, norinčius būti panašiais į Kristų, įtarė esant raganiais.

Demonologai, sukūrę raganavimo ereziją, gynė katalikų bažnyčią, kurią Erazmas Roterdamietis, palyginęs su antikiniu praturtėjimo dievu Plutu, rašė: „Yra vienintelis tikras dievų ir žmonių tėvas. Jam mostelėjus — dabar, kaip ir senovėje,— maišosi visa: ir kas šventa, ir kas pasauliška. Nuo jo nuosprendžių priklauso karai, taika, valstybės valdžia, pasitarimai, teismai, liaudies susirinkimai, santuokos, sutartys, sąjungos, įstatymai, menas, žaidimai, moksliniai darbai,—žodžiu, visi mirtingųjų visuomeniniai ir privatūs reikalai“ (7, 19). Visa, kas pasaulietiška, bažnyčios, kaip dievo atstovybės žemėje, nekontroliuojama arba nesankcionuojama, laikoma šėtono pinklėmis. Netikėjimas vaiduokliais ir raganomis virto viena iš ryškiausių XVII a. skepticizmo apraiškų.

Škotų ir vėliau anglų karalius Jokūbas I tikėjo, kad dėl audros, užklupusios jį grįžtantį iš Danijos, kaltos Skandinavijos raganos. Kad tikrai taip buvę, patvirtino kankinamas daktaras Fajanas. Už savo parodymų atsisakymą daktaras buvo sudegintas. Sprendime sudeginti pasakyta: „Velnius buvo taip įsismelkęs į jo širdį, kad jis neigė viską, ką anksčiau buvo tvirtinęs“ (37, 87).

Viename nuosprendžio vykdyme dalyvavo teismo gydytojas ir rašytojas Tomas Braunas (Browne, 1605—1682). Knygoje „Religio Medici“ jis rašė: „Aš visada tikėjau ir dabar tikiu, kad yra raganų. Tie, kurie tuo abejoja, ne tik nepaneigia jų buvimo, bet dar ir padrąsina jas. Netiesiogiai jie patvirtina esą ne šiaip netikintys, bet tikrų tikriausi ateistai“ (37, 86).

XVII a. pradžioje po kelių stambių raganavimo bylų, ypač po abato Grandjė sudeginimo už laišką, gautą iš velnio (tas laiškas, pasirašytas Asmodėjo vardu, dabar saugomas Paryžiaus nacionalinėje bibliotekoje), su demonologija susiję klausimai aistringai buvo svarstomi Paryžiaus salonuose ir mokslininkų susirinkimuose, apie tai dažnai buvo rašoma ir 1631 m. pradėjusiame eiti laikraštyje „Gazette de France“.

Frensis Bekonas (1561—1626), anglų materializmo ir eksperimentinių mokslų pradininkas, prietarus laikė nuolatiniais mokslo priešais. „Tas priešas aklas ir skendi religijoje“, tačiau traktate apie mokslą „piktąją dvasią, netekusią pirmąsias padėties“, priskyrė prie gamtinės teologijos ir pridūrė: „Bendravimas su jomis ir naudojimas jų pagalba neleistinas, nors jos būtų palankios ir paslaugios, tačiau tyrimas ir pažinimas jų prigimties, galios ir klastos ne tikrai remiantis atskiromis Šventojo rašto vietomis, bet ir mąstymo bei eksperimentiniais tyrimais užima ne paskutinę vietą dvasinėje išmintyje“ (53, 216). Teologas F. Šterzingeris 1766 m. pasakytoje kalboje Miuncheno mokslų akademijoje teigė: „Neigti velnio buvimą — bedievytė, priskirti jam visai mažai galios — paklydimas, teikti jam per daug valdžios — prietaras“. Tai buvo tarsi atsakymas tiems demonologams, kurie sakė, kad velnias žemėje turi daugiau galios negu angelai danguje.

Siaurės Amerikoje raganavimo aukų buvo daug mažiau negu Europoje, tačiau jų nebuvo išvengta. Čia raganų gaudymui pasitarnavo XVII a. pabaigos istorijos mokslo atstovai: Harvardo kolegijos prezidentas J. Mezeris ir jo sūnus Kotonas — žymiausi

tų laikų mokslininkai. Jų įrodinėjimams, kad raganų sąskrydžiai tikras dalykas, patikėjo ne tik Bibliją skaitantys mažaraščiai, bet ir didžiai raštingi kvakeriai, ten juk parašyta, kaip šėtonas vilioja paklydusias aveles. Naujosios Anglijos (JAV) puritonus, skaičiusius ir platinusius K. Mezerio veikalą „Nematomo pasaulio stebuklai“, apėmė šėtono pinklių baimė.

1692 m. Masačūsetso gubernatorius V. Fipsas su savo pavaduotoju V. Stougnotu sudarė tribunolą raganų byloms spręsti, kaltinamojo fiziškai nekaninant. Į teisiųjų suolą pateko pamokslininkas Dž. Burougsas, kerais nužudęs dvi savo žmonas ir ėmęs bendrauti su raganomis, iššaukdavęs jas, pūsdamas dūdą. Prieš tą dūdorių pamokslininką liudijo jo maža anūkė. Vaiko lūpomis, kaip tada buvo tikima, galėjo būt sakoma tik teisybė. Be to, atgailaujančios raganos iš Andoverio patvirtino, kad pamokslininkas vadovavęs jų sąskrydžiui. Visi abejojimai, ar Dž. Burougsas raganius, atkrito, kai iš teismo salėje buvusios publikos keli vyrai ėmė rodyti jo įkandimus, nors kaltinamasis nebuvo atsikėlęs nuo teisiamojo suolo. Prieš skelbiant mirties nuosprendį, jam buvo leista perskaityti maldą, nepadant nė vienos klaidos. Perskaitė. Publikoj kilo abejonės. Tada prabilo „žymusis mokslininkas“ K. Mezeris ir įrodė, kad šis velnio balne toks pat iškalbingas, kaip ir bažnyčios sakykloj. Pamokslininką pakorė.

1692 m. Saleme (Masačūsetso valst.) už ragana-vimą buvo teisiama 70 žmonių. Vienas iš jų žuvo per tardymą, 50 atgailavo ir liko gyvi, 19 neprisi-pažino kaltais ir buvo pasmerkti pakarti. Tarp jų

buvo moteris Mari Istik. Ji, kaip ir kiti, galėjo likti gyva, prisipažinusi kalta ir pažadėjusi atgailauti. Tačiau ji to nepadarė, o paliko pomirtinį laišką gubernatoriui V. Fipsui ir jo sudaryto tribunolo nariams. Ji einanti mirti švaria sąžine, dėl savo gyvybės nesisielojanti, norinti gelbėti kitus, kurie jau laukia sprendimo dėl neteisingų kaltinimų ir neteisėto teismo. „Aš pasmerkta mirti, tačiau dangaus viešpats žino, kad nekaltai. Aš kreipiuos į jus ne dėl savo gyvybės, nes žinau, kad turiu mirti man skirtą valandą“. Ji šaukte šaukė liautis liejus nekaltų žmonių kraują ir siūlė uoliai peržiūrėti bylas tų, kurie išliko gyvi, „nes aš esu tikra, kad tarp jų yra tokių, kurie apšmeižė save ir kitus, ir kas nepaaiškės dabar, nepaaiškės ir ateity“. Mari Istik žuvo, tačiau daugiau tokių teismų Saleme nebuvo. Ji išgarsėjo kaip didvyrė Salemo raganos vardu (54, 187—189).

Anglijoje paskutinis raganų laužas užgeso 1684 m., Prancūzijoje — 1745, Vokietijoje — 1775, Šveicarijoje — 1782 metais. Kaip įsiliepsnojo, taip ir užgeso pamažu; daugiausia apkaltintųjų raganavimu sudeginta XVII amžiuje. Sudegintieji skaičiuojami šimtais tūkstančių ir net milijonais. Tikro ir patikimo skaičiaus pagal teismų nuosprendžius niekas nenustatė ir nustatyti neįmanoma, nes teismai dažnai vykdavo provincijų užkampiuose, nuosprendžiai būdavo žodiniai. Statistinis lyginamasis metodas čia taip pat maža ką gali padėti. Visi tuo reikalu domėjęsi istorikai sutinka, kad raganų gaudymas ir žudymas buvo masinis. Vieni tai vadina pamišimu, kiti minios psichine isterija, tretį — religinio obskurantizmo prasiveržimu. Visi stebisi, jog tai vyko tuo

metu, kai gyveno ir dirbo J. Kepleris, G. Galilėjus (1564—1642), F. Bekonas, R. Dekartas (1596—1650), B. Spinoza (1632—1677), kai Europą buvo apėmęs reformacinis judėjimas. Greta mokslo ir dvasinio kilnumo klestėjo šiurpi beprotybė, atsiradusi iš pasaulėžiūrų ir ideologijų susidūrimo, lėmusio visuomenės kultūros raidą.

KERĖTOJŲ TEISMŲ ATSIKADIMAS LIETUVOJE

Pirmasis kerėtojo tardymą Lietuvoje aprašė Mikalojus Husovianas savo plačiai išgarsėjusioje, 1523 m. lotyniškai parašytoje poemoje „Giesmė apie stumbrą“. Poetas buvo humanistas, patekęs į Vilnių su savo globėju Erazmu Vitelijumi (Cioleku), kurį 1492 m. atkvietė į savo dvarą sekretoriauti didysis kunigaikštis Aleksandras. Tuo pačiu metu E. Vitelijus buvo paskirtas Vilniaus katedros kanauninku. Vėliau tapo Plocko vyskupu ir 1521—1522 m. buvojo Romoje kaip Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio pasiuntinys pas popiežių Leoną X. Su juo drauge vyko ir M. Husovianas. Globėjo paskatintas, jis ir sukūrė poemą apie Lietuvos gamtą, žmones ir žvėris.

M. Husovianas rašo pats matęs, kaip kerėtojais surištomis rankomis ir kojomis „vandens srovėje verpetingoj grūmės, panert geisdami galvas į šaltas bangas“, kaip minia, stovėdama krante, siaubingai šaukė, ir „baimė be galo kraupi apėmė tąsyk mane“ (8, 47). Poetas nesako, kur ir kada tokį vaizdą matė. Kad kalbama apie Lietuvą, o ne apie Baltarusiją ar Ukrainą, tuomet priklausiusias Lietuvos Didžia-

jai Kunigaikštystei, matyti iš jo užuominos apie pagonis, kuriems Medėja buvusi gyva. Kai lietuvius 1387 m. lenkų kunigai krikštijo, baltarusiai ir mažarusiai (ukrainiečiai) jau 300 metų buvo graikų apeigų krikščionys (pravoslavai), pagonybe jų niekas nebekaltino ir deivės Medėjos jiems nepriskyrė. Lietuvos gamtoje, ypač miškuose, ir tarp žmonių pilna esą kerų nuostabių, „didelė būna čionai žolių ir net žodžių galybė“, teigė poetas.

Jis aprašė įprastinį kerėtojo tardymo būdą: „Jeigu jis skęsta, tada tikrai už nekaltą jį laiko, jei atvirkščiai,— visuomet būna apkaltintas jis“. Aprašęs skandinimus, poetas skaitytoją tikina: „Jeigu kas tuo abejos, tas galės net ir pats įsitikint, kad taip yra Lietuvoj ir kad aš tiesą sakau“ (8, 49).

Galimas daiktas, kad M. Husovianas aprašė tikrą atsitikimą, kurį matė, bet to negalima laikyti raganų persekiojimo pradžia Lietuvoje. Tai galėjo būti kažkieno pirmasis užsimojimas „raganų kūju“, tačiau toji piktadariška ranka nepakilo beveik visą šimtmetį. Lietuvoje raganas gaudyti imta kur kas vėliau negu Vakarų Europoje. Atrodo natūralu: čia vėliau įvesta krikščionybė, vėliau ją atsekė ir raganavimo erezija.

Apie raganų deginimą Vakaruose žinome iš literatūros: amžininkų atsiminimų ir vieno kito teismo akto. Lietuvoje dabar turime visą tokių aktų rinkinį. XIX a. įvairiose dokumentų publikacijose buvo paskelbti 36 tokie aktai. Prof. K. Jablonskis, dirbdamas archyvuose, rado ir nurašė beveik šimtą tokių bylų, daugiausia iš Žemaitijos valstybinių dvarų (36). Tai nerodo, kad raganavimo teismų aktai surinkti ir paskelbti visi arba beveik visi. Dar ne-

mažai jų yra privačių ir bažnytinių žemių archyvuose tarp įvairiausių popierių.

Remiantis turimu rinkiniu, jau galima atsakyti į daugelį neišspręstų klausimų, susijusių su viduje ir užsienyje vykusiomis visuomeninėmis-politinėmis kovomis. Pirmoji išvada, kurią galima padaryti tuos aktus tik pavarčius, tokia: Lietuvoje nuo raganų gaudymo daugiausia nukentėjo ne mokyti žmonės, humanistai, o beraščiai valstiečiai, kas Vakarams nebūdinga. Galima pamanyti, kad čia kaltas kultūrinis atsilikimas, kad mažai buvo humanistų. Žinoma, Lietuvos miestų negalima lyginti su Italijos ar Nyderlandų, tačiau didikų dvarų rūmuose buvo poetų, rašiusių lotyniškai, mokslininkų, publicistų ir dailininkų. Galima priminti, kad M. Radvila su A. Goštautu, 1515 m. atvykę į kongresą Vienoje, nustebino imperatorių ir kitų valstybių atstovus atsivežtu šimto muzikantų orkestru.

Raganų gaudymas Lietuvoje prasidėjo tik laimint jėzuitų vadovautai kontrreformacijai. Ligi tol inkvizicijos teismų Lietuvoje nebuvo. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisių kodekse — Lietuvos Statute, skelbtame 1529 m., nėra straipsnių ar paragrafų, ginančių religiją ir bažnyčią ir nukreiptų prieš eretikus. Lietuva Rytų Europoje buvo eretikų, humanistų ir radikaliosios reformacijos veikėjų prieglobstis. Lietuvos Statutas garantavo lygias teises katalikams ir pravoslavams, kurie buvo pravardžiuojami schizmatikais atskalūnais, bet nelaikomi eretikais. Dėl to Lietuvoje raganos ėmė skraidyti vėliau negu Vakaruose.

Valstiečių nukentėjo daugiau, nes jie paskelbtos feodalinės žemės nuosavybės nepripažino krikščio-

niška ir dėl to senieji laikai jiems atrodė geri. Kaip žinia, 1387 m. įvedant krikščionybę, Jogaila paskelbė tris privileginius (išimtinės teisės) raštus: Vilniaus vyskupui, krikštą priėmusiems bajorams ir Vilniaus miestiečiams. Lietuvos didysis kunigaikštis, Krokuvoje karūnuotas Lenkijos karaliumi, dievo valia dovanojo vyskupui didelę dalį Lietuvos žemės su jos gyventojais ir jų prievolėmis, bajorų iš tėvų paveldėtas žemes pripažino neliečiama, vadinasi, šventa nuosavybe. Tačiau valstiečiams, nors ir jie buvo tuo pačiu metu krikštijami, privilegijos nedavė ir žemės nuosavybės nepripažino. Jogailos aktais buvo paskelbta Vakarų Europoje įsigalėjusi krikščioniška žemėvaldos teisė: kilmingasis bajorų luomas yra žemės savininkas, valstiečiai žemdirbiai naudojausi jų žeme iš malonės ir už tai turi atsisteiti bet kuria žemės rentos forma: atodirbiu, duokle natūra arba pinigais. Be to, valstietis, būdamas geras krikščionis, bažnyčiai turi atiduoti dešimtinę — dešimtąją dalį derliaus.

Nuo pat krikšto pradžios Lietuvos valstiečiai buvo blogi krikščionys: nepaisydami valdovų raginimų, jie nedavė dešimtinės ir nesutiko su aiškinimu, kad žemė, kurią jie paveldėjo iš tėvų ir senelių, yra gauta iš pono. Bajorams ir valstybei jie duokles davė ir kitas prievoles atlikinėjo ne nuo naudojamų žemės ploto, o nuo kiemo, kuriame galėjo gyventi ne viena, o kelios šeimos. Už pono ar valdovo reikalavimų vykdymą atsakingas buvo ne atskiras šeimos narys, o kiemo savininkas, šeimnininkas (12, 49).

Valstiečiai gynė savo žemę remdamiesi paprotine teise ir daugeliu su ja susijusių žemdirbių bend-

ravimo normų, vadintų papročiais ir humanistų aukštintų kaip antikinės kultūros palikimas. Mykolas Lietuvis užrašė 74 lietuviškus žodžius, tą patį reiškiančius ir lotynų kalba, ir padarė išvadą, kad lietuvių kalba yra kiek sudarkyta lotynų kalba. Jis rašė: „Kad taip yra, aišku iš mūsų pusiau lotyniškos kalbos ir iš senų romėnų įpročių, kurie ne taip seniai nustojo gyvavę, kaip antai: iš žmonių lavonų deginimo, iš burtų, iš spėjimų pagal paukščių skraidymą, gyvulių vidurius ir kitų prietarų, kurie iki šiol dar užsilikę kai kuriose vietose, o ypač iš Eskulapo garbinimo tuo pačiu žalčio pavidalu, kuriuo jis kitados buvo atkeliavęs iš Epidauro Romon ir čia buvo laikomas didelėje pagarboje. Čia yra garbinami ir šventieji namų dievai, mirusiųjų vėlės, miestų, kelių, namų globėjai, namuose gyvenančios gerosios dvasios, kalnai, olos, ežerai, girios. Ne taip dar seniai užgesinta krikšto vandeniui toji šventa ir amžina ugnis, kuri buvo kūrenama romėnų ir žydų papročiu aukoms deginti“ (28, 49—50).

Liaudies papročius ypač uoliai rankiojo Motiejus Strijkovskis (1547—1586), mozūras, rašęs lenkiškai, ir tyrinėjimui, kaip jis pats sako, pramokęs lietuviškai. Jonas Lasickis (1534—po 1599) rankiojo žinias apie žemaičių vestuvių, laidotuvių ir kitokių papročius ir net sudarė jų pagoniškų dievų sąrašą, aiškindamas visai ne dievišką, o žemišką, susijusią su žemdirbyste, jų kilmę. Išskaičiavęs, kam kuris dievas ar deivė reikalingas, jis pastebi, kad esą krikščionių, kurie nesitenkina „vienintele visagale dievybe ir, elgdamiesi visai taip, kaip žemaičiai ir senieji stabmeldžiai, susigalvojo kitų pagalbininkų. Jonas ir Povilas, jų prietaringu įsitikinimu, nukrei-

pia nelaimės nuo pasėlių. Ugnim paskirta rūpintis Agatai arba Vestai, karys Florionas... gesinąs gaisrus“. Išskaičiavęs, kuris šventasis globoja arklius, jaučius, kiaules, batsiuvius, puodžius ir medžiotojus, priduria: „Vieni vieniems meldžiasi, kiti kitiems, o patekę į gyvenimo nelaimę, pavojus, daro įžadus, pavesdami save jų rūpesčiui ir globai. Marui kilus, jie meldžiasi į Sebastijoną, panašiai kaip kitados kad melsdavosi į Apoloną; užsikrėtę gališka liga — šaukiasi Roko, karščio krečiami kreipiasi į Petronėlę; galvai suskaudus — į Itą, dantims geliant — į Apoloniją; gimdyvėms padedanti Margarita, panašiai kaip kitados Junona ir Lucina. Jonas Evangelistas apsaugo nuo nuodų. Volfgangas yra sutrauktųjų gydytojas. Romanas išvaduoja velnio apsėstuosius. Morkus nukreipia staigią mirtį“. Ir dar: „Vincentas atlygina nuostolius, Valentinas gydo nuomaru sergančius, todėl ir mes epilepsiją vadiname Valentino liga. Zuzana nuveja nešlovę, Otilija gydo nesveikas akis, kaklą valdo Blažiejus, mentes Laurynas, Erazmas — visą pilvą. Nikolajui mūsų šaly pavesta rūpintis bandomis“ (19, 25—26).

J. Lasickis duoda ir maldų į šventuosius globėjus pavyzdžių ir priduria: „Su malonumu šitai išjuokia Erazmas Roterdamiėtis, visiškai ne liuteronas“ (19, 27). Tačiau Lietuvoje reformatai, visų pirma liuteronai, priešingai humanistams, pasmerkė liaudies tikėjimus ir papročius kaip pagoniškus ir apkaltino katalikus jų platinimu. Martynas Mažvydas, kreipdamasis į lietuvius ir žemaičius, ragino: „Kaukus, žemepatis ir laukasargus pameskiet, visas velnuvas, deives apleiskiet. Tos deives negal iums neka giera doty, bet tur vysus amžinai prapuldinty“ (27, 101).

Sveikatą ir visus daiktus davė tasai dievas, kuris dangų, žemę vienu žodžiu sutvėrė ir tuo būdu žmones ir visus daiktus padarė. Jis vienas kiekvienam žmogui gali padėti, sveikatą ir palaimą gali duoti. „Aitvars ir deives to negal padariti, bet ing peklas ugni veikiaus gal istumti“ (27, 103).

Lotyniškai parašytame kreipimesi į žemvaldžius M. Mažvydas rašė: „Tad prašau jus — pagalvokite, koks baisus dalykas yra dievo nepažinimas, koks biaurus sielų maras stabmeldystė, kaip siautėja, slankiodamas ir naują stabmeldystę ir klaidingą tikėjimą sėdamas, velnias“ (27, 93). Kaimiečiai nežino dešimties dievo įsakymų, neskaito krikščionių tikėjimo straipsnių ir užuot klausę bažnyčios šaukimo klausyti mokytojų tiki jų pačių sukurtais dievais. „Vieni medžius, upes, kiti žalčius, kiti dar ką kita garbina, šlovindami kaip dievus. Yra tokių, kurie Perkūnui daro įžadus; kai kurie dėl pasėlių garbina Laukosargą, dėl gyvulių — Žemėpatį. Tie, kurie linkę į piktus darbus, savo dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus“ (27, 93). Pagoniškai tikinti liaudis nelanko bažnyčios ir bevelija žiūrėti burtų ir „su šventa burtinikie gaidi valgiti“ (27, 105).

M. Mažvydas, būdamas uolus reformatas, būrimus ir šventą burtininkę priskyrė prie katalikiškų prietarų, kuriuos jis kelis kartus mini 1551 m. laiške Prūsijos hercogui Albrechtui. Ragainės parapijiečiai, nepaisant jo daugelio pastangų, „grimzta aklybėn ir užsispyriman ir vis tebesilaiko popiežiaus skelbiamų šlykštybių“ (27, 276). Pagal labai seną popiežininkų paprotį jie vyksta į Žemaitiją į visokių šventųjų atlaidus ir esą labai sunku „atitraukti nuo popiežiaus skelbiamų prietarų ir nešvankybių“

(27, 279). Jie „sekmadieniais kaip bedieviai negarbina kūrėjo, jie ir toliau pasilieka akli, garbindami svetimus dievus jų [šventųjų] dienomis“.

Cia primintina, kad reformatai atmetė garbinimą tariamų kankinių, paskelbtų šventaisiais praėjus dviem šimtams metų po Kristaus gimimo. Laiške sakoma: „Dar kiti, nors ir nevyksta į tokias vietas, tačiau namie, užsidegę vaškines žvakes prie sienos, šaukiasi šventųjų globos ir, kaip kokie stabmeldžiai, švenčia tas pačias jų šventes“. Todėl jis pageidauja, kad hercogas „savo ediktu uždraustų jiems tokias keliones ir užkirstų kelią, jei kokiu nors būdu būtų įmanoma, tokiai jų išpažįstamai stabmeldystei“ (27, 279). 1578 m. hercogas paskelbė lietuvių kalba net du ediktus, kuriuose drauge su žolinėjimu ir žyniavimu uždraudžiamas kūdikėlių, atskirų žmogaus sąnarių (kūno dalių) ar gyvulėlių darymas iš vaško ir aukojimas bažnyčiai bei paveikslėlių su baidyklėmis platinimas (38, 58).

Mikalojaus Daukšos katekizme (1595), aiškinant dešimtį dievo įsakymų, sakoma, kad nusideda tie, kurie žyniauja (buria), nuodija (alavu ar vašku lieja), į putą ar kiaušinį (pautą) žiūri. Po ranka turint Č. Kudzinovskio žodyną (17), visai nesunku patikrinti, kokia prasme M. Daukšos knygoje (Postilėje, 1599) pavartoti žodžiai, susiję su burtais. Žodžio ragana joje nėra. Aiškinant Evangelijos pasakojimą apie Jėzaus nukryžiavimą, kelis kartus pavartotas žodis burtas: „O dalydami rūbus jo metė burtus, kas kam tektų“.

Jono Evangelijoje (sk. 4, eil. 46) pasakojama, kaip Jėzus atėjo į Galilėjos Kaną, kur buvo pavertęs vandenį vynu, vadinasi, padaręs stebuklą. Kafarnaume

vieno karaliaus valdininko (Daukšos „Postilėje“ — karalėlio) sūnus sunkiai sirgo be vilties išgyti. Jėzus prašančiam pagalbos ligonio tėvui pasakė: „Eik, tavo sūnus gyvas“. Žmogus patikėjo ištartu dievo žodžiu, parėjo namo ir rado sūnų pasveikusį. Tai buvęs antrasis stebuklas, kurį Jėzus padarė iš Judėjos sugrįžęs į Galilėją. Pamoksle, aiškinančiame šį stebuklą, sakoma: „Išgydė jį ne žolėmis, ne siropais kokiais, bent žodžiu, o įsakymu ir labiaus pačia valia. Išgydė jį akies mirktelėjimu be atbudimo ir mento kokio: ko nė vienas vaistitojas niekad negalėjo nei gali“ (5, 355). Ligoniiui negalėjo padėti turtas, kilmė ir luomas, „nes daiktai sveikatos niekam duot negali, net ją greičiau atimti gali, kadangi visados paskui lobį, prabangą ir apsirijimą... sukiojasi kaip sielos, taip ir kūno ligos“. Dievas nori visus išgelbėti, reikia klausyti jo žodžio. Kartais net esanti naudinga kūno liga, kadangi „su išgijimu ateina tikėjimas dievo galia, nes išsigelbstima kreipiantis ne į žynius, bobas, burtininkus, velnių praktikorius, matematikus, nei kitus tūlus pramonius to pasaulio, bet į V. Dievą, iš kurio visa, per kurį visa ir kuriam yra visa“ (5, 356). Matematikais vadinami astronomai, kalendorių sudarinėtojai, aiškinę, kokie bus ateinantieji metai: derlingi ar nederlingi, laimingi ar nelaimingi.

Kitame pamoksle, aiškinančiame, kaip žvaigždė atvedė karalius pagerbti kūdikėlio Jėzaus, sakoma, kad žvaigždės keliavimo tikrumą įrodo „išmintingi žmonės, o ne juodaknygiai, ne žolininkai, bet moksle žvaigždžių gerai išmokyti“. Toliau rašoma: „Ere tikai byloja ir nūn matematikai tuo nor paremt klajojimą savo: sakydami, jog kiekvienas žmogus tur

žvaigždę arba constellacia savą, po kuria gema, kuri yra fatum jo ir iš čion nor žmonėms apsakyt ateisiančius jo priepuolius, taip piktus, taip ir gerus“ (5, 59).

Mato Evangelijoje (sk. 9, eil. 23) tarp daugelio Jėzaus stebuklų yra ir toks: atėjęs į sinagogos vyresniojo (Daukšos „Postilėje“ — kunigaikščio) namus ir radęs vamzdininkus (muzikantus) bei raudančią minią dėl mergaitės mirties, Jėzus paliepė: „Išeikite, nes mergaitė ne mirus, o miega. Žmonės iš jo juokėsi. Minią išvarius, Jėzus įžengė vidun, paėmė mergaitę už rankos ir ji atsikėlė, garsas apie tai pasklido po visą kraštą“.

Pamoksle interpretuojant šią Evangelijos vietą, polemizuojama su eretikais — reformatais, kurie juokiasi iš kai kurių katalikų tikėjimo dalykų, panašiai kaip tie, kurie netikėjo, jog „kaip mums pigu pabudint miegantį, taip ir viešpačiui Jėzui atgydyti numirusį“. Esą atskalūnų, kurie netiki, kad apaštalai, kankiniai ir kiti šventieji, dievo išrinktieji yra nemirtingi, kad jie gyvi ir karaliauja kartu su Kristum, kad dievas yra gyvųjų, o ne mirusiųjų dievas. „Kas tiki, tas ne miršta, bet miega, kadangi turime tikrą paduksį, jog vėl kelsis“. Atskalūnai juokiasi iš Kristaus, baurįsi bažnyčia, negerbią šventųjų. Tokie „turi būti išmesti iš bažnyčios visuotinės ir šventųjų bendrystės ir neišvys nė vieno čiuodo [stebuklo] tiesos ir nieko daugiau neišmanys ir nedarys, kaip tik tai, ką liepia ir daro velnias per savo ministrus“. Jie melagiai, netikri pranašai, burnoja prieš tikrus stebuklus (prajovus), kuriuos dievas daro per šventuosius, ir pravardžiuoja juos žolininkais (5, 371).

Dėl kunigų magiškos galios teikimo daiktams, kaip ir dėl teatralizuotų apeigų, reformatai katalikus vadino stabmeldžiais, o už naudojimąsi magija — žolininkais. XVI a. religiniuose tekstuose žolininkas — žmogus, mokantis gydyti žolėmis, bet ne dvasininkas. Jam neprimetami nusikalstami santykiai su velniu, bet jis lyginamas su burtininku, spėjančiu laimę ar ateitį.

Kad liaudies medicina gydė žolėmis, buvo visiems žinoma ir nesmerkiama. Tačiau žolininkai turėjo savo paslaptis, kurias pirmą kartą paminėjo 1468 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero teisynas. Jame (18 sk.) pasakyta: „Jeigu vagis sutiks kankinamas, o žinos žoles (nuo skausmo), bet bus geri liudininkai prieš jį, seklys suseks ir bus voginėjęs ir buvęs kankinamas, o apylinkei tai bus žinoma, tai tokį žolininką [baltarusiškame originale zelciniką], nors ir neprisipažinusį, pakarti“ (16, 18).

Sunku pasakyti, ar tokios skausmą malšinančios žolės buvo žinomos, ar tik apie jų buvimą plito gandas. Vagis galėjo pakelti kančias ir be žolių, tačiau teisėjams dėl to galėjo kilti įtarimas, o kaltinamieji, norėdami kankinimo kartojimo išvengti, sakėsi tokias žoles naudoję. Kaip ten bebūtų buvę, žinia žolininkus esant burtininkais, nes jie žiną paslaptinę žolę ir jas slepią, buvo tiek plačiai paplitusi, kad net pateko į teisyną.

Reformatai, katalikų bažnyčios stebukladarius pravardžiuodami žolininkais ar burtininkais, gydymo žolėmis nelaikė nusikalstamu darbu. Jono Bretkūno „Postilėje“ aiškinamos ligos: primenama, kad raupais susergama nuo stiprių gėrimų, kad jie užkrečiami, kad yra kaulų ir kitokių ligų, „jų tur bijoti

kožnas, taip gerai karalius, kaip jo tarnas, taip gerai karalienė, kaip jos tarnaitė“. Kad ir kokias ligas kančias iškentėjęs, kiekvienas turi mirti ir žemės dulkėmis pavirsti, iš kurių žmogus ir esąs sukurtas. Žmogus, kokia nors liga susirgęs, „tuoju klausinėj liekariaus, barbieriaus, kursai jį išgydytų, nes kožna liga žmogui labai sunki našta yra. Nors nūn daug žmonių išmanančių randasi ir daug žolių alba kitų daiktų yra, per kuriuos tankiai sergantis išgydomas ir pagelbimas, tačiau nėra nė vieno taip tikro daktaro, kuřsai iš savęs be žolių galėtų nors mažiausią ligą pavaryti“. Tuo pasakoma, jog ne užkalbinėjimais, ne burtais, o gydymu vaistais reikia pasitikėti, tačiau į klausimą, kas visokias ligas gal pavaryti be žolių, atsako: „Ponas mūsų Jėzus Kristus tikras Dievas iš Dievo Tėvo pirmamžio ir tikras žmogus iš panos, vyro nelistos Marios gimęs, tas vienas gal iš savens patsai be žolių, be barberystės, ne tiktai vieną kokią, bet visokias ligas pravaryti nuo žmogaus“ (3, 191). Jis remiasi Evangelija. Pagal reformatus stebuklus gydymu galėjo padaryti tik Jėzus Kristus ir apaštalai, o ne kuris nors kitas žmogus, nors ir popiežiaus pripažintas šventuoju.

Kitoje „Postilės“ vietoje tikintieji raginami: „Pameskite gi nūn girtuoti, meluoti, kekšauti, keikti, žyniauti, kits kitą prigaudinėti etc. Tada iš tiesos Ponas Dievas susimils ant mūsų“, tada prasidėsianti gera gadynė, visi daiktai atpigsią, „nebus tiek vargų, kaip nudide valandą būva“. Pamoksle, skirtame šv. Jono dienai (birželio 24), aiškinama, kad Jonas buvo krikštytojas, dievo numylėtinis, garbingas vyras „ir todelei verta yra, jog mes krikščionys jo dieną švenčiam ir turim saugotis, idant švento Jono Dieną

ne taip švenstumėm, kaip raganos anos alba popiež-nikai švenčia“ (3, d. 2, 234). Čia pirmą kartą lietuviškuose raštuose pavartotas žodis ragana. Popiežininkų, vadinasi, katalikų gretinimas su raganomis rodo, kad tuo žodžiu buvo vadinami žmonės, kaltinami stabmeldyste. Šiuo atveju buvo kalbama ne apie tikėjimą, o apie joninių papročius.

XVI a. religinės knygos buvo verstinės, todėl vertėjai galėjo ieškoti žodinių atitikmenų bei identiškų semantinės prasmės. Kitaip tenka vertinti pasaulietinius tekstus, kuriais buvo norminamas kaimo gyvenimas, nors jie parašyti ne lietuvių kalba. Agrarinė reforma, vykdyta pagal 1557 m. valakų įstatymą, turėjo ne tik ūkinę, bet ir idėjinę reikšmę, kurią išdėstė Jokūbas Laskauskas, reformą vykdyęs Žemaitijoje. 1562 m. drauge su išmatuoto Karšuvos valsčiaus inventoriumi į teismo knygas jis įrašė ir socialinius samprotavimus, skelbiamus didžiojo kunigaikščio vardu.

Reforma esanti ne kas kita, kaip teisingas žemės išmatavimas ir išdalijimas, užtikrinantis kiekvienam ramų gyvenimą. Žemės matavimu didysis kunigaikštis siekęs teisingumo, norėdamas užkirsti kelią urėdų savavaliavimui, darančiam skriaudą valstybės išdui ir keliančiam liaudies nepasitenkinimą. Įvedama tvarka esanti krikščioniška, atitinkanti dievo valią ir valstybės įstatymus. Už tai kiekvienas valstietis turįs dėkoti dievui, mylėti savo naująjį kaimyną, su juo sugyventi, kad kiekvienas galėtų tinkamai atlikti prievolos valdovui.

Valstiečių žemės pavertimas dalomis pateisinamas Biblija (dievas liepęs Mozei Kanaano žemę išdalyti žydams). Kaimuose nemaža žemės esą palikta ga-

nykloms ne dėl kieno nors užgaidų, o prisiminti tam, ką dievas sakė Mozei. Reikia nepamiršti našlių ir elgetų, taip pat pakeleivių ir pagal seną paprotį rodyti jiems palankumą, leisti naudotis ganyklomis. Nurodymuose kaimų vaitams ir suolininkams sakoma, kad reikia saugoti dalos paveldėjimą šeimose ir žiūrėti, kad nebūtų nusikaltėlių, negerbiančių santuokos, nebūtų burtininkų (burtnikow) ir kerėtojų (czarownic), kad visi tikėtų vienu dievu ir neprasimanytų kitų dievų, visi bendrai mokytųsi tikėjimo į dievą maldos, poterių ir dešimties dievo įsakymų.

Toliau aiškinama, kaip turi elgtis tie, kurie valstiečius valdo. Jie turį žinoti, kad ir tie dievo sukurti žmonės pagal paties dievo paveikslą. Dievas per savo pranašus ir apaštalus nepasakęs, kaip elgtis bajorui, vyskupui ar karaliui, seniūnui ar bet kuriam urėdui, jie elgiąsi pagal savo laisvą valią ir turėsią už savo veiksmus atsakyti prieš aukščiausią savo poną — viešpatį dievą, kuris jokių pasiteisinimų nepriimęs, reikalausiąs to, kas šventaisiais raštais liepta, o ne kas piktosios dvasios (zly duch) per savo pagalbininkus pasėta. Viešpatį dievą reikią mylėti visa savo siela ir mintimis, o savo artimą — kaip patį save (52, 91, 92; 12, 84).

Iš tikėjimui ir elgesiui skirto teksto matyti, kad jo autorius J. Laskauskas buvo reformacijos šalininkas. Katalikai Biblijos (Senojo testamento) liaudyje nepopuliarino, dėl ko reformatai juos kaltino dievo žodžio slėpimu. M. Mažvydo katekizmo įžangoje pasakyta: „Kai kurie perdaug griežtai apriboja švento rašto turėjimą, jį skirdami tik kunigų šeimai, o ne skirdami liaudžiai. Jie šūkauja apie šventenybių sutepimą, paslapčių išniekinimą ir kad, esą, plačiai

atsivertų durys viešiesiems ir namų nesutarimams, jeigu prie jo prileistum prastuomenę. Todėl jie budriai saugo, kad nė vienas žmogus, kalbąs gimtąja kalba, neįeitų į šią apaštalų ir pranašų šventovę. Tačiau ši neteisybė yra nepakenčiama“ (27, 89).

J. Laskauskas, sakydamas, kad kaimuose nebūtų burtininkų ir kerėtojų, rėmėsi Biblija, tačiau nepasakė, kad juos reikia užmušti akmenimis arba kaip nors kitaip žudyti.

Matyt buvo didelis skirtumas tarp to, ko reikalavo Biblija ir ką liepė J. Laskauskas pasaulietinės valdžios (didžiojo kunigaikščio) vardu. Reformacinis judėjimas Lietuvoje sutapo su Renesanso epocha, kai savo pažiūras skelbė humanistai. Atsirado žemvaldžių, kurie tų pažiūrų paveikti baudžiauninkus ir net šeimyniškius skelbė laisvais, galinčiais išeiti. J. Laskauskas apie piktąją dvasią užsiminė kalbėdamas apie valdančiosios klasės žmones katalikus, kurie nesivadovauja Šventuoju raštu ir tarp kurių tarpsta piktoji sėkla.

Reformato (kalvinisto) E. Valavičiaus 1583 m. Naujamiesčio dvaro (Upytės paviete) nuostatuose dėl bažnyčios ir mokyklos pasakyta: „Burtininkų, kerėtojų [orig. burtniki, czarowniki], vagių, girtuoklių, plėšikų, svetimoteriautojų ir tokių, kurie gyvena santuokiškai be jungtvių,— kad jų ir panašių į juos piktadarių nebūtų mano valdinių tarpe; tokius reikia griežtai bausti, varyti iš mano miesto ir valsčiaus, bet tokių nenaudėlių žmonių kilnojamojo turto, gyvulių ir grūdų pusę tepasiima jie su savimi, o antrą pusę turi palikti tiems, kas liks namuose, ypač įpėdiniams valdiniams, kurie nėra kalti tokia piktadarybe; nes jei tokią piktadarybę yra daręs tėvas ir

motina, tai jį su žmona išvaryti lauk su tais vaikais, kurie būtų tokios piktadarybės kaltininkais“ (24, 243). Tokių tremtinių mažus vaikus berniukus imti į miestą ir leisti į mokyklą mokytis, o mergaites atiduoti pamokslininkams arba kuriai pamaldžiai moteriai špitolėje, kad mokytųsi poterių, tikėjimo išpažinimo ir padoraus gyvenimo (50, 94—95). E. Valavičius buvo ne šiaip sau turtingas dvarininkas, o aukštas valstybės pareigūnas, atkakliai priešinęsis Liublino unijai (1569).

Reformatai, „dievo žodžiu“ naikindami valstiečių „pagonybę“, nevengė ir prievartos. M. Mažvydas siūlė Prūsijos hercogui bausti tuos tautiečius, kurie nelankys bažnyčios ir neatlikinės religinių apeigų.

Minėto E. Valavičiaus 1583 m. nuostatuose sakoma, kad valdiniai iš visų kaimų kiekvieną sekmadienį eitų į bažnyčią. Jeigu šeimininkas negalėtų eiti, tada turi ateiti jo žmona, sūnus, duktė ar šeimyniškis. Jeigu dėl kurio ūmaus reikalo ir jie negalėtų ateiti, tada turi pranešti apie tai suolininkui ar dešimtininkui, kuris, atėjęs į bažnyčią, privalo pasakyti pamokslininkui, dėl ko šis neatėjo: dėl ligos, gyvulio pragaišimo ar dėl ko nors kito. Paaiškėjus, kad rimtos priežasties nebuvo, imti grašį baudos špitolės naudai. O jei tas pasikartotų, tada baudos — 2 grašiai, „jeigu ir trečią kartą toks nedievo baimingas neklaužada žmogus pasirodytų esąs mano mieste ar valsčiuje, jis turi būti vaito pristatytas urėdninkui, ir urėdninkas turi jį (įsakyti) įkaustyti į kenges ir laikyti per dieną prie bažnyčios, ir jis turės sumokėti, laikomas kengėse, dvigubą baudą, t. y. 4 grašius, špitolei, o kol nesumokės, neturi būti paleistas“ (24, 243).

Reformatai katalikus vadino stabmeldžiais, prietarų platintojais, koneveikė popiežių, bet eretikais jų nevadino. Eretiko sąvoka atkeliavo iš Vakarų Europos kartu su kontrreformacija. Nesant Lietuvoje eretikų, nebuvo ir inkvizicijos teismų. Tuo Lietuva ir iš dalies Lenkija skyrėsi nuo Vakarų Europos. Jėzuitų vadovaujami katalikai griovė reformatų bažnyčias, mokyklas, spaustuves, puldinėjo jų veikėjus, bet teisinių bei administracinių priemonių panaudoti negalėjo. Vyriausybėje greta katalikų buvo pravoslavų ir reformatų, jų rankose buvo jėga, su kuria kontrreformatai turėjo skaitytis ir ypač plačiai ir išradingai naudoti propagandos priemones. Kaip toje propagandoje buvo vaizduojamas eretikas ir velnias, ėmėsi aiškinti lenkų istorikas J. Tazbiras (44, 939—953).

Jis rėmėsi žymiausių jėzuitų polemikų Petro Skargos, Martyno Laščo, Jeronimo Povodovskio raštais. Jie veikė ir poleminius tekstus spausdino Lietuvoje ir Lenkijoje. Abiejose šalyse propagandos priemonės ir sukurti eretikų bei velnių vaizdai buvo vienodi. Iš Vakarų Europos buvo paimta tezė, kad eretikas — trigubas priešas: bažnyčios, valstybės ir žmogaus sielos. Eretikai — tai politiniai maištininkai, jie bajorus kurstą prieš karalių, o valstiečius prieš bajorus. Pavojingiausi ir pikčiausi esą arijonai; jie vaizduojami kaip valstiečių karo šaukliai. J. Vujekas rašė, jog Liuteris ir naujakrikštai (anabaptistai) sakė, kad krikščionims nereikia urėdų ir vyresnybės. Iš to apgaulingo mokslo kilę sujudimai veldamų prieš karalius. Valstiečių karas Vokietijoje pražudęs apie šimtą tūkstančių žmonių (5, 498).

Eretikai esą norį atimti iš visų turtus ir jais naudotis bendrai, neišskiriant nė moterų, todėl jie neigią vienuolynų reikalingumą. Šėtonas — eretikų gynėjas, eretikai bendraują su velniais žemėje ir pragare, liuciferis — jų profesorius, Liuteris — velnio sūnus, jis velnią vadinąs broliu. Reformatų sinodai — pragaro seimai arba puotos — sabatai, kuriuose eretikai susitinką su velniais. Demonai — tai velniai, pasivertę žmonėmis. Šėtonas galįs pasidaryti nematomu, pasiversti juodu katinu, sėti ligas, kerėtojų padedamas paleisti gyvulių marą, atimti iš karvių pieną. Įvairiomis progomis velnias buvo piešiamas, rodomas procesijose ir vaidinimuose, stengiantis pavaizduoti jį kaip galima baisesnį. Pragaro smaloj verdą ne šiaip sau nusidėjėliai, o eretikai. Stengiantis reformatus izoliuoti visuomenėje, per pamokslus jie vadinami apgavikais, melagiais, dievo ir žmonių piktintojais, tikrojo krikščionių tikėjimo niekintojais. Draudžiama su jais bendrauti, eiti į jų krikštynas ar laidotuves.

Kontrreformacijos ideologai skelbė, jog motina „bažnyčia neturi nieko piktesnio, kaip mokslą eretikų“, ir daro išvadą, kad eretikus ir bedievius pagonis reikia karti, deginti ir visaip naikinti (5, 84—86). Pamokslų knygos pabaigoje sakoma, jog klysta tie, kurie tam prieštarauja. Pats Kristus esąs pasakęs, kad juos geriau paskandinti arba nužudyti, negu nuolankius ir nekaltus žmones piktinti. Tai būsią geriau ir jiems patiems, ir kitiems. Jie būsią apsaugoti nuo pagaro kančių, kiti — nuo suklaidinimo.

Nepaisant tokio reformatų ir visokių eretikų puolimo bei raginimo juos naikinti, vis dėlto nė vienas eretiku apšauktas reformatas Lietuvoje XVI a. teis-

mo nebuvo pasmerktas ir nužudytas. Pirmas eretikas nužudytas Vilniuje, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje, 1611 metais. Tai buvo arijonas italias Lorenčas Francis, mokytojas. Jo likimas žinomas ne iš teismo aktų, kurie nepaskelbti ir greičiausiai neišliko, o iš reformatų spaudos aprašymų. Miesto gatvėmis, vykstant devintinių (dievo kūno šventės) procesijai, L. Francis kreipėsi į minią ragindamas liautis dievą garbinti stabmeldiškai. Jis buvo sumintas vietoje „ant karštų pėdų“ ir apkaltintas pasikėsinimu prieš gyvybę karalienės, kuri dalyvavo eisenoje. Jis buvo nužudytas, kaip padaręs baudžiamąjį nusikaltimą.

Feodalinė Lietuvos valstybė XVI a. skyrėsi nuo kitų Europos valstybių tuo, kad visi trys (1529, 1566 ir 1588) Lietuvos Statutai skelbė krikščionių religijų (katalikų ir pravoslavų) lygybę. Trečiajame (1588) Statute, patvirtintame po Liublino unijos, toji teisinė lygybė ne tik palikta, bet iš dalies taikoma ir reformatams, nes jame (sk. III, § 3) pasakyta, kad karalius pasižada saugoti religijų taiką, bažnyčiose nepralieti kraujo ir nebausti turto atėmimu, aukštesnioji valdžia neturi remti vienos kurios religijos. Be to, užtikrinamas valdinių pasauliečių ir dvasininkų paklusnumas savo ponams, bet koks pasipriešinimas, taip pat ir religinis, slopinamas ir baudžiamas pono valia. Ši garantija reiškė žemvaldžio teisę rinktis sau ir savo valdos gyventojams religiją. Kad tai taikoma ir reformatams, matyti iš to paties Statuto (sk. XI, § 3), kur kalbama apie bet kurio krikščionių tikėjimo bažnyčios užpuolimą: jei kas užpultų žmogų bažnyčioje, šventoriuje ar mokykloje, kunigo, popo ar pamokslininko namuose ir ten užmuš-

tų arba sužeistų, tas turi būt teisiamas ir baudžiamas taip, kaip numatyta teisti ir bausti bajoro (šlėktos) namų užpuoliką. Pamokslininkais arba sakytojais buvo vadinami reformatų religijos skelbėjai.

Lietuvos Statutas pasaulietinis, jame nėra nusi kaltimo prieš bažnyčią dėl nepaklusnumo jai arba dėl jos įžeidimo. Dvasininkų luomo žmonės gynė bažnytinę teisę, turinti savo kanonus. Apie ją Statute visai neužsimenama, nes jos norminimas nepriklausė valstybei. Statute nekalbama apie inkvizicinį tardymą ir eretikų persekiojimą, apie žolininkus ir burtininkus. Tik Trečiajame (1588) Statute (sk. IV, § 30), išvardijama, kokias bylas turi spręsti vaivadų, seniūnų ir dvarų valdytojų (urėdų) teismai: namų užpuolimų, merginų ir moterų išprievartavimų, smurto veiksmų miestuose, užpuolimų kelyje, žmogžudysčių, klastojimų, padegimų, kerėjimų (čarodejstvo), nuodijimų, kuriais pakenkiama gyvybei arba sveikatai ir padaroma nuostolių. Čia kerėjimas paminėtas tarp kitų galimų nusikaltimų, tačiau tie nusikaltimai kituose Statuto skyriuose ir paragrafuose išdėstyti nustatyta kaltumo įrodymo tvarka ir nurodomos bausmės, apie kerėjimą, be jo paminėjimo, niekur nieko daugiau nepasakyta. Trečiasis Lietuvos Statutas buvo nepripažintas dėl to, kad jungtinės valstybės (Žečpospolitos) 1573 m. seimas, pakeitęs Liublino unijos sąlygas ir priėmęs deklaraciją dėl religijų laisvės, kuri įrašyta į 1588 m. Statutą, buvo konfederacinis, sąmokslinis, nes jame nedalyvavo senatoriai — katalikų vyskupai. Jėzuitų vadovaujami kontrreformatai su reformacijos erezija kovojo ir eretikus naikino savo „šventosios teisybės“ priemonėmis, smurtui panaudodami studentus ir su-

kurstytą minią. Nuo smurto nukentėjusieji, remdami Lietuvos Statutu, ieškojo teisybės teismuose, bet jos nerado.

Vilniaus akademijos studentai ir jėzuitų sukurstyta miestiečių minia puldinėjo reformatų spaustuves, mokyklą, maldos namus ir dalyvavo knygų deginime. 1591 m. liepos 10 d. naktį devyni studentai padegė Vilniaus evangelikų-reformatų (kalvinistų) maldos namus su mokykla ir ligonine. Vyriausiasis tribunolas, atstovaujamas Vilniaus vaivados ir didžiojo etmono Kristupo Radvilos Perkūno, Žemaitijos kašteliono Mikalojaus Naruševičiaus, Minsko vaivados Bogdano Sapiegos ir kitų dignitorių, pareikalavo iš Vilniaus vyskupo nominato Benedikto Vainos ir Akademijos rektoriaus Garsijo Alabijano stoti į teismą už nusikaltimą padariusius studentus, kaip reikalavo Statutas. Nė vienas iš atsakovų teismo šaukimo nepriėmė ir su krašto aukščiausia teismo instancija nesiskaitė. Tribunolas vyskupą ir rektorių apskundė karaliui Zigmantui Vazai, jėzuitų auklėtiniui, ir skundas liko be rezultatų (50, 78—91). Tai buvo pirmas didelis smūgis valstybės valdžios autoritetui. Po jo sekė kiti, nė kiek ne mažesni. Maras būdavo didelė krašto nelaimė. Buvo skleidžiami gandai, kad dėl to kalti žydai ir eretikai. Dievo malonei melsti nuo 1604 m. kasmet liepos 2 d. Vilniaus jėzuitai rengdavo dievo motinos procesijas. 1611 m. procesija, apėjusi Vilniaus bažnyčias, išvyko į Trakus, kur buvo išklaudyta daug karingų pamokslų prieš eretikus. Grįždama iš Trakų, maldininkų minia, kurios didelę dalį sudarė Akademijos studentai, buvo pasiryžusi visus dievo pyktį keliančius eretikus nubausti. Paneriuose jie nusiau-

bė vieno bajoro kalvinisto namus, o atėjusi į miestą, nuskubėjo tiesiai prie šv. Mykolo bažnyčios, kur kitoj gatvės pusėj buvo evangelikų reformatų namai, atstatyti po 1591 m. gaisro. Namuose, be ke-liolikos žmonių, buvo rasti trys pamokslininkai: vieną maldininkai iš antro aukšto išmetė pro langą, kitą subadė peiliais ir pribai-gė lazdomis, trečią norėjo gyvą sudeginti. Bendruomenės namus jie išgrobė ir padegė. Gaisras truko neį dvi dienas. Sudegė sinodo biblioteka, sinodo ir pamokslininkų namai (60, 11).

Kaip 1591 m., taip ir šis įvykis mieste sukėlė pasibaisėjimą. Pasipylė priekaištai jėzuitams, tačiau jie ir vyskupas nė kiek neišsigando. Jie paaiškino, kad įvykdyta žmogžudystė ir sukeltas gaisras yra pasipiktinusios minios darbas, už ką jie neatsako. Kad ateity panašūs įvykiai nesikartotų, siūlė uždrausti reformatų pamaldas ir neleisti namų atstatyti. Žydai ir totoriai, pasak jų, daro mažiau žalos negu eretikai, dėdamiesi krikščionimis. Nukentėjusieji pasiskundė seimui. Karalius Vaza sutiko atlyginti bendruomenei gaisro nuostolius, bet žmogžudystę įvykdžiusiųjų kaltais nepripažino. Kaip kalvinistai toliau buvo puolami iki iš miesto buvo išvyti, išaiškinta ir aprašyta (51).

Panašiomis priemonėmis eretikai buvo naikinami ne tik Vilniuje, bet miesteliuose ir dvaruose. 1620 m. liepos 21 d. baigęs vizituoti Ariogalos katalikų bažnyčią, Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška sukurstė minią apsiginkluoti kirviais, žalgomis ir nuvedė ją į Gėluvą kalvinistų bažnyčios griauti. Vyrai išlaužė bažnyčios duris, sukapojo medinius daiktus, suvertė šipulius į krūvą ir sudegino. Varpus išėmė

ir išvežė, varpinę apkrovė šiaudais ir padegė. Padegė ir bažnyčią, nusiaubė pamokslininko ir mokytojo namus, primušė namuose rastą mokytojo žmoną (4, 146—151; 47, 27—40). Šitaip buvo susidorojama su eretikais reformatais be jokio teismo.

Burtininkai, vadinti kerėtojais arba nuodninkais, buvo teisiami. Skelbiamame rinkinyje (36) yra 11 teismo įrašų iš XVI amžiaus. Penki pirmieji įrašai padaryti Kauno miesto vaito knygoje. Du Kėdainių miestiečiai 1552 m. skundė Kaune pas vieną poną tarnaujančią Jadvygą, reikalaudami pasakyti, ar ji davė Kėdainių miestietei Elenai kerų, kad toji moteris galėtų gimdyti. Skundžiamoji pasiteisino, kad dėl maro epidemijos Kėdainiuose pas tėvus nesilankiusi ir ką nors duoti negalėjusi (36, Nr. 1). 1561 m. Kauno miestietis audėjas Gertus kaltino žolininkę Katryną, kad ji davusi jam blogų žolių. Tardoma Katryna teisinosi, sakydama, kad jos žolės ir šaknelės geros, ir paminėjo tris asmenis, kurie nuo jos šaknelių pasveiko. Ji galėtų ir toliau gydyti, tačiau šaknelių namie nebeturinti, o pasismilkymas jos žolėmis niekam nekenkia. Tardytojai, teismo tarėjai (suolininkai) liko nepatenkinti ir pareikalavo pasakyti, kas ją tokio gydymo išmokė. Kaltinamoji prisipažino, kad išmokė velnias, tas, kuris raiste klaidžiojęs. Atėjęs pas ją naktį, pažadinęs ir išsivedęs į mišką. Tai buvę prieš metus.

Katrynos prisipažinimas rodo, kad ji buvo tardoma kaip ragana demonologų nustatytomis priemonėmis. Tardytojų klausime buvo padiktuotas atsakymas, kaltinamoji tik galėjo pasakyti taip arba ne. Tos žolininkės likimas nežinomas (36, Nr. 3).

Kauno miestietis mėsininkas 1580 m. skundė valstietį žolininką. Daiktinis įrodymas buvo maišelis žolių, rastas pas kaltinamąjį. Valstietis gynėsi, sakydamas, kad tomis žolėmis jis gydąs vaikus, kurie naktimis nemiegą ir verkią. Pasmilkyti jo žolėmis, vaikai nustoja verkti ir užmiega.

Bajoras Juozapas Bartkevičius 1581 m. Kauno miesto vaitui skundė ir priesaika tvirtino, kad moteris, vardu Darata, esanti ragana, prieš 7 metus jos pakerėtos susirgusios ir mirusios jo žmona ir kaimynė. Jis turėjęs teisę užmušti kaltinamąją savo ranka. Įrašas reiškė, kad kaltinamoji, kaip atsakovė, turi būti šaukiama į teismą. Ar ji buvo teisiama, žinių nėra (36, Nr. 6).

Bet štai Kauno žemės teisme įrašytas pavieto vaznio (antstolio) 1566 m. rugpjūčio 6 d. pranešimas apie raganos Ulijonos sudegimą (36, Nr. 4). Ulijonos Jurgienės ponia Barbora Daucevičienė liepusi jai gauti ponios brolio Baltramiejaus seilių ir žemių iš jo pėdų ir atiduoti Margaritai, gyvenančiai Vilkioj, kad toji kažką padarytų ponios broliui ir jo žmonai, su kuriais pykosi. Tardytojai tokiu kaltinamosios pasiaiškinimu buvo nepatenkinti, ir po tardymo ji prisipažino esanti nuodninkė, o minėta Margarita — jos bendrininkė. Jos nuodijusios vaikus, kečiusios iškasti palaidotą vaiką, jį išdžiovinti, sutrinti, sumaišyti su žolėmis ir nuodyti žmones. Tokį nuodijimo kerais būdą buvo aprašę demonologai. Po prisipažinimo mokytiems teisėjams buvo aišku, kad Ulijona nuodninkė, ir ją sudegino. Tai pirma patikima XVI a. žinia apie moters, apkaltintos raganaviimu, sudegimą.

Kitos XVI a. raganavimo bylos rastos Žemaičių žemės teismo archyve. Būdinga šioms byloms tai, kad dėl raganavimo bajoras skundžia savo tarnaitę arba bajorė kaltina kerėjimu kitą bajorę. 1590 m. Viduklėje bajoras Mikalojus Marcinkevičius suėmė moterį šeimyniškę apkaltinęs kerėjimu (36, Nr. 7), 1595 m. Tendžiogaloj bajoro žmona skundė sau lygią kaimynę, kuri grąsinusi pakerėsianti. Kaltinamoji skundėjos klojime kaip kerus palikusi varškės, o jos vyras — pakarto šuns uodegą. Nuo to pašlijusi skundėjos sveikata ir nuo grūdų tos šalinės, kurioje buvo palikti kerai, pastipusios kiaulės. Be to, kaltinamoji sakėsi žinanti kerus, kurie padedantys vedybiniame gyvenime (36, Nr. 8). 1595 m. Šiluvos kalvinų kunigas Dovydas Dergvila klebonijoje, dalyvaujant vazniui ir dviem bajorams, tardė šeimyniškę Jadvygą Petroškaite dėl to, kad ji į varškę įdėjusi vorą ir apnuodijusi sergančią kunigo žmoną. Be to, ji žinanti, kad iš išsinėrusio žalčio odos ir žolių galima padaryti priešnuodį (36, Nr. 9). 1597 m. vienas bajoras skundė kitą bajorą: esą jo prikalbėtas valstietis Jasiulis grąsinimais susargdinęs skundėją: jis apšlubęs ir pradėjusi skaudėti ranka (36, Nr. 10). Tais pačiais metais Žemaičių vyskupo Gudų dvaro urėdas apkaltino savo rykūnę (šeimininkę), kad ji kerais susargdinusi jo žmoną. Tardoma rykūnė sakė nekerėjusi ir kerėti nemokanti, ji tik pasiskundusi tarnaitėi Girčiūtei, kad urėdas ir urėdienė ją mušą. Girčiūtė pažadėjusi pasikalbėti su savo motina, kuri žinanti žoles, pašalinančias skausmą. Kai mušimo rykūnė nejausianti, tai urėdas su žmona nebenorėsią jos mušti (36, Nr. 11).

Kokie buvo į Žemaičių žemės teismo, kaip ir į Kauno miesto vaito, knygas įrašytų skundų padariniai, nežinome. Reikia manyti, kad jeigu kuri skundžiama moteris ir nukentėjo, tai nebuvo sudeginta, nes paprastai prie tokios bausmės įvykdymo dalyvaudavo teismo pareigūnas vaznys ir apie savo pareigos atlikimą įrašydavo į teismo knygas. Taip pasielgė Kauno pavieto vaznys Juras Andrijanovičius sudeginus Ulijoną (36, Nr. 4). Bet štai pirmoji XVII a. (1602) byla daug tragiškesnė. Rietavo bajoras Valentinas Žvaginis apkaltino laisvą šeimyniškę Gertrūdą Jakutaitę, kad ji taip pakerėjusi jo dukterį, kad ta pusantrų metų buvo netekusi proto. Kaltinamoji po tokio kerėjimo pabėgusi į Plungę, bet buvo pagauta ir Plungės dvaro urėdo atiduota skundėjui. Būdama jo namuose, apsiėmusi išgydyti dukterį, tuo tikslu jos drabužius mirkiusi šaltinio vandenyje ir džiausčiusi tarp girgždančių medžių, bet kerais sugadinusi jo sūnų. Tardoma kaltinamoji prisipažino skundėjo dukterį pakerėjusi, nes toji jos nekentusi, o sūnų — už tai, kad su ja sanguliavęs ir neatsilyginęs. Po tokio prisipažinimo Gertrūda Jakutaitė gegužės 23 d. buvo sudeginta (36, Nr. 12).

Pirmasis teismo įrašas, kai dėl pakerėjimo valstietis skundė valstietį, yra iš 1603 m. (36, Nr. 13). Žagarės dvaro Gaudikų kaimo valstietis Jonas Macuitis kaltino to paties kaimo valstietį Mačiulį Sketeraitį, kad tas į kapus nuvaręs skundėjo tėvą ir pakerėjęs sūnų. Skundžiamasis pristatė 7 liudininkus, kurie sakė, kad tėvas miręs nuo maro. Paaikšėjo, kad J. Macuitis, siekdamas M. Sketeraičio tardymo kankinimu, dvaro valdytojui davė 10 kapų grašių, pardavęs 11 statinių grūdų. Skundžiamasis, be

abejo, buvo pripažintas nekaltu. Ši byla būdinga tuo, kad valstietis iš pykčio norėjo pražudyti savo kaimyną, žinodamas, kaip apkaltintieji raganavimu tardomi ne pačių kaimiečių, o mokytų bajorų.

J. Sprogio paskelbta Magūnų kaimo 1615 m. byla (58) įsidėmėtina dėl kelių dalykų. Skundėsi visas kaimas dėl gyvulių kritimo. Tardytojai, matyt, nebuvo tikri, ar kaltinamasis, įmestas į vandenį, tikrai neskęsta, kai jam velnias padeda. Miniai stebint, jie padarė eksperimentą. Valstiečiai pripažino, kad jų kaime doriausias ir patikimiausias žmogus — Januta Paškėnas. Jį surišo ir įmetė į vandenį. Šis vyras bematant nugrimzdo į ežero dugną ir ištrauktą iš vandens kaimynai vos ne vos atgaivino. Gal tardytojai norėjo ne patys įsitikinti demonologų teiginio teisingumu, o įtikinti valstiečius. Sunėnienė, kaltinama pakerėjusi viso kaimo galvijų bandą, įmesta ilgiau plūduriavo.

Paskirtą dieną Breslaujos pavieta vaznys K. Nečkovskis į Magūnų kaimą, valdomą pono Andriaus Skorulskio, sukviėtė garbingus ponus: Drisviatų (Drūkšių) seniūną Adomą Godejevskį, paseniūnį Andrių Komorovskį, dvaro urėdą Aleksandrą Čiškovskį ir kitus valdžią turinčius ir pasitikėjimo vertus bajorus, kad nubaustų pagautus kerėtojus. Sofija Jurgienė Sunėnienė po skandinimo gynėsi kerų neturinti ir kerėti nemokanti. Teisėjai pakvietė budei, kad tas kaltinamąjį kankintų pagal raganų tardymo taisykles. Tada ji prisipažino, kad už kraujo nuleidimą Tamulis Daradundėnas davęs jai į pakulas suvyniotų kerų ir tais kerais ji nuodijusi gyvulius iki galėjusi toli vaikščioti; netekusi sveikatos,

kerus atidavusi savo sūnui Gasiuliui, o pati, būdama arti namų, kerėjusi teliukus.

Gasiulis, tai išgirdęs, ėmė motiną barti, kad ji netiesą sakanti, ir pats kaltu neprisipažino. Motina buvo nuvesta į namus, kad parodytų kerus. Iš medinės dėžės ji išėmė prakiurusį maišą su kanapių grūdais, kurių dalis buvo sveika ir dalis, kaip ir pats maišas, pelių apgraužta. „Čia aš jus slepiu ir maitinu“, — sakė kaltinamoji. Teisėjai tuo buvo nepatenkinti ir reikalavo parodyti patį kerėjimo daiktą. Moteris ėmė aiškinti, kad jos kerai ne visada šliaužioja ir ne visada jie matomi. Jie gimdo tik kartą per metus panašiai kaip bitės ir kerėti galima tik vieną kartą. Esąs ir toks laikas, kada kerai graužia pačius kerėtojus, bado juos tarsi ylomis, kankina ir kandžioja. Gyvulius ji kerinti mėnulio jaunatyje. Iš Sunėnienės „prisipažinimo“ matyti, kad ji nežinojo, kas tie kerai ir kaip su jais elgiamasi. Jeigu ji iš tikrųjų ką nors su pakulomis buvo gavusi iš Daradundėno, tai galėjo būti daiktas — žolės ar šaknelės. Norėdama patvirtinti, kad ji kalta, pasakojo tai, ką apie raganavimą buvo girdėjusi arba ką kančių ir mirties akivaizdoje diktavo jos fantazija. Jos kerai — tai gyvas paslaptingas ir pavojingas sutvėrimas, panašus į velnią, jo pamatyti negalima. Taip greičiausiai suprato ir mokyti teisėjai.

Gasiulis Jurgaitis, mažas berniukas, ir Tamulis Daradundėnas vienas kitą kaltino, bet patys kaltais neprisipažino. Juos, kaip ir Sunėnienę, teisėjai pasmerkė mirti: pririšo prie kopėčių ir įmetė į laužą matant susirinkusiems jų kaimynams.

Į teismo knygas įrašytas pranešimas apie bausmės įvykdymą šiems trimis žmonėms užbaigtas šiais

žodžiais: „Aš, vaznys, gerai visa tai suprasdamas, ką mačiau ir girdėjau, liudiju savo antspaudu ir parašu ir antspaudais prie manęs buvusių liudininkais dviejų bajorų. Rąšyta Magūnuose anksčiau nurodyta data“, 1615 m. birželio 17 d.

Nors įrašų XVI a. teismo knygose rasta nedaug, vis dėlto jie leidžia padaryti tokias išvadas: pirmieji dėl kerėjimo ėmė skųstis miestiečiai ir bajorai. Skundė moteris šeimyniškes ir sau lygius. Valstietis valstietį ėmė skųsti XVII a. pradžioje. Pirmieji nukentėjo žolininkai.

Nepasitikėjimas žolininkais kildavo dėl receptūros netobulumo, dėl pasitaikančių nugalimų arba vaisių neefektyvumo. Apie tai vaizdžiai kalba du lietuviškai parašyti priesaikos tekstai. Pirmasis priesaikos tekstas parašytas Lucės Dauginaitės ir Stanislovo Andreikaičio. Jame sakoma, kad Stanislovas Giedžius ketinęs „mano vyrą ir patėvį mano nunuodyti nuo ligos gydydamas žolėmis“, o „vietoj išgydymo pikčiau apžolinėjai ir iš to numirė, taip jau banda mūsų ir avys už tavo piktą darbą ir apžolinėjimą padvėsė, taip jau jautį, kurį pirkome, už nedavimą tau magaryčių apžolinėjai ir dvesiant tam jaučiui nagus nupjaustei, taip jau jog iš seno esi žolininkas ir žynys dydis ir daug žmonėms per visą savo amžių iškados [žalos] darei. Ant to viso kaip teisiai prisiekiame, taip mums, pone dieve, padėk, o jeigu neteisiai, pone dieve, mus užmušk ant kūno ir ant dūšios“ (9, 301).

Antrasis priesaikos tekstas parašytas Abromo Krikštanaičio. Prisiekama ponui dievui ir šventajai trejybei, kad „tasai Giedžius ketinęs moterį mano Lucę išgydyti iš ligos duodamas žolių, o vietoj išgy-

dymo pikčiaus apžolinėjo iš to numirė“. Toliau, kaip ir pirmosios priesaikos tekste, teigiama, kad tas Giedžius, žolininkas ir didelis žynys, daugeliui žmonių pakenkęs ir, jeigu tai būtų neteisybė, prašo dievą užmušti jį „ant kūno ir ant dūšios“ (9, 301). Šie du priesaikų tekstai rasti tarp Kaunetavo dvaro (Telšių pav.) dokumentų su užrašu, kad jie priklauso ponios Januškevičienės 1648 m. bylai. Kaltinamasis S. Giedžius, be abejo, buvo prašomas sergančiuosius gydyti, bet kai nuo jo vaistų ligoniai nepasveiko, kilo įtarimas, kad jis blogas žmogus — nuodninkas. Gyvulių gydyti jis nebuvo prašomas, bet jeigu jo žolės ar šaknys — kerai, tai jis galėjo gyvulius pakerėti neduodamas jiems ko nors būti ar gerti arba duoti šeimininkams nežinant. Manyta, kad keru gali būti bet koks daiktas, bet vis dėlto daiktas, susijęs su gydymu, kuris gali būti palaikytas ir nuodijimu.

Dėl vienos ar kitos gydymo žolėmis nesėkmės galėjo kilti nepasitenkinimas, tačiau nepatenkintasis galėjo ieškoti geresnio žiniuonio, o ne skųstis teismui. Valstiečiai tarpusavio ginčus spręsdavo patys susirinkę į kuopą. Nepasitikėjimą liaudies medicina, kaip pasaulietinės kultūros dalimi, kurstė bažnyčia. Liaudies krikščionintojai aiškino, kad ligos dažnai esančios dievo bausmė už nuodėmes. Jas galį išgydyti J. Lasickio minėti šventieji patys arba per šventas relikvijas, taip pat maldos, įžadai ir kelionės į šventas vietas, kurių vienuoliai vis daugiau atrasdavo. Plito viduramžiais kilęs tikėjimas relikvijų ir šventų rankų prisilietimo veiksmingumu.

Būdinga Pranciškaus Ksavero (1506—1552), ispanų jėzuito, paskelbto šventuoju, istorija. Krikš-

čionybę tarp pagonių jis platino Azijos šalyse. Jis ir jo kelionių draugai parašė nemaža laiškų, kuriuose pasakojo apie savo darbus, tačiau nė viename iš jų nėra net užuominos apie stebuklingus jo sugebėjimus. Jo bendražygis jėzuitas Juozapas Akosta pabrėžtinai tvirtino, kad šiems misionieriams, siekusiems atversti pagonis, nepadėjo jokie stebuklai. Pranešimai apie stebuklingus išgydymus pradėjo rodytis tuoj po Ksaverio mirties. 1682 m. išleistoje šv. Pranciškaus biografijoje tvirtinama, kad šis šventasis per savo gyvenimą iš numirusių prikėlė 14 žmonių (37, 77—78).

Plintant išgijimo stebuklams, ne tik liaudies, bet ir profesinė medicina likdavo paniekinta ir pasmerkta. Popiežius Pijus V antroje XVI a. pusėje, remdamasis tuo, „kad kūno negalias dažnai sukelia nuodėmės“, įsakė gydytojams pirmiausia pas ligonį kviesti kunigą ir, jeigu sergantysis per tris dienas neatliks išpažinties, atsisakyti jį gydyti. Psichinių sutrikimų gydymas visiškai skendo prietaruose (37, 80).

Lavonus skrosti bažnyčia draudė. Andrių Vezalijų, flamandų anatomą, mokslo tikslais pradėjusį skrosti lavonus, nuo oficialaus pasmerkimo kurį laiką gelbėjo tai, kad jis buvo imperatoriaus Karolio V gydytojas. Imperatorius baiminosi, kad gali nukentėti jo sveikata, jei atsisakys pamėgto gydytojo. Teologai su padėtimi taikstėsi sakydami, kad skrodimas nėra šventvagystė. Tačiau Pilypas II nematė reikalo globoti eretiką. Teologai tikėjo, kad žmogaus kūne yra neirstantis kauliukas, nuo kurio priklauso kūno iš numirusių prisikėlimas. Paklaustas A. Vezalijus prisipažino tokio kauliuko neradęs.

Kartą, kai, gavęs giminių sutikimą, tyrė mirusio ispanų didiko kūną, širdis, paliesta peiliu, kaip tvirtino jo priešai, sutvinkėjusi. A. Vezalijus buvo apkaltintas žmogžudyste ir įskustas inkvizicijai. Įsikišus karaliui, jam buvo leista išpirkti savo nusidėjimą kelione į Šventąją žemę. Grįžtant namo, laivas sudužo, A. Vezalijus išplaukė į krantą, bet 1564 m. mirė nuo išsekimo (37, 90—91).

Lietuvoje pirmas bedievišką numirėlio skrodimą padarė italas Simonas Simonijus (1532—1602), mediciną baigęs Paduvos universitete. Jis kurį laiką profesoriavo Ženevos universitete, bet dėl savo radikalių pažiūrų iš ten turėjo bėgti. Lietuvoje jis buvo Stepono Batoro gydytojas. Karaliui mirus Gardine, jis skrodė jo kūną, norėdamas nustatyti mirties priežastį. Sekdamas Hipokratu, S. Simonijus rašė ir filosofinius veikalus. Neatmesdamas dievo buvimo, paneigė bet kokią jo kišimąsi į materiją. Gamtoje, pasak jo, veikia tik dvi jėgos, pasireiškiančios judėjimu, priklausomu nuo šilumos ir šalčio. Ir kiti Lietuvoje dirbę daktarai: Pranciškus Skorina, Georgas Blandratas, Johanas Hasleris buvo eretikai. Medicina ir jos daktarai Lietuvai buvo reikalingi, bet jėzuitų vykdomai kontrreformacijai pavojingi. Tik tuo galima paaiškinti, kodėl jie 1641 m., gavę karaliaus Vladislovo Vazos privilegiją, Vilniaus universitete Medicinos fakulteto nė nebandė steigti. XVII a. vietoj žolininkų jau buvo teisiamos „tikros“, „skraidančios“ raganos.

„ŠVENTOJI TEISYBĖ“ RAGANŲ TEISMUOSE

1614 m. Krokuvoje išėjo „Raganų kūjo“ vertimas į lenkų kalbą (32). Jis buvo platinamas Lenkijoje ir Lietuvoje. Aukštieji katalikų bažnyčios dvasininkai tą raganų gaudymo katekizmą galėjo skaityti lotyniškai (originalą). Per devynerius metus išėjo 9 jo leidimai. Jis buvo išverstas į italų ir prancūzų kalbas. Tačiau didžiausią pasisekimą turėjo Vokietijoje — vokiečių kalba išėjo net 16 leidimų. Vertimu į lenkų kalbą galėjo pasinaudoti mažaraščiai Lietuvos parapijų vikarai ir vienuoliai. Lietuviškai mokėti jiems buvo nebūtina, bet lenkiškai kalbėti ir skaityti privalėjo. Jie galėjo būti tikresni aiškindami, kas tai per nusikaltimas raganavimas. Ten buvo parašyta, kad nusikaltėliai neturi peržengti svetimo namo slenksčio, tas, kas juos įsileis arba duos patarimų, pats bus teisiamas kaip bendrininkas. Tačiau ne tik bajorų, bet ir valstiečių teisti jie negalėjo. Teisti turėjo tas, kas valdė: bajorus — valstybės teismas, o valstiečius — dvaro.

Kaip ir kokiais įstatymais remiantis už ragana vimą buvo teisiami bajorai, matyti iš poros paskelbtų bylų — Felicijos Rokickienės ir Rainos Gromykienės.

Felicija Rokickienė, kilusi iš kunigaikščių Borovskių giminės, Biržų dvaro gyventoja, 1610 m. rugsėjo 28 d. nuvažiavo į Užupio (Zarečės) dvarą (netoli Jonavos) aplankyti Elenos Sologubaitės-Andriejauskienės po gimdymo, kaip buvo įprasta. Atsisėdo viešnia prie gimdyvės, padėjo po jos lova atsivežtą lėlę ir pasakė, kad ji apsaugos nuo skausmų ir blogų sapnų. Po F. Rokickienės aplankymo E. Andri-

jauskienė pradėjusi sirgti ir džiūti. Praėjus metams, E. Andriejauskienė su savo vyru Rapolu padarė Upytės teismo knygoje įrašą, kad įtaria F. Rokickienę ir jos vyrą Motiejų esant kerėtojais.

Sirgdama ir būdama Jurbarke, didžiojo kunigaikščio dvare, E. Andriejauskienė apie savo ligą, sukelimą, jos manymu, F. Rokickienės kerų, skundėsi daugeliui žmonių ir prieš pat mirtį, 1612 m., dalyvaujant pavieto vazniui, padarė oficialų pareiškimą ir pavedė vyrui kelti kerėtojai bylą, ką R. Andriejauskas su savo svainiais, mirusiosios broliais Sologubais, ir įvykdė. F. Rokickienė su vyru pareiškė protestą, kaltindami skundėjus šmeižimu. Skundėjai iš Upytės pilies teismo gavo 1611 m. padaryto įspėjamojo įrašo nuorašą ir, juo remdamiesi, reikalavo, kad M. Rokickis per 4 savaites surengtų teismą savo žmonai pagal našlio R. Andriejausko kaltinimą. M. Rokickis įspėjimo nepaisė, bet, kad nereikėtų mokėti rublio (100 grašių) baudos už teisingumo nepaisymą, 1614 m. kovo 10 d. pakvietė į Biržų dvarą asesorius žmonai teisti. Teismas pripažino, kad F. Rokickienė dėl E. Sologubaitės-Andriejauskienės mirties nekaltą.

Su tokiu asesorių teismo sprendimu ieškovai nesutiko ir reikalavo, kad M. Rokickis savo žmoną pristatytų į Upytės pilies teismą, kuris asesorių teismo sprendimo, išteisinusio F. Rokickienę, nepripažino, nes asesoriai buvę jos žentai. Taip pat atmetė atsakovų reikalavimą svarstyti jų ieškinį R. Andriejauskui ir Sologubams dėl apšmeižimo. Tai galėsia būti svarstoma išsprendus F. Rokickienės kerėjimo bylą.

Upytės pilies teisme pradėjus svarstyti šią bylą (36, Nr. 17), ieškovų įgaliotinis aiškino, kad F. Rokickienė nuo seno nekontroliavo Sologubų giminės, nes su jos palikuonimis bylinėjusis dėl vieno dvaro. E. Andriejauskienės gimdymą ji panaudojusi kerštui. Savo kaltinimui paremti ieškovai pristatė į teismą liudininkę bajorę Sofiją Petrauskienę, kūdikio priėmėją. Būdama pas gimdyvę, ji mačiusi, kaip F. Rokickienė išėmusi iš kišenės lėlę ir, kažką šnibždėdama, pakišusi ją po lova. Lėlės plaukai buvę iš šunų ar kitokių gyvulių gaurų, kaklas ir liemuo — apjuosti raudonu šilku ir apmaišyti žolėmis. F. Rokickienės paliktą lėlę liudininkė įsidėjusi į kišenę, ir nuo to pusę jos kūno ištikęs paralyžius. Tą lėlę ji parodžiusi R. Andriejauskui ir paskui jo patarta sudeginusi.

Ieškovai per savo įgaliotinį pateikė teismui keleto Jurbarko gyventojų, tarp jų klebono Mikalojaus Kincevičiaus ir Naujamiesčio reformatų kunigo Stanislovo Minvydo, laiškus, kuriuose jie tvirtino, jog velionė E. Andriejauskienė skundėsi dėl savo ligos ir kaltino F. Rokickienę, kad ją mirtinai pakerėjusi. Tą patį sakė į teismą atvykę šeši ieškovų liudininkai.

Ieškovai stengėsi įrodyti, kad velionės susargdinimas kerais esąs ne pirmas ir ne vienintelis nedoras F. Rokickienės darbas. Ji nunuodijusi pirmąjį savo vyrą ir pasisavinusi jo turtą. Po to, savo šeimynos padedama, nužudžiusi kitą vyrą, susidėjusi su trečiu ir jį pametusi. Maža to, 1597 m. ji su dukterimi Ona kerais ir nuodais nugalabijusi jos vyrą, savo žentą. Ieškovų įgaliotinis teismo narius tikino, kad F. Rokickienė ragana, ir reikalavo ją sudeginti. Reikalaudamas tokios bausmės, jis rėmėsi Jokūbo

Pšiluskio teisės projektu („Lenkijos karalystės statutai“, 1548) ir Romos (Bizantijos) imperatoriaus Justiniano I kodeksu, kur kalbama apie kerėtojų privalomą kankinimą, nepaisant jų luomo.

Atsakovų Rokickių įgaliotinis Šimanavičius ir pirmojo F. Vorovskaitės-Rokickienės vyro Aleksandro Kasperavičiaus sūnus F. Rokickienę gynė remdamiesi įstatymų pažeidimu. Pilies teismo įspėjamajame rašte esą nepasakyta, kada tas kerėjimas padarytas, be to, byla keliama praėjus keleriems metams, nepateikta teismui rastų kerų ir, E. Andriejauskienei mirus, nepristatytas jos lavonas, kaip reikalauja Lietuvos Statutas, kaltinant nužudymu ir žudiką pagavus nusikaltimo vietoje. Aleksandraitis Kasperavičius pateikė savo tėvo testamentą, atspindėjusį gerus jo tėvų santykius, be to, pristatė kelis Upytės pavieta bajorus, kurie liudijo, jog Rokickienės šeima gyveno dorai ir pamaldžiai.

Atsakovų vardu Aleksandraitis aiškino, kad ieškovų ir jų liudininkų į teismo knygas įrašytos kalbos apie jo motinos blogus ar piktus santykius su kitais vyrais yra pašalinių, suinteresuotų asmenų prasimanymas ir dėl jų, kaip melagingų, F. Rokickienė neprivalanti teisintis. Jis rėmėsi Lietuvos Statuto XI skyriaus 31 straipsniu, XIV skyriaus 10 ir III skyriaus 28 straipsniais, kuriuose kalbama apie kaltės įrodymus. Be to, jis priminė, kad E. Andriejauskiene susirgusi ir mirusi ne po pirmo, o po antro gimdymo, kas atsitinka daugeliui moterų. Jeigu teismas paskirsiąs F. Rokickienei priesaiką, ji prisieksianti, kad dėl E. Andriejauskienės mirties esanti nekalta.

Teismas turėjo nuspręsti, ar F. Rokickienė ragana, tačiau jos tardyti raganavimo aiškinimo priemonėmis buvo negalima. Lietuvos bajorai buvo nebaužiami išplakimu ar kokia nors kita kūno bausme ir negalėjo būti kankinami tardant. Tai priklausė prie luomo privilegijų, ir bet koks jų pažeidimas sukeltų ne tik pavieto, bet ir viso krašto bajorų politinę audrą. Teisėjai, patys būdami bajorai, nerizikavo remtis imperatoriaus Justiniano kodeksu, kuris Lietuvoje negaliojo. Kaltinamosios F. Rokickienės puse buvo gynėjo minėti Lietuvos Statuto straipsniai. Tačiau Statute yra numatyti atvejai, kai šalių ginčas baigiamas priesaikomis. Teismas nusprendžia, kuriai pusei leisti prisiekti: ieškovo ar atsakovo. Upytės pilies teismas leido prisiekti ieškovams: R. Andriejauskui, jo svainiams Sologubams, pribuvėjai, sudeginusiai lėlę, S. Petrauskienei ir 6 bajorams. Priesaika buvo patvirtinta, kad Elena Sologubaitė-Andriejauskienė mirusi nuo Felicijos Rokickienės kerų. Priesaiką nustatyta tvarka atlikus, teismas pasmerkė F. Rokickienę sudeginti.

Dėl sprendimo atsakovams leista apeliuoti į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiąjį tribunolą, pilies teismas galėjo tokio leidimo neduoti ir bausmę tuojau vykdyti. Po tokio leidimo ieškovai reikalavo, kad iki tribunolo sprendimo F. Rokickienė būtų laikoma kalėjime arba pateiktų laidą. Laiduoti apsiėmė pasmerktosios sūnus ir žentas. Kuo baigėsi apeliacija ir ar F. Rokickienė buvo sudeginta, byloje žinių nėra.

Kitos bajorės Rinos Gromykienės byla (36, Nr. A8) pasiekė Vyriausiąjį tribunolą, tačiau tuo kaltinamoji nieko nelaimėjo ir buvo sudeginta. Jos

kelias į laužą truko beveik metus. Iš kaltinamųjų raganavimu ne tik tardant, bet ir metant į laužą reikalaujama pasakyti, kas dar užsiima kerais arba žinomi kaip kerėtojai. Kaltinama raganavimu Ona Paulikienė per tardymą pasakė žinanti, kad Lietuvos didysis maršalka Jonas Stanislovas Sapiega pakerėtas, jį pakerėjusi popo (stačiatikių ar unitų šventiko) Gromykos žmona Raina. Paklausta, kaip ji tai patyrusi, pasakė, kad, kai maršalka svečiavęsis pas voiskį Afonasovičių, voiskienė ir popienė dviejose stiklinėse likusį gėrimą supylusios į trečią stiklinę, nunešusios tą stiklinę į kitą kambarį, pastačiusios lange priešais pilį ir paslaptinai kuždėjusios. Į klausimą, ką tas gėrimo likučių pilstymas galėjo reikšti, O. Paulikienė atsakė, jog norėjusios maršalką suklaidinti, kad jis negalėtų vesti ir kreiptųsi į popienę, kuri galinti ir karalaitei jam išpiršti. O. Paulikienės parodymus užrašius, ji pati buvo pripažinta ragana ir sudeginta.

Pagal tuomet galiojusius įstatymus ir papročius visose bylose, civilinėse ir baudžiamosiose, turėjo būti ieškovas ir atsakovas, kaltintojo ir kaltinamojo pusė, teismas turėjo būti viešas. Remdamasis O. Paulikienės parodymais, maršalkos tarnautojas Stanislovas Borkovskis suėmė Rainą Gromykienę, atvežė ją į Slonimą ir pats davė parodymus. Per apklausą jis pasakė, kad vežant suimtoji moteris jam siūliusi šimtą auksinų ir žadėjusi pasilikti vienais marškiniais, kad tik ją paleistų.

Skundėjas S. Borkovskis pamatęs ant suimtosios kaklo sidabrinį medalikėlį (agnusėlį) ir liepęs horodničui (pilies komendantui) iš kalinės jį atimti ir atnešti jam. Medalikėlį apžiūrėjęs ir matęs vieną

pusėj *agnus dei* (dievo avinėlio), padaryto iš vaško, o antroj — išraižytą švenčiausiosios panelės atvaizdą. Medalikėlyje buvęs įrašytas ir Marijos vardas, tačiau kampučiuose, kur turėjusios būti relikvijos, radęs po gumos gabaliuką. Medalikėlį grąžinęs kolinei. Tai sužinojęs klebonas kunigas Cimkovskis paprašęs medalikėlį atnešti jam. Kaltinamoji nenorėjusi jo duoti, verkšlenusi ir atiduodama pasakiusi: „Ponai, bijokite dievo, neįdėkite į jį ko nors“. Klebonas, atidžiai apžiūrėjęs, pasakęs, kad medalikėlis kerėtojos — nes iš jo iškrapštytos relikvijos — kankinių kaulai. R. Gromykienė klausoma pasakiusi iš ko medalikėlį gavusi ir paaiškinusi, kad vienoje jo pusėje pavaizduota šv. Elžbieta, o kitoje šv. Jonas evangelistas. Ji to medalikėlio labai gailėjusi ir net verkusi, kai sužinojusi, kad nebus grąžintas.

Skundėjas, kaltindamas suimtąją savo pono, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės maršalkos J. S. Sapiegos, pakerėjimu, parodymus papildė: veždamas suimtąją į Slonimą, sustojęs nakvynei, ji, būdama surišta, skundusis esanti tiek nusikamavusi, kad vos ne vos galėjusi išlipti iš vežimo. Bijodamas, kad ji jo nepakerėtų, nubėgęs pas seniūnienę šventinto vandens. Tokio vandens gavęs ir juo apšlakstęs moterį. Ji, pamačiusi vandenį, sakėsi esanti ištroškusi ir prašiusi duoti atsigerti. Bijodamas pakerėjimo, gerti jai nedavęs. Toliau vežama sakėsi savo nekaltumą įrodysianti priesaika, bet toji priesaika būtų netikra, žydiška, ne tokia, kokios reikia. Kelyje jai pasidarę labai bloga, išsigandęs, kad ji nenumirtų, S. Borkovskis davęs jai orkutano, ir ji atsipeikėjusi.

Per apklausą R. Gromykienė gynėsi kerėti nemo-
kanti ir nieko nekerėjusi. Ji esanti pribuvėja, pa-
gelbstinti gimdančioms motinoms ir sergantiems kū-
dikams, jei kas ją paprašo. Apie pono maršalkos
pakerėjimą ji nieko nežinanti ir net negirdėjusi. Kai
maršalka svečiavęsis pas Afonasovičius, ji visai ten
nebuvo ir su kitomis moterimis nesikalbėjusi.

1631 m. spalio 4 d. Naugarduko pilies teismas
pradėjo nagrinėti Rinos Gromykienės bylą. Į teis-
mą žmonos ginti buvo šaukiamas ir Martynas Gro-
myka, gyvenęs teisėjo Jatrenskio dvare, bet neat-
vyko. Teisėjams buvo perskaityti visi skundėjo S. Bor-
kovskio parodymai, surašyti vaznio Stepono Dubi-
nos, ir pakartota, ką apie R. Gromykienę buvo pa-
sakiusi sudegintoji O. Paulikienė. Be to, ieškovo
pusė reikalavo suimti šventiką M. Gromyką, atvesti
jį į teismą ir nubausti už teismo šaukimo panieki-
nimą. Byla esanti labai svarbi, liečianti maršalką,
kuris, kaip senatorius, tuščio žodžio nesakęs, šauki-
mas liečiąs žmogaus mirtį ir tautos balsą. M. Gro-
mykos žmona esanti tikriausia kerėtoja, kūdikius žo-
lėmis smilkiusi, alavą liejusi, užsiėmusi gydymu, ji
pakerėjusi didžiai gerbiamą maršalką, ir todėl jis
nesveikuojąs. Visais atžvilgiais ji esanti įtariama
ir turi būt teisiama ne tik pagal viešąją Didžiosios
Kunigaikštystės teisę, bet ir pagal Lietuvos Statuto
IV skyriaus 54 straipsnį (ten kalbama apie teismo
proceso dalykus: kaip turi būti kaltinama ir gina-
masi), o jeigu Statute to stinga, tai pagal krikščio-
niškąją teisę, patvirtintą imperatoriaus (Karolio V)
teisyną.

S. Borkovskis pacitavo (iš atminties) to teisyno
14-tą paragrafą, kur reikalaujama duoti parodymus

prieš kerėtojus ir visus tuos, kurie juodaknygėmis ir užkeikimais užsiima, kur jie bepasirodytų, kurie tokių dalykų norėtų kitus mokyti arba kam grasintų ir jeigu tam, kuriam grasino, kas bloga atsitiktų, ir jeigu kiltų įtarimas iš kalbos, papročių, išvaizdos ir kitų požymių ir kur tokie žmonės rastųsi arba gyventų ir apie tai būtų žinoma, tokie turi būt šaukiami atsakomybėn, ir, esant ženklams, kankinami. Tokie visokie mokslai, kurie nukreipti prieš poną dievą ir prieš gerus krikščionis, neturi būti pakenčiamai, jų skelbėjai štatomi prieš teismą ir griežtai baudžiami. Dievo teisė prieš kerėtojus išdėstyta Mozės trečioje ir penktoje knygoje. S. Borkovskis nurodė atitinkamus tų knygų skyrius ir eilutes, kur įsakoma nepalikti kerėtojų gyvų ir užmušti juos akmenimis. Kaltintojas padarė išvadą, kad R. Gromykienė kerėtoja, nusikaltusi prieš valstybės, imperatoriaus ir viešpaties dievo teisę, ir prašė teismą atiduoti ją kankinti ir po prisipažinimo sudeginti.

Kaltinamosios įgaliotinis bajoras Jurijus Moras kalbėjo, kad R. Gromykienė suimta ir teisiama pažeidžiant valstybės įstatymus. Jis nurodė Lietuvos Statuto straipsnius, pagal kuriuos turi būti vedamas šalių ginčas. Teisme nėra kaltinamosios, nėra ir nukentėjusio pono maršalkos skundo. Jo tarnautojo S. Borkovskio skundas neteisėtas. Jis prašė posėdį nutraukti, kad galėtų susipažinti su bylos dokumentais ir pasiruošti gynimui, kaip numatyta Lietuvos Statute. Jo prašymo nepatenkinus, J. Moras (jis aktuose kartais vadinamas More) pasakė ginamąją kalbą, papunkčiui atmesdamas kaltinimo motyvus.

Pirmiausia kaltinimas dėl maršalkos pakerėjimo remiasi kažkokios kankintos bobos pasakymu, iš

kurio padaryta net 15 kaltinimo punktų. Visi tie punktai nuo pirmo iki paskutinio esą paremti ne kokiais nors įrodymais, o prasimanymais, kaip antai gėralo likučių pilstymas. Moterys gėrimų pilstymu norėjusios paveikti, kad maršalka vestų, tačiau tų kerų jis nepajutęs, nes, liepdamas R. Gromykienę suimti, liko kaip buvęs viengungis. Suimtoji žadėjusi duoti S. Borkovskiui šimtą auksinų už paleidimą. Gelbėdamasi nuo pavojaus, ji galėjo atiduoti visa, ką turi, ir tai būtų ne kaltės, o nekaltumo įrodymas. Minimas medalikėlis, tačiau ką bendro jis gali turėti su kerais. Sargybinių norėjusi sagomis papirkti, bet kur rasi žmogų, kuris norėtų supančiotas kalėjime sėdėti. Gimdyves ji smilkiusi, tačiau tie smilkalai iš šventintų žolių, vartojamų bažnyčioje. Jis pasakė pavadinimus žolių, iš kurių daromi smilkalai. Ligoniams duodama ir žolių nuovirų gerti. Tai juk ne nuodijimas, o gydymas. Ji — pribuvėja, kūdikių priėmėja, o ne ragana. Kaltintojo minima vokiečių imperatoriaus teisė tinkanti kaimo prastuoliams, o ne bajorams, apie kurių šaukimą į teismą ir kaltinamojo pasiteisinimą priesaika, stingant kaltės įrodymų, aiškiai pasakyta valstybės įstatyme ir jo turi būti laikomasi.

Ieškovams atstovavęs Jonas Dobrinevskis sakė, kad J. Moro kalba lengvabūdiška, be atsakomybės už žodžius, tarp kurių nebuvo nė vieno, kuris gintų aiškią nusikaltėlę. Įstatymai draudžia tarnams liudyti prieš ar už savo ponus, tačiau ponas bajoras S. Borkovskis teisėtai pasielgęs, nes dievo nebijantis žmonės slapta kerais ar nuodais geriant ar valgant sėja mirtį. Doras tarnas norėjęs savo poną apsaugoti nuo baisaus kėslo. Mylėti dievą ir savo poną

liepia įstatymas, todėl dievobaimingas S. Borkovskio skundas esąs teisėtas. Tai, ką J. Moras, gindamas nusikaltėlę, vadina ne kerais, yra aiškių aiškiausi kerais. Jis pakartotinai prašė R. Gromykienę kankinti ir po to sudeginti.

Teismas pripažino R. Gromykienę kalta. Sprendime pasakyta: „Kadangi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statute atskiros teisės ir mokslo apie kerėjimus nėra, o yra tik straipsniai apie piktadarysčius“, tai remiamasi imperatoriaus magdeburginės (vokiečių) teisės XIV skyriaus 12 ir 14 straipsniais, kuriuose kerėjimo požymiai išaiškinti, ir teismas pagal senąją biblinę dievo teisę pasmerkia kaltinamąją kankinti ir sudeginti.

Gali būti nesuprantama, kam prieš sudeginimą įsakoma kankinti. Raina Gromykienė, kaip bajorė, tardymo metu nebuvo kankinama, laikymas kalėjime negalėjo atstoti demonologų numatytų ir raganų tardymo praktikoje naudotų priemonių. Kankinimas prieš sudeginimą — krikščioniškas nusikaltėlio sielos gelbėjimas. Kaltę prisipažinusiam „sava valia“ teismas leidžia bažnytinėmis apeigomis pasiruošti mirčiai ir susitaikyti su dievu. Duodantieji priesaiką prieš prisiekdami turi atlikti išpažintį. R. Gromykienei prisiekti nebuvo leista, kalta ji neprisipažino, vadinasi, nuo velnio neatsimetė. Atskyrimas nuo velnio negalėjo būti laikomas bajoro teisių pažeidimu, nes tai buvo tik mirties bausmės vykdymo apeigos.

Vienas iš teismo sprendimo motyvų buvo ir tai, kad M. Gromyka į teismą neatvyko ir nestojo ginti žmonos. Iš teismui įteikto šventiko pareiškimo paaiškėjo, kad, nesulaukęs iš Slonimo grįžtančios žmonos gynėjo Jurijaus Moro, jis ėjęs namo. Gatvėje ji

užpuolę maršalkos tarnai vokiečiai bei 4 gaidukai ir, rėkdami: „Tu, pope, dėl savo bobos čia landžioji, bus tau dėl jos blogai“, grasino primušti. M. Gromyka parėjęs namo ir bijojęs eiti į teismą ginti žmonos, kuri esanti nekalta.

Naugarduko pilies teismo sprendimą, remdamasis teismo proceso pažeidimu, J. Moras apskundė Vyriausiajam tribunolui, kurio sesija įvyko Minske 1631 m. spalio 29 d. (36, Nr. A10). Į teismą atvyko maršalka J. S. Sapiega, M. Gromyka su R. Gromykienė ir jų gynėjas J. Moras. Maršalkos įgaliotiniu šį kartą buvo Erazmas Skoldvilas.

Pradėdamas ginamąją kalbą, J. Moras citavo Lietuvos Statuto I skyriaus 1 straipsnį, kur rašoma: „Mes, valdovas, pažadame ir įsipareigojame duota priesaika visiems gyventojams, visų mūsų valstybės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių kunigaikščiams, ponams tarėjams, dvasininkams ir pasauliečiams teisti viena teise, mūsų jiems duota, pradedant aukščiausiu ir baigiant žemiausiu loumu“. Todėl siūlėsi išvada, kad pilies teismo sprendimas, priimtas remiantis svetimos valstybės kodeksu, yra neteisėtas. Jis lotyniškai citavo Biblijos išminties knygą, kur kalbama, kad teisusis neapkenčia melo, teisybė apsaugo nekaltąjį, o piktas pasielgimas kiekvieną veda į nuodėmę.

Remdamasis Lietuvos Statuto IV skyriaus 21 straipsniu prašo duoti jam, gynėjui, kaltinimo raštų nuorašus, nes R. Gromykienė, laikoma maršalkos kalėjime, negalėjusi iš raštinės jų paimti, o šventikas M. Gromyka, būdamas neturtingas, negalėjęs už juos reikiamo mokesčio sumokėti. Reikalas liečiąs žmogaus gyvybę, kurią jis, J. Moras, turįs ginti, turė-

damas rankose visus maršalkos, o ne jo tarnų kaltinimus. Maršalka remiāsis Naugarduko pilies teismo sprendimu, kaltinančiu nekaltą vargšę moterį, garbingą bajorę. Tas sprendimas neteisėtas, nes ji į teismą buvo pašaukta ne taip, kaip reikalauja įstatymas. Ji suimta ir laikoma kalėjime be jokio teisinio pagrindo. Pirma turi būti ieškovo kaltinimas, po to, pašaukus į teismą, svarstomas šalių ginčas ir daromas sprendimas. Jis prašė pilies teismo sprendimą, kaip neteisėtą, panaikinti.

Maršalkos įgaliotinis E. Skoldvilas J. Moro reikalavimus paneigė: kerėjimas turįs būti prilygintas piktadariystei, sučiuptai nusikaltimo vietoje („ant karštų pėdų“), nors piktadarys būtų bajoras. Toliau jis kartojo visa, kas pasakyta S. Borkovskio skunde, rėmėsi šventąją dievo teise, surašyta Biblijoje ir imperatoriaus teisyne. Vyriausiasis tribunolas, atsižvelgdamas į tai, kad buvo nusižengta įstatymui dėl bajorės apkaltinimo ir šaukimo į teismą, Naugarduko pilies teismo sprendimo nepatvirtino ir grąžino jį persvarstyti.

Byla pilies teisme buvo pradėta iš naujo, bet R. Gromykienė iš kalėjimo nepaleista. 1631 m. gruodžio 10 d. net du vazniai pranešė teismui apie tardymo parodymus (36, Nr. A13). Pradžioje suminėti asmenys, kurie dalyvavo tardant. Į klausimą, kokie jos santykiai su ponia Afonasovičiene, R. Gromykienė atsakiusi, kad geri, nes daug metų prie jos, kaip prie gimdyvės, yra buvusi. Kūdikius ji mokanti priimti ir slaugyti, bet be jokių kerų, alavu išliejanti ligas. Sunkiausia buvo atsakyti į klausimą, ar ji nežinanti kerėtojų, nes šėrusi lopetėle O. Paulikienei, kai toji pradėjusi sakyti, kad pake-

rėtų motinų vaikai gimstą negyvi. Kerėtojų sakėsi nežinanti ir apie juos negirdėjusi, tik kartą Jokūbas, Afonasovičienės tarnas, skundėsis jai, kad Fedorica įtaria jį esant kerėtoją, o toji Fedorica tai greičiausiai esanti ragana. Apkalbą ir Karpį, Afonasovičiaus valdinį iš Vorobievičių kaimo (Baltarusijoje). Kai Afonasovičienės draugė Ferensova, ruošdamasi vestuvėms, dariusi midų, tas Karpis prašęs duoti paragauti. Ferensova nedavusi, o Karpis jai atkirtęs: „Neduodi dabar, duosi vėliau, kai aš nenorėsiu“. Ištekėjusi Ferensova šešias savaites neturėjusi reikalų su savo vyru. Apie tai sužinojusi senė Afonasovičienė liepusi pakviesti Karpį. Tas raganius atėjęs skudurėliu patapšnojęs Ferensovai per šlaunis ir liepęs eiti pas vyrą. Ir po to viskas klojėsi gerai.

Apie neišgertų stiklinių pilstymą R. Gromykienė pasakė tą patį, ką ir anksčiau per tardymą buvo sakiusi, tik plačiau užsiminė apie Afonasovičienės santykius su maršalka. Anksčiau ji prasitarusi, kad paleista iš kalėjimo maršalką gydysianti, paklausta kuo, pasakiusi, kad pirmiausia parašysianti ant kortelės: „Jūsų malonybė būsite sveikas, turėsite vaikų ir sulauksite savo tėvo metų“. Ji mokanti gaudulį nuvaryti. Ir ponia Afonasovičienė vis liūdėjusi, į sieną žiūrėjusi ir kažką bloga mačiusi, o dabar, jai padėjus, esanti sveika. Ji mokanti namus nuo kerų apsaugoti ir paaiškino, kaip galima išvengti pavojaus. Jokių burtų ar kerų ji nežinanti ir nieko nemokiusi. Afonasovičienė kerų išmokusi iš savo anytos, senės Afonasovičienės, kuri buvusi kerėtoja, skraidanti ragana, bet ji jau mirusi. Ji girdėjusi, kaip jaunosios

Afonasovičienės sesuo jai priekaištavo, kad ji iš anytos išmokusi visokių blogybių.

Šitas tardymo protokolas buvo įteiktas Naugarduko pilies teismui, kurio posėdis įvyko 1631 m. gruodžio 11 d. (36, A14). Į teismą stojo maršalka J. S. Saiega, šventikas M. Gromyka ir iš kalėjimo atvesta jo žmona Raina. Gromykàs ir toliau gynė jų įgaliotinis Jurijus Moras, o už maršalką kaltinamąsias kalbas sakė jo įgaliotas Jonas Dobrinevskis.

Pirmiausia išdėstomi visi teismo proceso dalykai ir pakartojama visa, kas anksčiau buvo surašyta, nepraleidžiant nė vienos smulkmenos, pasakytos kaltinamojo ir gynėjo. Maršalkos įgaliotinis J. Dobrinevskis kalbos pradžioje teisinio R. Gromykienės suėmimą. Jos nusikaltimas prilygstas įstatymuose numatytam pasikėsinimui į žmogaus gyvybę, ji nesėkli, todėl kiekvienas turėjęs teisę ją sulaikyti, jos nusikalstama veikla buvusi plačiai žinoma. Ji prisipažinusi smilkiusi naujagimius, gydžiusi nuo graužaties, mokėjusi apsaugoti nuo kerų, žinojusi, kaip ir kokias žoles virti. Ir to išmokusi ne daktariškose mokyklose, o iš piktosios dvasios, turėdama blogų ketinimų. Todėl reikia ją teisti ir bausti ne tik pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutą, bet ir pagal krikščioniškąją teisę, kurios Statute stinga. Jis pakartojo citatą iš imperatoriaus teisyno apie kerėtojų persekiojimą ir iš Biblijos (Mozės knygų) apie jų užmušimą akmenimis ir pridūrė, kad Lietuvoje jau ne viena tokia ragana kaip O. Paulikienė esanti nubausta. J. Moras ginamojoje kalboje aiškino, kad svarbiausias kaltinimas dėl maršalkos pakerėjimo remiasi tik bobos pasakymu, kas nėra ir negali būti teisinis pagrindas. Jis vėl rėmėsi Lie-

tuvos Statutu ir skaitė lotynišką citatą iš Biblijos išminties knygos, primindamas, kad teisėjai turi vadovautis teisine išmintimi. Iš O. Paulikienės kalėjime išgautas pasisakymas yra įteigtas prasimanymas. Paskutiniai R. Gromykienės prisipažinimai, kad ji žinanti kaip apsaugoti nuo pakerėjimo, taip pat išgauti kalėjime, nedalyvaujant jos gynėjams. Ji apkaltinta pažeidimu ne tik pasaulietinių Lietuvos įstatymų, bet ir bažnytinių krikščioniškių, kur apie kaltinimą kerėjimu sakoma, kad kaltintojas turi nejauti neapykantos ar priešiškumo kaltinamajam. Toji O. Paulikienė nesakė žinanti, kad popienė maršalką pakerėjusi, tik sakė suėmus paaiškėsią, tas rodo, kad ji turėjo pykti, nes už kalbą apie pakerėtas moteris, gimdančias negyvus kūdikius, buvo apmušta lopetėle. Be to, pagal šventąją teisę vienos moters kaltinti vyro kerėjimu negalima — jų turi būti ne mažiau kaip trys. Per tardymo kankinimus negalima minėti skundėjo vardo, ir kankinimas turi būt viešas. Jeigu jau remiamasi apkalbomis, tai turi būti žinoma, kur, kas ir kaip sakė, kaip, kada ir kam buvo nakenkta. Maršalkos liudininkai, nors ir bajorai, bet jo tarnai, todėl jų parodymai turi būti laikomi negaliojančiais. Maršalka pats sakosi esąs pakerėtas, pats už savo žodžius ir turi prisiekti, o jeigu jis to daryti nenori, tai tuo savo kaltinimą paneigia.

Maršalkos įgaliotinis J. Dobrinevskis atsikirsdamas sakė, kad J. Moras dievo ir imperatoriaus įstatymus aiškinąs lengvabūdiškai ir neatsakingai. Maršalkos liudininkai esą daug patikimesni negu ta ragana popienė. Jie liudiją vadovaudamiesi tik kilniais norais apsaugoti savo pono sveikatą ir naikinti die-

võ nebijančius nusikaltėlius — nuodytojus. Jie tai darą iš meilės viešpačiui dievui, savo ponui ir Žečpospolitai. Pasisakymas prieš juos yra ne kas kita kaip burnojimas.

Teismas J. Moro argumentus atmetė, R. Gromykienės kaltę pripažino įrodyta ir nusprendė kankinti, po to sudeginti. Teismo sprendimą patvirtino ir bausmę vykdyti įsakė Mikalojus Sapiega, Naugarūko vaivada, Žemaitijos žemių — Karšuvos, Nemunaičio — tijūnas ir Haino (Baltarusijoje) seniūnas. Bausmę vykdė Jarušas Senčyla, Naugarūko vaivadijos, ir Stanislavas Šimakovskis, Vilniaus vaivadijos vazniai (generolai) ir pakviesti penki bajorai, akte surašyti vardais ir pavardėmis. Jie liudijo, jog moteris, kankinama ir metama į ugnį, įspėta, kad turi gelbėti savo sielą, pasakiusi, jog Afonasovičienė kerėjo norėdama pavilioti maršalką ir pasinaudoti jo turtais. Tą patį ji kartojusi rišama prie kopėčių. Ji pati kerėti nemokanti. Raganius esąs Karpis, jis viską žinąs. Norėdama prisivilioti jaunikį, kerėjusi bajorė Sycikova. Ji tvirtinusi, kad S. Borkovskis, turėdamas piktų kėslų, ją įskundęs, o Afonasovičienė tikrai kerėjusi poną maršalką, ir ji norinti, kad aną poniją ištiktų jos likimas.

1631 m. gruodžio 7 d. Raina Gromykienė prižiūta prie kopėčių buvo išvežta už miesto prie iš malkų sukrauto laužo ir vaznių dar kartą klausama tvirtino, kad visa, ką pasakė, yra tiesa. Minėdama Sycikovos vardą, ji mirė ugnyje. Tą savo parašais ir antspaudais tvirtina abu vazniai, o bajorai tik antspaudais. Tų pačių metų gruodžio 18 d. raštą (36, Nr. A15) jie vadina kvitu ir prašo įrašyti jį į teis-

mo knygas, kad liktų įrodymas, jog savo pareigas atliko sąžiningai.

F. Rokickienė ir R. Gromykienė nebuvo vienintelės bajorės, privilegijuoto luomo moterys, apkaltintos ir oficialaus valstybės teismo pasmerkto sudeginti, tačiau jos kaltinamos ne kaip žolininkės ir raganos, o tik kaip burtininkės — kerėtojos. Jų kerai susiję su nesveikatomis. F. Rokickienė atnešusi kaimynei gauruotą lėlę ir kažkodėl padėjusi ne ant lovos, o po lova. Kad lėlė pakerėta, įtarusi prie gimdymo buvusi ir pagelbėjusi bajorė Petrauskienė, patyrusi, kad gimdyvė nesveiksta ir nesveiksta ne dėl jos, kaip pribuvėjos, kaltės. E. Andriejauskienė tuo patikėjo ir ėmė skelbti savo negalavimų priežastį. Šeši vyrai, irgi bajorai, prisiekė tvirtindami, kad F. Rokickienė blogas, nedoras žmogus. Ką nors pasakyti apie lėlę jie negalėjo, nes jos nebuvo matę. Kad ji būtų žudžiusi savo vyrus, aiškus šmeižtas, nes tuo niekas jos nekaltino ir bylos teisme nekėlė. Teismo sprendimas F. Rokickienę sudeginti rėmėsi prisiekusiųjų tvirtinimu, kad ji nedorėlė. Vadinasi, apkaltinimo pagrindas moralinis, apie kurį Lietuvos Statute net neužsimenama. Kas doras ir nedoras, sprendžiama pagal „šventąją teisybę“, atstovaujamą bažnyčios. Priesaiką duodantis laikomas doru, o prieš kurį prisiekiamo — nedorėliu, kurio sielą reikia gelbėti sudeginimu.

R. Gromykienės byloje nereikėjo liudininkų priesaikos, nes byla ne eilinė. Ieškovas buvo didikas, kurio pareigos prilygo vidaus reikalų ministro, jis turėjo žiūrėti teisėtumo pagal valstybės įstatymus. Tik jis galėjo įsakyti suimti bajorą, nesiskaitydamas su valstybės teisių kodekso reikalavimais. Ir pakerė-

jimas buvo neįprastas: maršalka negalavo dėl to, kad negalėjo susirasti nuotakos ir vesti, tačiau R. Gromykienė jam neįdavė kokio nors daikto, kuris galėtų būti palaikytas keru. Kaip iš bylos aiškėja, net nebuvo jo mačiusi. Maršalką ji pakerėjusi mintimis, noru jį apvesdinti, ką pasakiusi O. Paulikienei, kuri nebuvo kviečiama į teismą liudyti, nes jau buvo sudeginta.

Pilies teismai ir Vyriausiojo tribunolo posėdžiai būdavo vieši, kas norėdavo galėdavo ateiti pasiklausti ir įsitikinti, kad kaltinimai raganavimu yra teisėti ir pakerėti galima ne tik daiktu, bet ir žvilgsniu ar mintimis. Iš F. Rokickienės ir M. Gromykienės bylų matyti, jog bajorai tikėjo tuo, ką skelbė katalikų demonologai. Jų bylų dėl raganavimo archyvuose maža ne dėl tikėjimo blaivumo, o dėl turėtų ir atkakliai gintų pilietinių privilegijų. Koks bebūtų bajoras, turtingas ar skurdžius, jį turėjo teisti valstybinis pilies (vaivados) teismas, to teismo sprendimą galima skųsti Vyriausiajam tribunolui, bet svarbiausia — tardomojo buvo negalima fiziškai kankinti ir skirti kūno bausmių. Todėl tikėtis, kad apkalrintas raganavimu bajorų luomo žmogus prisipažins skraidęs į puotas su velniais, buvo absurdiška ir pavojinga. Lietuvos Statute buvo straipsnių, kurie teisme neįrodytą skundą laikė šmeižtu ir skundikui skyrė tokią pat bausmę, kokia grėsė kaltinamajam. Atkritus prisipažinimams — pagrindiniams raganavimo įrodymams, liko tik priesaikos bažnyčioje kaip burtas, nes laimėti gali tiek ieškovas, tiek atsakovas.

KUNIGŲ MISIJOS IR BAJORŲ TEISĖJAVIMAS KAIME

Reformacijos arba viešosios erezijos judėjime dalyvavo bajorai ir miestiečiai. Jie rengė disputus lenkų ir lotynų kalbomis, skelbė poleminius raštus, Merkelis Petkevičius išleido katekizmą (1598) ir Jokūbas Morkūnas pamokslų knygą (1600) lietuvių kalba, kad „dievo žodį“ suprastų kitos kalbos nemo-kantys valstiečiai. Jėzuitams pavyko įtikinti reformaciją rėmusius didikus, kad ji, ypač radikalioji arijonų bei antitrinitorių, pavojinga katalikų bažnyčiai ir, svarbiausia, esamai santvarkai, kad ji gali sukelti tokį valstiečių karą, kokį išgyveno Vokietija.

Be reformatų persekiojimo propagandos priemonėmis ir smurtu, jų veikla buvo uždrausta įstatymu. 1658 m. liepos 28 d. Žečpospolitos seimas visiems arijonams paskelbė banicijos įstatymą: jie turį atsisakyti savo tikėjimo, o jei nenorį keisti tikybos, privalą iki 1661 m. parduoti turtą ir palikti valstybę. To nepadarę bus baudžiami mirtimi. 1659 m. priverstinio išvykimo terminas buvo sutrumpintas iki 1660 m. liepos mėn., prisipažinus klydus ir atgailaujant galima pereiti tik į katalikų tikėjimą. 1662 m. slapta įvyko paskutinis arijonų sinodas, kuriame buvo sprendžiama, kaip organizuoti gyvenimą emigracijoje, ieškoti vietų, kur jie galėtų prisiglausti (26, 96—97). Lietuvos ir Lenkijos arijonai pasklido po Europos šalis, kuriose reformacija laimėjo.

Viešoji erezija liovėsi veikusi, liko slaptoji, pasireiškusi valstiečių nepasitenkinimu, iš seno vadina-mu pagonybe. Valakų reforma jų atkakliai gintą žė-

mės nuosavybę ir su ja susijusią papročio teisę sugriovė. Vietoj Jokūbo Laskausko didžiojo kunigaikščio vardu skelbtos krikščioniškos palaimos kaimas virto socialiniu pragaru. Reformą baigiant, jos įstatymo nebuvo paisoma: palivarkai plečiami, tuose valsčiuose, kur dvarų nebuvo, steigiami nauji. Per antrininkus, talkas, gvoltus ir šarvarkus į lažo darbus buvo vāroma visa darbinga valstiečio šeima. Galėdamas tvarkytis šeimoje ir ūkyje, valstietis ligi tol buvo laikomas laisvu, o kiekvieną asmenį paverčius ponui atsakingu, jokios laisvės nebeliko, nes žemvaldys su valstiečio šeimos nariais galėjo elgtis kaip su savo dvaro šeimyniškiais. Anksčiau valstiečio dukterys galėjo tekėti pagal tėvų leidimą, reikėjo tik sumokėti mokestį, vadintą krienu. XVII a. toks mokestis buvo imamas, tačiau vedybos jau priklausė nuo dvarininko. Jis galėjo jas leisti, uždrausti ir net įsakyti, kas ką turi vesti. Be dvarininko leidimo negalima buvo išeiti ir valstiečio sūnums; jie turėdavo sumokėti dvarininkui tam tikrą sumą, lygią išpirkai už nužudytą baudžiauninką (12, 101—103).

Tokiam labai pasunkėjusiam baudžiovos jungui valstiečiai priešinosi pabėgimais. Kaimiečiai turėjo sekti, ar jų kaimynas nesiruošia bėgti, pabėgusiojo prievolės buvo uždedamos kitiems to kaimo valstiečiams. Apie valstiečių dvasinį priešinimąsi galima būtų spręsti iš tautosakos. Deja, XVII a. humanistų, kurie būtų domėjęsi liaudies kalba ir kūryba, Lietuvoje nebuvo. Nors turima tautosaka užrašyta ne anksčiau kaip XIX a., tačiau, jeigu jau tikime tuo, kas tautosakoje kalbama apie raganas, patikėkime

ir tuo, kas pasakojama apie velnius, kunigus ir kaip interpretuojami bibliniai siužetai.

Jonas Balys paskelbė stambų, 400 su viršum puslapių rinkinį „Lietuvių liaudies sakmės“ (23). Prartarmėje sakoma, jog nelengva nustatyti aiškas ribas tarp sakmės ir kitų pasakojamosios tautosakos žanrų, pavyzdžiui, pasakų. Mums, žinoma, nesvarbu, kaip vieną ar kitą pasakojimą pavadinti ir kokiam tautosakos žanrui priskirti. Rūpi išsiaiškinti, kas XIX—XX a. užrašytose sakmėse yra pagoniška, stabmeldiška ir priklauso liaudies pasaulėjautai ir ar ji priešinga krikščioniškajai.

Liaudies sakmes jų skelbėjai padalijo į dvi pagrindines grupes: etiologines, kuriose pasakojama, kaip dievas sutvėrė angelus ir velnius, žemę ir žmones, ir mitologines, kur kalbama apie velnių santykius su moterimis, kunigais, muzikantais, vagimis, vaikais, kaip velniai ėjo bernauti ir kokius pokštus jie krėtė.

Sakmėse aiškinama, kaip dievas sutvėrė akmenis ir kodėl jie nebeauga. Jose veikia Adomas ir Ieva, Jėzus, Marija, apaštalai ir kiti Biblijos (Senojo ir Naujojo testamento) personažai. Apie juos liaudis sužinojo mokydamosi katekizmo ir klausydamasi pamokslų bažnyčiose, kurių lankymas buvo privalomas.

Juo daugiau šventraščio siužetų buvo kalte kalama į paprastų žmonių, daugiausia beraščių, galvas, juo daugiau jiems kilo neaiškumų ir abejonių. Iš kunigų jie negalėjo sužinoti, kam ir kaip dievas sukūrė sau priešą — velnią, todėl, remdamiesi sava valstietiška logika, aiškinosi patys. Jų religinėje galvosenoje neatsakytų klausimų negalėjo likti.

Dievas davė Mozei 10 įsakymų, iš kurių pirmas buvo — neturėk kitų dievų, tik mane vieną. Sakmių kūrėjai šiam dievo įsakymui nenusikalto, kitų dievų jie neturėjo, pagarbą reiškė tik krikščioniškiesiems. Uoliausias krikščionybės gynėjas galėtų jiems papriekaištauti tik dėl stokos dievo baimės.

Yra sakmių, kuriose veikia perkūnas, gal tai tas pats perkūnas, kurį ne tik pagonys lietuviai, bet ir slavai laikė dievu, ir dargi vyriausiu. J. Balys parengė lyginamosios pasakojamosios tautosakos studiją „Griaustinis ir velnias baltoskandijos kraštų tautosakoje (43, 3—236).

Kartą kūreno žmogus pirtį linams džiauti. Tuo metu lauke griaudė ir žaibavo, todėl žmogus vis žegnojosi. Į pirties pašalę atsmuko draugu pasivertęs velnias ir sakėsi padėsiąs kurenti pirtį, kad tik žmogus nedarytų ranka kryžiaus. Žmogus atidžiai pažiūrėjęs į svečią pamatė, kad jo nosis tik su viena šnerve ir kulnai smailūs — ne taip kaip žmogaus. Kai velnias įžūliai brovėsi į vidų, „žmogus nusitraukė nuo kaklo brostvas ir ėmė jom žegnoti velnią, tai tas staugdamas išbėgo“, ir perkūnas trenkęs į velnią, bet jokios žymės toje vietoje nelikę.

Alsėdžiuose visiems šeimos nariams išėjus į lauką dirbti, namuose likusi viena moteriškė labai bijojo besiartinančios perkūnijos. Norėdama apsisaugoti, kad jos nenutrenktų, „ji, pagriebusi saują verbų ir Zolinėje šventintų žolių, bėgdama per gryčią kaminan, pamačiusi pro langą iš kiemo į gryčios prieangį įeinantį ponaitį, lyg vokietuką: juoda skrybėlė, juodais rūbais apsirengusį, batais apsiavusį. Ji pradžiugusi, kad būsianti nebe viena, nebijosianti perkūno“. Bet vos tik įmetė į židinį šventenybes ir name pakvipo šventintų žolių smilkalais, to vokietuko kaip nebūta.

Tokiose sakmėse, susijusiose su žaibu ir griaustiniu, perkūnas veikia ne kaip pagoniškas dievas, o kaip krikščioniško dievo įrankis, persekiojantis vel-

nią. Velnią dievas trenkiąs už tai, kad šis iš jo juokiasi, jį erzina, jam priešinasi, tačiau užmušti jo negalys, tik gąsdinąs, nes velnias nedegąs — turįs nuo ugnies saugantį apsiaustą. Griaustinis galys ir gerą žmogų nutrenkti, nes velnias dažniau prie tokio lendąs slėptis.

Didelę sakmių grupę sudaro „Velniai ir kunigai“ (23, 145—170), kur „pagoniška“ pasaulėjauta galėjo plačiausiai pasireikšti. Tačiau čia velnias visai ne bažnyčios ir krikščionybės priešas.

Neturtingam jaunuoliui, norėjusiam mokytis, bet neturėjusiam lėšų, velnias davė pinigų su sąlyga, kad, tapęs kunigu, šis jam tarnaus. Kai po išsventinimo prisistatęs velnias priminė pažadą, kunigas prašė leisti jam trejus metus tarnauti dievui, ir velnias leido. Per tuos trejus metus kunigas, keldamasis iš vienos skurdžios parapijos į kitą, už velnio auksą pastatė tris puošnias bažnyčias, koplyčią ir kleboniją. Tą kunigą visi gerbė ir mylėjo.

Vienoje sakmėje pasakojama, kaip veinias už kunigą sakydavo pamokslus, nes kunigas buvo labai neiškalbus. Ir tie pamokslai būdavo labai sėkmingi. Velnias išmokė žmones doriai ir išmintingai gyventi, nes žinojo kiekvieno atėjusiojo į bažnyčią ydas. Kitas kunigas, persirengęs pilietišškai, ėjo į vakarėlius pasiklaudyti, kas ką kalba. Už tai jį apskundė vyskui. Smalsuolį pasodino į bažnyčios bokštą septyneriems metams. Nubaustasis šaukėsi dievo, sakėsi kenčiąs nekaltai, bet dievas neatsiliepė. Atėjęs kipšas paėmė krauju pasirašytą pasizadėjimą ir nešiojo į bokštą visokių valgymų ir gėrimų, tuo tarpu bažnyčios sargams buvo įsakyta duoti kunigui tik vandens ir duonos, tikintis, kad per septynerius metus jis nusibaigs. Velnio penimas kunigas nutuko ir, atlikęs bausmę, gudurumu atgavo krauju pasirašytą raštelį.

Sakmėse velnių santykiai su kunigais labai įvairūs, bet jose nėra net užuominos apie piktąją dvasią, kuri kuo nors būtų priešiška krikščionių bažny-

čiai ir gundytų žmones tikėti kuo nors kitu, o ne krikščionių dievu arba skatintų pagoniškas apeigas, susijusias su dangaus šviesulių ar gyvulių garbiniu. J. Balys, remdamasis surinktų sakmių motyvais, pastebėjo, kad velnias visai padorus sutvėrimas; jis gelbsti nelaimėn pakliuvusį dorą, bet neturtingą žmogų, kartais net pats neprašomas pasiūlo savo pagalbą, tuo tarpu nedoram girtuokliui ir prašomas neduoda. Už savo patarnavimą jis paprastai nereikalauja taip velnių mėgstamo sielos užrašymo, net pabrėžtinai sako, jog jam sielos nereikia. Iš velnio gauti pinigai eina į gera, žmogus prasigyvena.

J. Balys, išpasakojęs gerąsias velnio ypatybes, daro išvadą, kad tautosakos velnias „visai simpatiška būtybė, be jokio klastingumo ir demonizmo. Jis visiškai pasitiki žmogaus žodžiu. Visa tai verčia manyti, kad ši žmogui padedanti būtybė maža teturi krikščioniško velnio bruožų, jie yra tik išoriniai, pavyzdžiui, raišumas. Velnio pavidalas dažnai labai bendrai tenusakytas — velnias, ir tiek, ir jei smulkiau nusakomas, tada jis gerokai skiriasi nuo krikščioniškojo „raguočio“ ir „arkliakojo“ (43, 192—193). Jis — žmogus: mažas, senas, juodabarzdis, svetimas, iš kažkur išlendantis. „Taigi, geravališkai ir nesavanaudiškai varge atsidūrusiam neturtingam žmogui pagelbstįs velnias yra senesnės stabmeldiškos būtybės ir krikščioniško velnio mišinys, pirmajam esant persvaroj“ (43, 194).

Tautosakos velnias savo išvaizda ir morale ne toks, kokį vaizdavo bažnyčia, teigianti, kad tai už nepaklusnumą dievui iš dangaus išvartytas ir amžinu pragaru nubaustas angelas, darantis tik bloga. Galima sutikti su J. Balio nuomone, kad gerasis velnias yra

„stabmeldystės“ palikuonis iš raganų gaudymo šimtmečio. Apie jo buvimą buvo kalbama Varšuvoje, karaliaus dvare.

Venecijos pasiuntinio Pietro Duodo 1592 m. pranešime Venecijos senatui pasakojama apie Lenkijos gamtą, ūkį, kariuomenę ir primenama, kad šlėktos labai daug išgeria vengriško ir kitokio vyno, siūloma gabenti jį iš Vengrijos į Lenkiją vandens keliais ir gerai pasipelnyti. Pasakodamas apie lenkų papročius ir gyvenimo būdą, pasiuntinys užsiminė ir apie karaliaus valdinius lietuvius. Jis rašė: „Pasakojama, kad Vilniaus gyventojai 72 įvairių tikybių, o Lietuvoje ir Žemaitijoje tebėra gajai stabmeldystė. Ten žmonės garbina nedidelį juodą žaltį. Laiko jį paprastai kamputyje prie židinio, skirtomis dienomis atnašauja: pirkios viduryje stato žemą staliuką su pienu ir nekantriai laukia, ką ta bjaurybė darys. Jeigu prišliaužia ir pradeda lakti, tai laiko geru ženklu, jeigu ne, priešingai. Taip pat pasakojama, kad kai kuriose Žemaitijos dalyse yra velnių, kurie žmones palenkė į savo pusę. Vieni su kitais visaip, net ištvirtinąčiai santykiauja, velniai dažnai lankosi žmonių namuose, padeda jiems arti, akėti, sėti ir derlių nuimti. Nors tai atrodo neįtikėtina, tačiau visai patikimi asmenys tvirtino, jog tai tiesa. Be to, sakė, jog seniau buvo tikima, kad tame krašte buvęs pragaras. Dėl to ten nuolat pasirodo tiek daug piktųjų dvasių“ (33, 71).

Klestinčiai „slaptai“ pagonybei Lietuvos kaime naikinti jėzuitų ordinas siuntė misionierius, gerai susipažinusius su demonologų mokymu. Misionierius rėmė dvarininkai. Adomas Žagelis XVIII a. pradžioje davė jėzuitams 3000 florinų, kad jų misio-

nieriai lankytų lietuvių kaimus. Misionieriai, grįžę iš kelionių, savo vadovybei rašė lotynų kalba ataskaitas, kurių dalis dabar saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje (20, 199—222). Tos ataskaitos yra jų įsitikinimų liudininkas.

Misijos prasidėjo pačioje XVII a. pradžioje ir su pertraukomis tęsėsi iki XVIII a. vidurio. Misionieriai ataskaitose pasigirdami rašė radę tai, ko ieškoję. 1609 m. vienas misionierius radęs kaimiečius, garbinančius medį, kurio niekas nedrįsęs nukirsti. Kaimiečiai sakėsi iš patirties žiną, kad dviem ar trimis lengvabūdžiams, ketinusiems jį kirsti, buvusi sutraukta ir tuoju nudžiūvusi ranka. Kunigas misionierius tą medį nukirtęs ir sudeginęs (20, 207). Ataskaitos autorius nesako, koks tas medis buvo, greičiausiai ąžuolas, o ąžuolus kirsti valstiečiams buvo griežčiausiai uždrausta. Žalio, tik ką nukirsto medžio sudeginti negalėjo net stebukladarys.

Kražių kolegijos misionieriai 1611 m. radę du burtininkus, „kurie gyrėsi žiną ateitį ir iš medžių pasidarę burtąženklus, pagal juos spėdavo apie laimingus ir nelaimingus nepastoviojo likimo įvykius“. Misionierių įspėti, kad liautųsi apgaudinėję žmones, prisipažino kalti (20, 208). Sutikę misionieriai ir tokių žmonių, kurie garbino neižengiamus miškus bei gojus ir laikė nusikaltimu ten bent mažą šakelę nusilaužti. „Jie tikriausiai įsitikinę, kad tiems, kurie pakels ranką kirsti tą mišką, už bausmę būtinai bus sutrauktos gyslos“. Jei kas negera nutinką su gyvuliais, javais ar sveikata, jie maną, kad tai kerštas už gojaus įžeidimą. Apie pagonių šventuosius miškus misionieriai buvo girdėję iš savo mokytojų arba skaitę knygoje. Misionieriai radę vyrų ir mo-

terų, kurie nešdavę „bedieviškas aukas mirusių senolių ir draugų vėlėms ir kiekvienais metais gan dažnai, ypač per didžiąsias Velykų, Kalėdų ir Visų šventųjų iškilmes“. Misionieriai atkalbėję juos nuo tokios klaidos ir skatinę nešti aukas per mišias bažnyčiai ir duoti išmaldą vargšams. Šiame pranešime įdomu tai, kad kaimiečių dievaičiai atitinka antikinius dievus: Žemėpatis — Plutonas, Andeinis — Neptūnas, Pagirnis — Cereras, o Užpelenį, namų židinio dievą, garbiną kaip Vestą.

1618 m. radę netekusių proto žmonių, kurie kaip kokius dievus laiką namuose žalčius ir žiūrį, kad kas jų nenuskriaustų, biją, kad nuskriaudus neištiktų nelaimė. Tie žalčiai čiulpią iš karvių tešmenų pieną, ir kai kunigas norėjęs žaltį užmušti, žmogus prašęs to nedaryti, „pagriebė ranka žaltį, pabėgo ir jį paslėpė“. Kitoje vietoje nuo svirnų (matyt, šelmenų) buvę pašalinti tekiniai ir pastatyti kryžiai. Tie tekiniai turėję saugoti svirnus nuo vagysčių. Šioje ataskaitoje rašoma, jog kaimiečiai „neliečiamu papročiu laiko, kad nuotaka ar jaunoji ne anksčiau prileidžiama valdyti namus, kaip paaukos tam (pagoniškam) dievui duonos kepalą ir rankšluostį“ (20, 205). Nepasakyta, kaip toji sveikinimo dovana, išlikusi iki mūsų dienų, buvo įteikiama. Tiek tėra aišku, kad ji laikoma nekrikščioniška.

1618 m. misionieriai jau radę demonų, kurie gąsdinę žmones ir smaugę arklius. Kaimiečiai manė, jog tai mirusiųjų kerštas už jų atminimo paniekinimą. Jie dviejuose medyje iškaltose skylėse laikę įdėję po kiaušinį: vieną žemės dievui, kitą mirusiųjų saugotojui, prašydami, kad atleistų jiems kaltę. Kunigas įtikinęs žmones, kad tai prietaras, medį

išrovę, kiaušinius sudaužę, šventintu vandeniu apšlakstę tą vietą, išvaikę demonus ir panaikinę namų vargingumą, už ką valstiečiai likę labai dėkingi (20, 206). Kitas kunigas, nuvykęs į tokią vietą, kur nebuvo klebono ir kunigų, „ten rado liaudį baisiai tamsią, tiesiog laukinę“. Tos vietos žmonės garbinę daug dievų, mini Dirvolirą, Nosolą, Dimstipatį. Kunigas norėjęs sužinoti, kaip jie tuos dievus garbina, bet jie visai nereiškę noro ką pasakyti. Mat kai kurios jų religinės apeigos turinčios savų, pašaliniams jokių būdu nesakomų paslapčių.

Javapjūtę baigę valstiečiai kelią pabaigtuvių vaisės, į kurias kviečią vieni kitus. Iš papjauto gaidžio svilnamų kojų jie sprendžią apie ateinančių metų derlių. Vežimų tekinius dedą ant svirnų kraigo, kad aitvaras neišnešiotų grūdų. Tekinius tekę nuversti ir jų vietoje statyti kryžius. Kaimiečius misionierius vadina pagonimis. Jų pagonybę rodą dar ir tai, kad, atšventę kalėdas, 12 vakarų nieko nedirba, sakydami, kad daro šventą poilsį. Per tą poilsį jie prašą dievą sveikatos avims, kad jos nevestų nesveikų ėriukų. Jie tikį, kad to poilsio nepaisantiems ėriukai gims be galvos ar be kojų. „Ir šėtonas tuo prie-taru juos taip yra apipainiojęs, kad labai sunkiai pasiseka juos perkalbėti jį pamesti“ (20, 206).

1620 m. du misionieriai, surinkę vaikus ir mokę krikščionių tikėjimo, ant vieno berniuko kaklo pastebėję prastos medžiagos maišelį. Įtardami esant prie-tarą, jie paklausę berniuką, ką jis ten turįs įsidėjęs. Šis atsakęs turįs dievą, gautą iš motinos ir motinos paliepimu jį nešiojās. Misionierius, maišelį išvertęs, radęs dvi nupjautas žalčių galvas ir jas atėmęs. Berniukas ėmęs verkti, reikalavęs grąžinti jo dievą

ir sunkiai susirgęs. „Mūsiškiai jį ramino ir, davę vaškinį avinėlį, panaudoję šventųjų relikvijas, pagydė ligą, o žalčių galvas atnešė man“ (20, 199).

Vaškiniai amuletai minimi 1578 m. Prūsijos hercogo ediktuose. L. Jucevičius apie juos taip rašė: „Tarp kitų aukojamų daiktų, nešamų į bažnyčią, mačiau ir tokių: kunigai tų bažnyčių, kur švenčiamos Jurginės, liepia dirbti iš vaško naminių gyvulių figūrėles, tai yra arklių, karvių, avių, ožkų, kiaulių ir t. t. Tam tikrą kiekį jų nulinę, sudeda atskirai rūšimis į rėčius ar kitokius indus ir su tokiomis prekėmis sodina prie bažnyčios špitolės senius ar bobas pardavinėti norintiems. Kiemionis, nusipirkęs kelių rūšių figūrėlių, neša jas aplink bažnyčią, meldžiasi, pagaliau deda ant altoriaus tiek tuos gyvulėlių atvaizdus, tiek tam tikrą pinigų. Per kitas šventes pardavinėja vaško figūrėles, vaizduojančias žmogaus kūno dalis: kojas, rankas, akis, galvas ir pan. Jas perka žmonės ištikti kokių negalių. Tokiomis aukomis vaškas grįžta bažnyčiai ir ne tik tą pačią dieną būna po kelis kartus parduodamas, bet dar ir kitoms šventėms atidedamas“ (10, 198—199).

Vienoje misionierių ataskaitoje rašoma: „Užtikome senių, beveik šimtą metų turinčių, kurie, nors ir katalikai yra, tačiau niekados krikščionių papročiu nenuvalė savo nuodėmių. Kiek kartų pasitaikė tokių asmenų, kurie paskutinėmis gyvenimo dienomis nepriėmė švenčiausio Kristaus kūno, laikydami jį turtingųjų, o ne vargšų dvasiniu maistu? Kiek kartų žmonių dauguma laikėsi prietaringų bei barbariškų religinių apeigų? Kiek kartų pasiekė mūsų ausis faktai, kad rengiamos puotos, susijusios su pačia prietaringiausia pagonyste, ir kaip kokios die-

vybės garbinami gaidžiai ir kiti panašūs dalykai; taip pat, kad tie žmonės tikrais namų draugais laiko demonus, kuriuos jie vadina naminiais?“ (20, 199). Apie gaidžius užsimena L. Jucevičius: „Mūsų liaudis, vaduodamasi krikščioniškais įvaizdžiais ir nuolat matydama paveiksluose greta šv. Petro nupieštą gaidį, yra įpratusi tą paukštį vadinti šv. Petro paukščiu, o kartais — apaštalo laikrodžiu. Mes gerai žiname, kokių pagrindų gaidys yra apaštalo kunigaikščio ženklas, bet prasti žmonės, mažai tepažįstą evangeliją ir bažnyčios istoriją, tą paukštį laiko Petro numylėtiniu. Dėl šios priežasties jam pripažįsta ir antgamtines savybes.

Gaidžio balso bijo piktosios dvasios ir vaiduokliai, vadiną jį dangaus laikrodžiu, ir dėl to mūsų liaudis tiki, kad naktį vaiduokliai, pakilusieji iš kapų, pirmą kartą gaidžiui sugiedojus, į kapus grįžta“ (10, 150—151).

1718 m. ataskaitoje rašoma, kad kai kuriose vietose žmonės krikščionys, ką nors skaniau valgydami, vaišina ir demoną, ir mirusiųjų vėles „pirmąjį kąsnį mesdami po stalu ar ant stalo, taip pat išpildami pirmąjį šaukštą iš kiekvieno patiekalo ar pirmąjį gurkšnį iš kiekvienos taurės. Atrodo, tas paprotys jiems liko iš pagonybės laikų, kai kadaise senieji lietuviai, garbindami žalčius kaip dievus, galvojo, kad žalčiuose slypi demonai“. Jie esą įsitikinę, jog kiltų didelės nelaimės, jei kartais jie paniekintų tuos papročius. Misionierių manymu, demonai stengiasi, kad jų kultas neišnyktų, įsigalėjus tikrosios dievybės garbinimui (20, 209).

1718—1719 m. ataskaitoje neabejotinai kalbama apie raganas: „Pragaro globėjo rūpesčiu pamokytos

kerėtojos visur po žemdirbių namus pribarstė vasarą tarp javų gausiai augančio kūkalio sėklų; jos moko, koku būdu, ištarus kai kuriuos žodžius ar uždėjus kai kuriuos burtąženklus, reikia gydyti žaizdas, įvairias ligas, gyvačių įgėlimus, koku būdu spėti ateitį ir t. t. Kad toji nelaimingoji prietarų žolė, ta prakeiktos pranašystės raugė būtų išrauta ir atgailos sakramento ugnyje sudeginta, pamokslininkai pasidarbavo su tokiu pasisekimu, kad atsipeikėjo apie 500 tų kerėtojų ir velniškos medicinos daktarų“ (20, 209).

Net pusė tūkstančio raganų per vieną išvyką! Manykime, kad misionieriai pasigyrė savo nuopelnais. Ką reiškia pasakymas „atgailos sakramento ugnyje sudeginta“, teaiškina teologai, iš raganų bylų mums aišku, kaip raganos turėjo atgailauti rišamos prie kopėčių prieš metant jas ant laužo.

Toje pačioje ataskaitoje toliau sakoma, kad rudinį, prinokus sodų vaisiams, misionieriai, atvykę į Lietuvos šiaurę, kur „kaimiečių lūpos su pagarba taria penkių dievaičių vardus, būtent: Saulė, Mėnulis, Žaibas, Ugnis ir Duona“. Misionieriai, naikindami pagonybę, pasiekę tokių laimėjimų: „Ne tik su velnio darbais mums teko kovoti, bet ir su pačiais demonais. Mat, apie tris šimtus šeimų, turėdamos namuose įsimetusius vyriškus ir moteriškus demonus, ir per išpažintį, ir ne per jį mus prašė pagalbos prieš juos, kad juos išvartume. Pašventinus namus, padėjus šv. Joanos grūdų ir tam tikslui panaudojus išganingus žodžius,— taigi visa tai panaudojus, labai daugelis žmonių išvarė iš savo namų tuos pragariškuosius svečius“ (20, 209—210).

„Viena moteris Utenos parapijoje, gavusi šv. Joanos grūdų, atlikusi prideramu būdu išpažintį ir pašventinusi savo namą, sekančią ir dar kitą naktį girdėjo, kad prie namų durų stovi vyriškas demonas, kuris, moterį piktai bardamas, taip smarkiai daužė uždarytas duris, kad prikėlė visus namiškius: nors ir rado į dvi dalis suskilusias duris, tačiau dėkojo aukščiausiam dievui, kad velnias jau nebegali įeiti pas nuoširdžiai atgailaujančią moterį, kurią anksčiau tiek kartų buvo išniekinęs“ (20, 210).

„Tarp šventvagyste nusikaltusių buvo ir toji moteris, kuri, dar mažametė būdama, daugelio tūkstančių demonų akivaizdoje su dviem demonais sudarė moterystę, dažnai jiems kaip vyrams atiduodama moterystės prievolę: jie dažnai pasirodydavo biaužia ir keista išvaizda, būtent, šuns galva ir vištos kojomis. Bet pagaliau po daugelio metų ir ji atsipeikėjo, nuoširdžiai išsižadėjo demonų, kuriems buvo davusi priesaiką. Tokio bestiališkumo išsigandę, gavo išrišimą daugiau kaip 200 žmonių“ (20, 210).

1723 m. ataskaitoje rašoma: „Daugelis žmonių į mirusiųjų kapus dėdavo gėrimo ir valgio sieloms pasistiprinti, kiti kiekvienais metais nešdavo maisto prie mirusiųjų kapų, kai kurie asmenys sakė, kad taip daryti kartais dieną, o kartais per miegą juos raginę (be abejo, skatinant demonui) mirusiųjų šešėliai ir t. t., ir t. t.“ (20, 210).

„Viena moteris buvo pripratinta sangulauti su demonu“. Ataskaitoje plačiai pasakojama, kaip demonas ją prisipratino.

Viename krašte vidury pelkių misionierius radęs žmones, garbinančius didelį akmenį. „Paniekinusi dievo namus [bažnyčią] didelė daugybė žmonių

kiekvieną sekmadienį, išpuolantį per jauną mėnulį, iš visur suplaukdavo prie to akmens, jį garbindami ar nusilenkdami, ar klaupdamiesi, arba aukodami tam akmeniui duonos, vilnų, linų, pinigų. Tačiau daugiausia ši dievybė būdavo garbinama lazdomis, kurias jai palikdavo visi tie, kurie pagal įžadą ateidavo pas tą akmenį pėsti su lazda. Buvo kalbama, kad tą akmenį garbinti kai kurie kaimiečiai per miegą buvę paraginti dar neatmenamais laikais; dėl to ligoniai, darydami įvairius įžadus, iš visur atvykę tikėdavosi atgauti sveikatą: tai skaudamų kojų, tai akių, tai rankų stiprybę... Jie visi sakydavo, kad ten esanti įspausta švenčiausios mergelės Marijos pėda, nors beformė duobutė tame akmenyje jokio neturi panašumo į Mergelės pėdą ir primena greičiau šuns pėdos atspaudą“. Misionieriai, vietinių gyventojų padedami, akmenį nuvertę „po ledu į giliausią pelkę“ (20, 210—211).

1724 m. ataskaitoje pateiktos tokios žinios: Okainių kaime misionieriai aptikę akmenį, kurį, padėtą kryžkelėje, pagonyš nuo seno garbinę kaip dievaitį ir skleidę gandą, kad jis stebuklingas. „Tą akmenį mūsų misija įmetė į ugnį, tuo tarpu liaudis būgštavo, kad ugnis į juos nenusikreiptų arba kokia nepaprasta pabaisa iš tų liepsnų neišeitų. Ir iš tikrųjų toji ugnis nebuvo be stebuklo: mat, panašiu į stebuklą dalyku pasirodė, kad greičiau, negu buvo tikimasi, didelė akmens masė pavirto pelenais“ (20, 211). Taigi arba akmuo buvo ypatingas ir valstiečiai tikėjo, kad jame slepiasi pabaisa, arba misionieriai parodė stebuklą, visiems matant, sudegindami akmenį. Juk granito akmenys nedega.

„Ramygalos parapijoje taip pat buvo rasta žmonių, kurie ligi šiol dar garbino namų dievus ir pagonišku papročiu juos maitindavo. Žmonės juos vadina Dievais Pagirniais. Jie iš dviejų vietų buvo išmesti. Nuo vyriško demono buvo išlaisvintos dvi moterys. Buvo vienas asmuo, kuris, atsižadėjęs dievo, prisiekė tarnauti demonui, pasižadėjęs vykdyti tokias ceremonijas: jam buvo liepta pirmiausia žengti tris žingsnius atgal, paskui visas maldas kalbėti tokiu būdu: Ne vardas tėvo, ne sūnaus... Būdinga, kad demonas buvo... baisaus veido, vokiško apsilvilkimo, raudonos spalvos“ (20, 211—212).

1725 metai: „Iš pagonystės yra išlikę „Dievai Pagirniai“. Jie kartais žalčių pavidalu išlenda iš savo užkampių, bet dažnai gyvena nematomi įsirausę žemėse, lyg kokie žiedai kampe pasislėpę. Ta žemė paprastai laikoma moliniuose puoduose arba mediniuose induose, arba be indo po medžio dangčiu. Jei tai žemei ar demonui neatiduodama pagarba, jie tikrai žūsta. Vadoklių kieme, kai viena moteris, atitekėjusi iš kito kaimo ir nepažindama tų dievų, anksti rytą ėjo prie židinio, apsisukęs apie židinį žaltys tol jos prie židinio neprileido, kol ji pagal senutės nurodymą miltų saujos dievų garbei nepapylė po girnomis“ (20, 212).

Kitame kaime žemdirbys pagoniškus dievus garbinančio žmogaus lauke pasėjęs javus, kai juos nuėjęs suvežė į klojimą, javuose pasirodę daugybė žalčių. Beieškant tokios keistenybės priežasčių, kunigas paaiškinęs, jog buvo sėta nepagarbinus žemės tinkama dovana. „Todėl jam buvo liepta iš parvežtų į klojimą javų truputį išbarstyti po lauką. Kai jis

tai padarė, žalčiai išnyko“ (20, 212). Argi tai ne stebuklas?

„Viena moteris įskūsta dėl raganavimo — tačiau įskundėjai to įrodyti negalėjo — kaime susirinkusių kilmingųjų buvo pasmerkta mirčiai ant laužo, į kurią ji gyva buvo įmesta. Parengta dvasiškai, savo baisią mirtį liepsnose (jose dėl budelio nepatyrimo ji ilgai turėjo kankintis) kantriai ir drąsiai iškentėjusi, ji pasitraukė į vėsumas“ (20, 212).

Lyginant šį raganos sudeginimo aprašymą su bylų aktų duomenimis, matyti, kad moteris neprisipažino esanti ragana kankinimu atskirta nuo velnio ir katalikiškomis apeigomis paruošta mirčiai. Misisionierius tik apgailestavo, kad dėl budelio nepatyrimo jai teko ilgai kankintis. Visa kita aišku, teisėta ir suprantama.

Misionieriai tikėjo naikiną krikščionių apsimetėlių pagonišką ereziją ir giną tikrąjį krikščionišką tikėjimą. Kas bažnyčios tuo metu neskelbiama šventa ir dieviška, tas bedieviška ir velniška. Nuo religijos nepriklausančio pasaulietiško vidurio negalėjo būti: viskas, kas atrodė pasaulietiška, buvo priskiriama pagonybei. Net katalikiškų švenčių šventimo papročiai, anksčiau laikyti krikščioniškais, raganų gaudymo laikais skelbiami pagoniškais ir draustinais.

Būdingas Žemaičių vyskupo J. M. Karpio 1737 m. paskelbtas įsakymas diecezijos kunigams, ką laikyti pagonybės reliktais. Būtent: puolimą ant žemės kniūpsčiomis ir apsvertimą išgirdus perkūniją, ugnies kūrenimą šv. Jono naktį, kai per ją šokinėja „ir žaidžia ratelius, visą naktį praleidžia toje linksmybėje, žinoma, turėdami progų įžeisti dievą. Nuo Kalėdų iki Trijų karalių vakarais verpti moterys

laiko nuodėmė; tačiau tuo metu susirinkę į vieną namą, ypač jaunesnieji, išdykauja, turėdami progų įžeisti dievą, Velykų antrą ir trečią dieną jie vienas kitą laisto vandenių, pirmadieniais amatininkai vengia bet kokio darbo ir vadina tą dieną karališka. Vyskupas įsako visiems dvasios vadovams tuos papročius „stengtis išraut su šaknimis“ (20, 200).

Kai jėzuitų misionieriai, vaikščiodami po kaimus naikino pagonybę ir vaikė demonus, dvarų savininkai ar urėdai teisė sugautas raganas. Tardytojais, teisėjais ir bausmių vykdytojais dvarų teismuose būdavo bajorai. Dvarininkai turėjo teisę teisti ir bausti savo valstiečius, nepaisant kuo jie būtų kaltinami. Lietuvos Statutas (1588) numatė ir dvarininkams bausmes už paprasto, net ir savo baudžiauninko savavališką nužudymą. Kad sudeginimas už ragonavimą nebūtų palaikytas savavališku nužudymu, darydavo teismą iš pakviestų kaimynų bajorų. Nereikėjo, kad jie būtų teisininkai ar raštingi, tardymo protokolus ir nuosprendžius lenkų kalba surašydavo dvarų raštininkai, o pasirašydavo teisėjai, kurių būdavo keli arba net keliolika.

Žagarės dvaro vietininko Povilo Oiženskio 1691 m. sprendime parašyta: „Aš valdžios vardu, dalyvaujant jų Malonybėms Ponams Bajorams, Žemaičių kunigaikštijos dvarininkams, į šios bylos nagrinėjimą pakviestiems, keturiems pašauktiems Žagarės trakto p. Vaitams ir dviem apskrities jenerolams, turėdamas vieningai pareikštas nuomones, remdamasis visuotinai galiojančiais Statuto nuostatais [...] liepiu atiduoti į tortūras tiek Marijoną, tiek ir jos mistrą Liuciją, ugnimi išbandyti“. Marijona kankinama patvirtino tą, ką buvo pasakiusi per tardymą, o „Liu-

cija Vaičiulyčia, kaipo pati svarbiausioji ir užkietėjusioji ragana, būdama dūšios neprietelio visiškai užponauta, maža ką tortūrose teprisipažino, tiktai kad ant kūno žymias velnio dėmes, rankas nuo pečių ir kojas nuo kelių mėlynas, kruvinas, nukankintas turėjo, tad aš iš tokių akivaizdžių įrodymų ir ženklų pažinęs tas moteris, Marijoną ir Liuciją, esant svarbiąsias raganas, jog baimės dievo ir sutvėrėjo savo atsižadėjo ir žmonėms kenkė, paliečiau Mataušui Strakšiui, gaspadoriui, su kitu žmogumi prisiekti, kad Marijona, jo merga samdininkė, Liucijos Vaičiulyčios patariama bei pamokoma, jo namus suraganavo, gyvuliai iškrito, javai prapuolė, vaikas sunkiai susirgo dėl paraganavimo, o po jo priesaikos toje pat vietoje abi tas raganas mirtimi nubausti ir ugnimi sudeginti nuteisiau“ (10, 479).

Tuo reikalas nesibaigė. 1692 m. balandžio 28 d. Žagarės dvaro teismas sprendė bylas tų moterų, kurios, kaip sakė sudegintosios Liucija ir Marijona, kartu su jomis atskridusios maudėsi Dvylio kūdroje. Kristinai Dvylienei teisėjas (dvaro valdytojas) padarė tokį sprendimą: „Aš, dalyvaujant jų Malonybėms Ponams Bajorams ir keturiems Ponams Vaitams, vaduodamasis tokiais akivaizdžiais liudijimais ir trijų asmenų priesaika, pagal įstatymus Dvylienę mirtimi nubausti ir ugnimi sudeginti paliečiau“ (10, 480). Apie Mortą Norkienę ir Barborą Gaigalienę sprendime taip pasakyta: „Aš tas moteris tą pačią dieną pristatyti į teismą ir ant vandens plukdyti budeliui paliečiau, ir čia *evidenter in praesentia* [akivaizdžiai matant] žmonių miniai nemažai viešai pasirodė, kad jos plaukė; tada jau ant jų dvigubas įtarimas puolė — viena, iš apkalbėjimo, antra iš plau-

kimo, kai plukdomos buvo, bet kadangi nė vienas žmogus prieš tą Adomienę [Norkienę] ir Gaigalienę *effective et particulariter* [veikliai ir įsakmiai] nenorėjo kelti savo nuostolių ir joms mirties reikalavimo patvirtinti priesaika, tai dėl tų pačių priežasčių *ex consideratione* [apsvarstęs] jas atleidau nuo sudeginimo ir savuose namuose gyventi atgailaujant dėl bedieviškų darbų leidau, vienok *ex cautione* [iš atsargumo] jeigu *in futurum* [ateityje] pasirodytų kokie jų raganavimo nusikaltimai *et praevia documento* [ir ankstesniais duomenimis] įrodyti būtų, tada kaip apkalbėtos ir jau ant vandens bandytos *ex nunc* [tuoju] turi būti sudegintos, kad šitokia žmonių piktybė nesidaugintų, šiuo dekretu paliepiu“ (10, 480—481).

L. Jucevičiaus paskelbtame akte, surašytame Tirkšliuose 1730 m. birželio 12 d., pasakyta: „Liudijant ir skundžiant geriems, neįtariamiems, pasitikėjimo vertiems žmonėms, kvotose išvardintiems, savo teiginius *libere* [laisva valia] apsiimantiems patvirtinti priesaika“ nuteisėme Reginą Kosciukienę „ugnimi ant laužo sudeginti, o Marijoną Kosciukaitę, prie laužo rykštėmis nuplakus, kad tokių nusikalstamų darbų atsižadėtų, *ex quo non habet annos sufficientes* [kadangi yra nepilnametė] nuo ugnies atleido me, kad pataisytų savo gyvenimą“ (10, 406—407). Po tokiu sprendimu pasirašė net 11 garbingų vyrų, kitų teismo narių parašai dokumente nukirpti, vadinasi, jų buvo daugiau.

Marijona Kosciukaitė, kaip matyti iš tardymo protokolo, buvo Reginos Kosciukienės anūkė. Senelė prieš deginama apkalbėjo savo kaimynes Mataušienę Sugaudienę ir Simonienę Saukienę, sakydama,

kad jos taip pat raganos, drauge skridusios į Šatriją. Susirinkusios į Tirkšlių rinką, Sugaudienė visoms patepusi pažastis. Skridusios virš aukščiausių miškų. R. Kosciukienė „laisvu noru“ prisipažino Šatrijos kalne mačiusi poną vokiškais drabužiais apsirengusį, su skrybėle vaikščiojantį, lazdele pasiramščiuojantį. Ten šokęs, vienas smuiku grojęs raguotas, toks pat kaip ir tas ponas, ir vaikai buvę raguoti. Pirmiausia šokęs su Saukiene, paskui su Sugaudiene ir Kosciukiene, šokęs su visomis iš eilės. Puotoj buvusi ir Marijona Kosciukaitė. Atgal į Tirkšlius parlėkusios ir priešais puodžiaus Mataušo Sugaudo kiemo vartus išsiskirsčiusios. Be to, R. Kosciukienė prisipažino, jog pono dievo išsižadėjusi ir susidėjusi su piktąja dvasia, kuri ją pačią naktimis persekiodavusi. Tik kai jos šeimininkė Pauliukienė pradėjusi rūkyti šventintomis žolėmis ir šlakstyti šventintu vandeniu, tada toji dvasia nustojusi persekioti. Sekdama velnio pamokymu, ji žegnojusi velnio ranka ir koja, ir velnias duodavęs, ko buvo prašomas. R. Kosciukienę tardė Tirkšlių seniūno paprašyti ir teisėjais paskirti „garbingi vyrai“ Juozapas Kryževičius, Jonas Vyšomerskis ir Jonas Petravičius. Protokolo gale įrašė: „Mes, žemiau pasirašiusieji, buvom akivaizdoje ir girdėjom savo ausimis šiame surašyme minėtų asmenų prisipažinimus, juos išklausę, *fidelissime* [kuo tiksliausiai] surašėme ir dėl didesnio tikrumo pasirašėme“ (10, 412).

R. Kosciukienės prisipažinimų įrašymas į teismo knygas buvo pagrindas Saukienei ir Sugaudienei suminti, jas tardyti ir apklausti liudininkus. Prieš Sugaudienę liudijo net penki vyrai.

Sugaudienės ir Saukienės tardymo protokolą pasirašė net 14 vyrų. Kas begalėjo abejoti, kad tos abi moterys raganos ir kad drauge su sudeginta R. Kosciukiene skrido ant Šatrijos kalno ir per puotą šoko su velniais.

PRISIPAŽINIMAI IR PRIESAIKOS

Kupiškio seniūnijos Palėvenės vaitystės Sipainių kaimo valstiečiai 1646 m. (36, Nr. 39) skundė savo kaimynes Jadvygą Jusienę ir Mortą Juknienę kaltindami jas gyvulių, javų ir žmonių kerėjimu, jos pylusios prie tvarto išperėtų žąsų kiaušinių lukštus, sukusios nedažytus siūlus apie stulpą tvarte, krauju tepusios kamaros duris, paglostymu ir papildtais žirniais dvėsinusios paršelius, dėl jų kerų kritusios karvės, nerūgusi duonos tešla, darže neaugę kopūstai. Tardomos ir kankinamos abi tos moterys nepripažino mokančios kerėti. Tačiau net 40 kaimo vyrų pasisiūlė prisiekti, kad jos tikrai raganos. Teisėjai iš jų parinko septynis, kurie gruodžio 17 d. Kupiškio bažnyčioje ir prisiekė. Po tokio įrodymo abi moterys buvo sudegintos.

1691 m. gegužės 22 d. Mataušas Strakšys iš Jankūnų kaimo (Joniškio raj.) drauge su suolininku ir keliais to paties kaimo vyrais į Žagarės dvarą pristatė savo samdinę Marijoną, apkaltinęs ją ragana-vimu. Tardoma Marijona pripažino, kad raganauti ją išmokiusi to paties kiemo kampininkė Liucija Vaičiulyčia. Jos virusios paslaptinę košę, kurios šaukštą suvalgiusios, pavirsdavusios šarkomis ir skrisdavusios į Maželių kaime (Joniškio raj.) prie Lukošiaus

Dvylio namų esančią kūdrą maudytis. Suskrisdave jų daug, apie 30. Tarp jų buvusi Kristina Dvylienė, Barbora Gaigalienė ir Morta Norkienė. Visų jų mistras buvęs gauruotas vokietis, vadinamas Povilu. Išsimaudžiusios suėjusios į Dvylio kamara ir ten turėjusios pasitarimą, o kai gaidys užgiedojo, vėl suskridusios į Jankūnus, padarydamos mylią kelio (10, 477). Liucija prisipažino kartu su Marijona pasivertusios aitvarais, per svirno stogą nešiojusios šeimininko, skundėjo Strakšio, grūdus. Abi jos mokėjusios kerėti žodžiu, paminėdamos velnią.

Tarp gausybės įvairiausių kaltinimų ir neįtikėtinų prisipažinimų yra ir toks: 1641 m. (36, Nr. 33) Ukmergės pavieto Šaltenių kaimo valstietė Paliulienė, suimta už kerėjimus ir tardoma kankinimu, pasakiusi keletą pavardžių savo bendrininkų, su kuriais ji kasmet pasivertę šarkomis suskrenda į ažuolą prie Pyvesos upės ties Daršiškių kaimu (Kupiškio raj.). Ten atskridęs Antanas Kriklys prašęs patarti, kaip greičiau išvaduoti savo žmoną nuo Kupiškio seniūno Vilhelmo Tyzenhauzo vaikų maitinimo. Raganius Gričius davęs jam kerų, panašių į pieną, nuo ko seniūno vaikai ir mirę.

Pagal turimus aktus Paliulienė buvusi pirmoji Lietuvoje ragana, galėjusi skraidyti. XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. pradžioje beveik visos raganos jau skraidė ir skraidė ne pavieniui, o pulkais; 1655 m. (36, Nr. 42) kaltinamoji prisipažino priklausanti raganų kompanijai ir išvardijo 8 tos kompanijos moteris. Jos visos turinčios vieną velnią, mokytoją, vardu Gabrielius, o tas velnias turįs dar 10 piktyjų dvasių. Visa jų kompanija susirenkanti pelkėje. Velnią iššaukią švilpimu ir jo vardo ištarimu. Išgirdęs,

jis atsiliepiąs garsais ha—ha. Nors jis nematomas, bet kalbąs ir duodąs ko prašomas. Tardytojų paklausta, kokia kalba jis kalbąs, žemaitiškai ar lenkiškai, kaltinamoji Gertrūda Zapulkaitienė atsakė: „Nors ir vengriškai jo klaustume, visvien jis atsakys“. Ji buvo nuvesta į minimą pelkę, kad iššauktų velnią, su juo susitiktų ir iš akivaro išimtų kerus. Kai ji garsiai sušvilpė, tardytojai bajorai išsigando. Velnias nepasirodė. Tardomoji įkišo ranką į vandenį ir ėmė rausti samanas, bet, nieko neišėmusi, pasakė, kad be visos raganų kompanijos nesugebanti rasti paslėptų kerų. Ir velnias jos vienos nenorįs klausyti, kitoms jis esąs palankesnis.

Zuzanos Šlekinienės kompanija buvusi dvigubai didesnė (36, Nr. 52). 1680 m. tardoma ji pasakė net 15 vardų. Šios kompanijos raganos, pasivertusios šarkomis, suskrendančios Eržvilke ant kalno prie Šaltuonos upės. Praėjusią vasarą net 5 kartus buvusios suskridusios. Skrisdamos savo kūnus paliekančios įprastinėse vietose. Budreckas su Budreckiene savo kūnus palieką prie Numgalių (Raseinių raj.), netoli savo namų. Kai reikią skristi, atsirandąs velnias Povilas su dviem savo tarnais Jokūbu ir Petru, ir raganius su raganomis apiprausią kiekvieną savo vietoje. Jos, Šlekinienės, vieta esanti upelyje prie K. Blinstrubo dvaro sodo. Apiplauta virstanti šarka ir skrendanti. Po išpažinties komunijos ji nenurijusi, bet išspjovusi į saują. Tardoma kankinimu, tvirtino tą patį. Tiktai pridūrė, kad Alvininkaitytė iš Paliepių kaimo (Raseinių raj.) buvo pradėjusi mokytis kerėjimo, bet liovėsi ir įsirašė į angelo sargo broliją.

1725 m. Marytė prisipažino susidėjusi su velniu ir skraidžiusi į Plikąjį kalną. Du kartus su ja skridę Tichanas su žmona ir Pilypas su žmona. Kad galėtų skristi, jai Tichanienė davusi tepalo, kuriuo ji turėjusi išsitrinti. Ant Plikojo kalno buvę visokių ponų su karietomis, vežimais, ten puotavę, gėrę, vaišinę alumi (36, Nr. 64).

Tarp L. Jucevičiaus paskelbtų raganavimo bylų išsiskiria Jono Ūbo, jo žmonos ir vaikų (sūnaus ir dukters) iš Mitkūnų kaimo (Joniškio raj.) byla, nagrinėta 1695 m. kovo 11 d. Joniškio dvaro valdytojo. Ji įdomi tuo, kad skundėjai turėjo advokatą bajorą Grigalių Danielevičių, o kaltinamieji — gynėją Konstantiną Knofą, Livonijos žirgininką, ir kai skundėjų advokatas pareikalavo mirties bausmės ir to paties kaimo septynių vyrų priesaikos, skundėjai, priešnekėję apie savo kaimyno šeimos narius ragonavimui būdingų dalykų, prašė mirties bausmės neskirti, o kaltinamąjį Ūbą su žmona ir vaikais ištremti, „kad jiems daugiau nebereikėtų kęsti triukšmų, vaidų, nuostolių ir grasinimų“. Apie Ūbo vaikus buvo sakyta: sūnus, tarnaudamas piemeniu, pavogė šeimininko apynasrį, kai paskui iš algos už tą nuostolį šeimininkas jam išskaičiavo 15 grašių, Ūbienė keikdama sakiusi, kad tavo karvės, tos, kurias ganė mano sūnus, visos išdvestų, ir dūbliai gyvoms išlištų, po to su dviem karvėmis taip ir atsitikę (10, 480—481). Jonas Žandžius sakė, kad tas pats Ūbų sūnus Jokūbas iš jo svirno 6 sūrius per stogą pavogė. Andrius Glomutis liudijo, kad Ūbų duktė Zofija, pamačiusi, jog ėmė niauktis ir gali imti lyti, nusi-vilkusi sermėgėlę išvertė, ir debesys tuojau išsisklaidė. Martynas Abulaitis sakė, kad Ūbienė vaikšto

prieš žmones gatve pasikėlusį sijoną ligi juosmens ir sako: „Kaip aš plika vaikštau, taip ir jūs pliki būsit“. Ūbų šeimos gynėjas bajoras K. Knofas kalbėjo, kad skundėjai, turėdami pyktį prieš Ūbą ir jo žmoną ir nenorėdami jo kaimynystės, be reikalo juos taso, tuščiai užsipuldinėja ir į teismą traukia. Remdamasis visuotiniojo teismo (Lietuvos Statuto) XI skyriaus 61 ir 63 straipsniais reikalavo atlikti naują tardymą ir leisti Jonui Ūbui su dviem kitais asmenimis prisiekti, kad tuo atremtų skundėjų užsipuolimą ir nuo išpūsto kaltinimo būtų atleistas.

Dvaro valdytojo (urėdo) sprendimas buvo toks: Joną Ūbą su žmona ir vaikais ne tik iš Mitkūnų kaimo, bet ir iš viso Joniškio trakto (palivarko žemės) išvaryti, „o jeigu jis paskui sugrįžtų ir kuriuo nors būdu skundėjų sveikatai ir jų gyvuliams kenktų ir būtų nutvertas tokius darbus daręs arba tikrai įrodyta, kad tai darė, tada vis tiek, kuris iš jų ten būtų, ar pats Jonas Ūba, ar žmona jo, be jokio atsižvelgimo turi būti mirtimi nubaustas“. Kaltinamųjų gynėjas K. Knofas tokiu sprendimu buvo nepatenkintas ir apeliavo į Šiaulių ekonomijos administratoriaus, LDK referendoriaus teismą (10, 486).

Ko būdavo reikalaujama iš duodančiųjų priesaiką, matyti iš Povilienės Girnienės iš Pračiūnų kaimo (Radviliškio raj.) bylos, spręstos 1702 m. rugsėjo 7 d. Joniškio dvaro teisme. Girnienę skundė to paties kaimo gyventojas Mikalojus Briedikis: Girnienė atėjusi į jo kiemą, pasisėmusi iš šulinio vandens ir kibire kojas nusimazgojusi, dėl to pastipę keturi arkliai; jo trys ir kaimyno Palevičiaus vienas, nes buvo girdomi iš to paties kibiro. Girnienę gynė Grigalius Danielevičius, tas pats bajoras — advokatas, kuris

buvo kaltintojas Ūbo byloje, aiškino, kad Girnienė nebuvo dėl raganavimo apkalbėta, kojas mazgojusi prie kaimyno šulinio, nes jos šulinyje nebuvo vandens, ji apkaltinta iš pykčio. Dvaro urėdas teismo vardu pareikalavo, kad trys vyrai, patikimi, ne giminės, neįtariamai, prisiektų, jog Briedikio ir kitų to kaimo vyrų apkaltinta raganavimu Girnienė nekalta, jog ji tuo niekad nebuvo įtariama, raganauti nemo-ka ir niekad niekam tuo būdu nuostolių nedarė ir ne dėl jos kojų nusimazgojimo arkliai pastipo, nes ji neturėjo pikty kėslų, o tik norėjo nešvarumus nuplauti. Tokios priesaikos davėjų Girnienė vargais negalais surado tik du, nes doras žmogus negalėjo priesaika tvirtinti to, ko jis nežino ir negali žinoti. Joniškio dvaro teismas nusprendė, kad vienam iš sutikusiujų prisiekti negalima leisti prisiekti, nes jis nesėslus ir mažai patikimas, todėl kaltinamoji pralaimėsianti šią bylą. Už nudvėsusius arklius ji turinti sumokėti pagal jų vertę ir padengti teismo išlaidas per vieną savaitę, o jei to skirtu laiku nepadarysianti, turėsianti sumokėti dvigubai. Be to, „per tris savaites sekmadieniais, ketvirtadieniais ir penktadieniais viešai, gūnia apsigaubusi, mišių metu su žvake prieš altorių klūpoti privalo ir per pakylėjimą plaktis privalo, o kol atliks atgailą, turės prie špitolės gyventi ir bausmę kentėti, o po to, jeigu tik nors mažiausias koks įtarimas prieš ją atsiras, tada, kaip anksčiau parašyta, baudžiama bus“ (10, 490), vadinasi, bus sudeginta.

1707 m. rugsėjo 16 d. Joniškio dvaro teismas, apkaltinus raganavimu Melnių kaimo (Joniškio raj.) valstietę Lukošienę Martynaitienę, pareikalavo, kad trys to paties kaimo vyrai — Antanas Macys, Sima-

nas Ramanauskas, Steponas Bitinas — prisiektų, jog Jagnieška Lukošienė Martynaitienė tikrai yra ragana, nes ji rugių varpas raišiojo, avižas rankomis trynė, kalbėjo, kad tas avižas turinti su liepų lapais į duoną kepti, per šv. Jono žaidynes gelda nešė ugnį iš lauko ir tuos visus veiksmus raganavimui naudojo. „Prisiekiame, kad tu esi ragana, taip mums padėk, pone dieve ir jo šventoji kančia!“ Po tokios priesaikos Martynaitienė turėjo būti sudeginta įprastoje vietoje, kur visos raganos deginamos, vaikai, įtariamai raganavimu, ištremti iš sodžiaus, o vyras Lukošius Martynaitis su kitais, neįtariamais vaikais palikti prie namų ir žemės (10, 491). Iš šito sprendimo matyti, kad Joniškio dvare buvo įprastinė raganų deginimo vieta ir kokias priesaikas teisėjai ir tardytojai bajorai bei kaltintojus ar liudininkus saikdinę kunigai laikė abejojimų nekeliančiais raganavimo įrodymais.

Visos L. Jucevičiaus paskelbtos raganavimo bylos baisios ir, atrodo, beprotiškos, tačiau iš jų išsiskiria 1696 m. birželio 27 d. spęstoji Dirvėnų dvare prie Eržvilko (10, 492—498; 48, 343—349). Kražių šv. Benedikto vienuolyno priorė (viršininė) Šverinaitė apskundė Lauryną Kuzmą, Magdaleną Šaulienę ir Liuciją Namžienę iš Kirklių kaimo (prie Kelmės). Suimtos ir per tardymą išbandytos vandeniui abi moterys „laisva valia“ prisipažino esančios raganos, L. Kuzma neprisipažino. Prieš jį 3 vyrai taip prisiekė: „Aš, Ambroziejus, ir aš, Martynas, Tamošaičiai, aš, Juozapas Repšas, prisiekiame ponui dievui visagalinčiam, Švenčiausioje trejybėje vienam,— aš, Ambroziejus, tą, kad, kai aš vedžiau pirmąją žmoną, Laurynas Kuzma, būdamas vestuvėse, mėsos gabalą

mano žmonai ranka padavė, ir nuo to padavimo ji susirgo, sudžiūvo ir numirė. Aš, Martynas,— tą, kad tąjį Kuzmą, šiemet eidamas į mišką, užtikau miežių želmenis raškantį ir į maišelį dedantį, o aš, Juozapas,— tą, kad jo namuose suraganautas buvau; jeigu mes teisingai prisiekėm, taip mums pone dieve padėk, o jei neteisingai, pone dieve, mus užmušk“ (10, 492—493).

Po tokios priesaikos Kuzma buvo kankintas, pas-
kui sudegintas. Magdalena ir Liucija, nors ir prisi-
pažino, bet prieš sudeginimą buvo kankinamos, kaip
sprendime pasakyta, „kad išduotų daugiau“. Ir „iš-
davė“. Šaulienė — Juozapienę Šlapokienę su dukte-
rimi, Marikę Adomaitę, kampininę, Dovydą Pusčių,
Kazimierą Viršienę, kuri mokanti iš šalnų sniegą
suritinti į gniužulą, ledus, krušas padaryti ir viso-
kius javus išmušti, Adomienę su dukterim Ieva, Pet-
rienę Lizikienę, kuri komuniją išspiovusi ir parsine-
šusi namo ir, kai lietaus debesys rinkdavosi, tai ji,
iššlavusi kiemą ir atsiplėšusi ligi nuogo kūno rūbus
ant galvos užsiversdavusi ir debesys nuo to į šalis
išsiskirstydavę. Šaulienė „išdavė“ 8 žmones. Nuo
jos neatsiliko ir Namšienė, ji „išdavė“ 9, sakė, kad
Kuzmą raganauti išmokė jau mirusi Rukienė, kuri
„lakiodavo su spindinčiomis kibirkštimis“, Lesikienė,
„išvydusi ateinant lietų, neša laukan katilą ir ap-
verčia, dar kirvį į sieną įkerta ir taip debesis išgai-
nioja“, Šlapokienė su dukterim Magdute „pernai bu-
vo nuskridusios į Šatriją su kibirkštimis viršum kitų
švento Jono naktį“ (10, 497); Trabienė savo vyrą
kerais numarinusi ir po to su bernu svetimoteria-
vusi. Kiti „išduotieji“: Jurkšaitis, Grozienė, Telienė
moką kerėti žmones, javus ir gyvulius.

„Išduotieji“ tuojau buvo gaudomi. Dovydas Pusčius sugautas ir kankinamas gynėsi ir sakėsi kerėti nemokąs ir buvo sudegintas neįskundęs kitų. Marikė Adomaitė, išgirdusi, kad ji ragana, buvo pabėgusi slėptis į Varnius, bet ponas Butvila ją pagavo ir atvedė į to paties dvaro teismą. Ši mergina tardoma ir kankinama prisipažino esanti ragana ir „išdavė“ net 14 žmonių, tarp kurių buvo tik vienas vyras, kitų minėtas ir sudegintas Pusčius, kitos — merginos ir moterys. Šlepokienė su dukterimi Magdalena ir našlė Bekaulienė taip pat su dukterimi kartu su ja per Kirklių kaimą skridusios į Šatrijos kalną, jauna moteris Korkienė mokanti kerėti žvilgsniu, o kitos keri žmones, girias, javus. Juozapienė Šlapokienė ir Marikė Adomaitė buvo sudegintos, o kitos „išduotos“ raganos gaudomos.

Daug apie skraidančių raganų kompaniją prišnekėjo Kristina. 1725 m. rudenį Adakavo koplyčioje per pamaldas kartu su kitais po išpažinties ji priėmusi komuniją, kurios nenurijusi, bet išspjovusi į delną ir sutrynusi. Taip padaryti ir susidėti su velniu ją pamokiusios kitos raganos. Tą velnią vadinę ponu, nes jo pulke buvę 30 velnių. Raganų ir raganų ji žinanti daug, minėjo beveik visų savo pažįstamų vardus ir pavardes. Raganų sambūrio vietos esančios kelios: viena pelkėje prie Adakavo, už tilto, kita — pelkėje prie Gilvydžių, tenai esąs ir malūnas, kuriame malusios žydinčių rugių varpas, trečia vieta — brasta už pono Pluščiausko dvaro. Kai ji tardoma buvusi pakišta po kubilu, piktoji dvasia, įlindusi per krosnį ir kubilo dugną, atrišdavusi virves ir grasindavusi pasmaugti. Ji galinti iš arešto pabėgti, bet kunigas dievo valia jai to neleidžia (36, Nr. 65).

Juozapas Šarka su žmona Sofija buvo įtarti turį reikalų su piktąja dvasia. Pakviestas kunigas atskaitė jiems egzortus, bet, matyt, tas negelbėjo, nes kažkas juos abu matė naktį stovinčius prie dvaro vartų. Darsūniškio (Kaišiadorių raj.) seniūnas Boguslovas Oginskis 1726 m. (36, Nr. 66) surengė jiems teisimą. Budelis, kankindamas Šarkienę, jos plaukuose rado plunksną ir padėjo ant teisėjų stalo. Teisėjai pripažino, kad tai šarkos plunksna ir jiems pasidarė aišku, kad Šarkienė skraidė. Ji neišdavė bendrininkų ir pasakė: „Deginkite, jau atėjo laikas“. 1740 m. (36, Nr. 68) Jonas Koliška tardomas pasakė, kad jo žmona Katryna raganauti išmokusi Pakisyje (Šilalės raj.) prie upelio. Ji mokanti skraidyti.

Viržukienė (36, Nr. 45) ieškovo sode sukėlusį vėjo sūkurį ir padariusi labai daug žalos. Pasivertusi vilkolakiu, užkrimtusį paršą ir telyčią. Kaip ji skridusi į Pašilės dvarą, matęs ieškovas ir daugelis jo kaimynų. Skraidančios raganos galingiausios, jos galingios pakerėti kvapu, žodžiu ar žvilgsniu. Tai jau ne burtininkės, o klasikinės raganos.

Tarp turimų aktų paskutinė skraidymo byla iš 1746 m. (36, Nr. 76), kurioje Jonas Steižys aiškino teisėjams, kokia galinga ragana jo motina. Ji naktį nuvedusi savo sūnų į Mirabelio (Kupiškio raj.) plytinę. Ten buvęs kažkoks ponas su palydovais. Jam reikėję nusilenkti. Tas ponas paglostęs jį, tardomąjį Joną Steižį, ir liepęs atsisakyti visko, kas šventą. Išsižadėjęs dievo, savo draugų ir Jėzaus Kristaus. Jeigu būtų nusilenkęs trečią kartą, būtų išsižadėjęs ir šventos Marijos. Jo motina sparnus laikanti Slavinčiškio tvenkinyje (netoli Kupiškio), o pats savuosius laikęs Skurdupio gelmėje. Su tais

sparnais kartą skridęs į Slavinčiškio ąžuolą. Mokąs užkalbėti tekančią vandenį ir pakerėti žmones. Jo motina kerėjusi Mirabelio dvaro karves, šlakstydama vandenį, ji nešusi kibirą, o velnias — vaistus. Tuos gyvulius, kurie buvo apšlakstyti, apnikusios kirmėlės. Jo motina melžusi dvaro karves ir nešiojusi pieną iš dvaro svirnų. Į svirno vidų ji patekdavusi pro rakto skylutę. Jis paaiškino, kodėl motina, kankinama ir kišama po kubilu, kelias dienas nevalgė: ją penėjo velnias.

Jonas Steižys negalėjo tikėti tuo, ką sakė teisėjams, skandindamas save ir motiną, bet tikėjo arba privalėjo tikėti tardytojai ir teisėjai. Raganų bylose jiems reikėjo vadovautis demonologų nustatytais tardymo metodais. Atsakymai būdavo pačiuose klausimuose. Moters, kaltinamos raganavimu, niekad neklausdavo, ar esi ragana. Klausdavo, su kuo kerėjusi, kas bendrininkai, su kuo nuskridusi į velnių puotą ir ką ten mačiusi. Atsakymas, nesu ragana, nieko nemačiau ir nieko nežinau, būtų beprasmis. Juk neprisipažįstantį kankinti galima tris kartus. Tik mirtimi buvo galima išsigelbėti nuo kankinimų. Prisipažinimas ir kitų apšmeižimas neteikė vilties išsigelbėti. Tai suprato mažžemis valstietis Mikalojus Karalius.

1698 m. Joninių išvakarėse maldininkai iš Kėdainių vyko į Žemaičių Kalvariją ir Kelmės laukuose pamatė nuogą (nusivilkusį marškinius) vyrą, nešiojantį žagarus ir kūrenantį ugnį. Maldininkams atrodė įtartina, kodėl jis be marškinių ir tokią dieną (prieš Jonines) lauke kursto ugnį. Tą vyrą suėmė. Tardomas pasisakė esąs kampininkas Mikalojus Karalius, ugnį gavęs iš savo šeimininko, pas kurį gy-

venąs. Krūmus iškirtęs per keturias dienas prieš jones, išdegintame sklype sėsiąs javus. Nuogas dirbęs, nes norėjęs pakaitinti nugarą. Įmestas į vandenį jis plaukęs kaip antis. Plukdytas ir ugnimi kankintas tris kartus į tardytojų ir teisėjų klausimus neatsakinėjo ir, kaip jo bylos akte sakoma, sudegintas buvo neprašnekėjęs. Jis girdėjo, kaip maldininkai jį keikė ir žinojo, koks bus „šventosios teisybės“ sprendimas (36, Nr. 54). Tokių kaip Karalius buvo nedaug. Sunėnienė įskundė savo mažą sūnų Gasiulį, Jonas Koliška — savo žmoną Katryną, o Jonas Steižys — savo motiną. Ne jie kalti, jie turėjo įrodyti, kad tai, kas parašyta demonologų knygoje ir skelbiama per pamokslus, yra nesugriaunama teisybė, kad naikinama pagonių sekta.

Lietuvių raganos giminingos su lenkų raganomis. Žymus lenkų rašytojas Julijanas Tuvimas parašė knygą „Lenkiški kerai ir velniai“ (46). Kalbėdamas apie teisiamų raganų prisipažinimus, keliais atvejais jis rėmėsi Lietuvos medžiaga, paskelbta L. Jucevičiaus. Įsidėmėtina, kad lenkiškų raganų puotos vykdavo plikajame kalne (na Łysej Górze). Lysa Gura vadinama vidurio Lenkijoje esančio Šventojo kryžiaus kalno viršukalnė, kurioje VIII—IX a. buvusi pagoniško kulto vieta su pusantru kilometro ilgio pylimu. XII a. pirmoje pusėje toje viršukalnėje karalius Boleslovas Kreivažandis ir didikas Vojslavas iš Povalų giminės pastatė benediktinų vienuolyną. Kalno pavadinimas pasikeitė, o Lysa Gura virto bendru su pagonybe susijusių piliakalnių pavadinimu. Lenkų raganos puotauti skraidžiusios į Lysą Gurą dažnai nepasakydamos, kur tas kalnas yra. 1719 m. Laurynas Dziadas prisipažino žinąs dvi Ly-

sas Guras, vieną „pod Cielcza na Golaźni“ ir kitą — „pod Raszkowem“, kur jis buvęs muzikantu. Jadvygos Kazimierienės Lysa Gura buvo prie Poznanės, o Jagnos Jokimienės — prie Kališavos.

Lietuvių raganos: Marytė lenkiškai surašytame akte (36, Nr. 64) buvo Lysoj Guroj, kuri verčiama Plikuoju kalnu, tas kalnas buvęs gretimo kaimo lauke. K. Sochanevičiaus publikacijoje Lysa Gura buvusi prie Bebirvos upės. Kalbininkas S. B. Lindė aiškino, kad žodžiu *lysa* vadinamas kiekvienas kalnas, kuriame viešpataujanti piktoji dvasia. Lietuvoje kalnų lenkiškais pavadinimais nebuvo ir negalėjo būti. Piliakalnių žmonės galėjo vadinti užburtais kalnais arba alkakalniais, tardytojų ir teisėjų supratimu, tai turėjo būti *lysos guros*. Lenkiškais pavadinimais kalnai ar kalvos ir pateko į Lietuvoje surašytus raganų teismų aktus. Juos padiktavo raštingi bajorai, žinantys, kaip Lenkijoje vadinamos pagoniškos, kartu ir piktosios dvasios valdomos vietos. Nors Žemaitijoje Šatrija išgarsėjo kaip raganų sulėkimo vieta, tačiau Lietuvoje bendrinės prasmės, kaip Lenkijoje įgijo *lysa gura*, ji neturėjo. Raganos suskrisdavusios į įvairias vietas: prie Pyvesos upės, ant kalno prie Šaltuonos, ant Plikojo kalno, nepasakant, kur toks kalnas yra. Labai galimas daiktas, kad ir Šatrija buvo vadinama *lysa gura*. Tai priklausė nuo tardytojų.

Kad tardytojų klausimuose būdavo įteigti atsakymai, visiškai aišku, tačiau Lenkijoje, reikalaujant išduoti velnio bendrininkus, raganos „išduodavo“ ne tik savo kaimynus arba giminaičius, bet ir tuos, kuriuos, kaip įtariamus, paminėdavo tardytojas ar teisėjas. Tai matyti iš Kujavijos (tarp Notecės aukšt-

upio ir Vyslos vidurupio) vyskupo Florijono Kazimiero Čartoryskio ganytojiško laiško (*Instructio circa indicia sagarum*), pirmą kartą paskelbto 1657 m. ir pakartoto 1682 metais. Vyskupas susirūpinęs dėl pasitaikančių perlenkimų raganų bylose: neleidžiama kaltinamiesiems turėti gynėjus, sprendimuose nepasakoma, koks padarytas nusikaltimas, išgalvojami nauji kankinimo būdai ir kankinama tol, kol kaltinamasis pripažįsta bendrininkais vardijamus asmenis ir dėl to į laužą patenka nekalti žmonės; po sunkių kankinimų kalėjime mirusių neleidžia laidoti krikščioniškai ir užkasa juos po kartuvėmis. Vyskupas ragina teisėjus laikytis demonologų nustatytos tvarkos raganų bylose ir apgailestauja, kad teisėjais dažnai būna ne tik nemokyti žmonės, bet ir analfabetai.

J. Tuvimas rašo, kad kaltinamieji neturėdavo gynėjų, tik Žemaitijoje 1695 m. Konstantinas Knofas gynė Ūbo šeimą, o skundėjams liudininkų visada užtekdavo. Lietuvoje advokatais buvo ne tik K. Knofas, bet ir Jurijus Moras, buvo ir daugiau. J. Tuvimas vis dėlto randa Lenkijoje du žmones, panašius į F. Špė (Spee), parašiusį knygą „Cautio criminalis“. Tie žmonės — tai anoniminis knygos „Czarownicy powolanej“ („Raganų pašaukimas“) autorius ir kunigas Serafinas Gamalskis, parašęs „Przestrogi duchowne“ („Dvasiniai įspėjimai“).

Abu autoriai pripažįsta, kad pasaulietiniai ir bažnytiniai įstatymai raganavimą laiko nusikaltimu ir nusikaltėlius baudžia teisėtai, tačiau susidėjimo su velniu nuodėmė esanti sunkiai išaiškinama. Reikia neskubėti, gerai apgalvoti ir įsigilinti, kad būtų išvengta lengvabūdiškų apsirikimų ir šėtono pinklių.

Geriau devyniems būti nuolaidiems, negu dešimtą nekaltą pražudyti. Kokia gi būsianti nauda iš to, jeigu, naikinant kerus, visa provincija ištuštėsianti. Pagautos ir į kalėjimą pasodintos raganos nereikia tuoju kankinti, reikia duoti laiko apmąstymui, kankinimas neturįs būti toks sunkus, kokio žmogus negali pakelti, nereikia surašinėti protokolų tardomąjį „traukiant už liežuvio“. Teisėjai neturėtų iš tardomų moterų rinkti paskalas apie kaimynes. Anonimas tiki velniu ir piktais jo bendrininkais, jis tik smerkia teismų savavaliavimą. Kerėjimas esąs dvejopas nusikaltimas: darąs žalą artimo sveikatai ir turtui — tai priklausą pasaulietiniam teismui, ir žudą sielą; atsisakoma dievo bei katalikų tikėjimo ir dievo galios dalis priskiriama velniui, — tai priklausą dvasios ganytojų teismui.

S. Gamalskis savo knygoje sako nemanąs ginti kerų ir į juos įpainiotų velnių. Prieš juos išleisti nutarimai ir dekretai, tačiau, jog jie būtų veiksmingi, reikia, kad teismas nebūtų pono valioj, kad tarp kaltųjų neatsidurtų ir nekaltieji. Remdamasis bažnytine teise, įrodinėja, kad net inkvizitoriai neturi teisės suimtojo kankinti be vyskupo sutikimo ir negali įtariamąjį laikyti kalėjime nors ir vieną valandą. Teismuose dažnai elgiamasi ne krikščioniškai, o tironiškai, ir tardant žmogus taip nukankinamas, kad nebegalįs kalbėti ir matyti. Net nekalti žmonės prisipažįstą nusikaltėliais, ir tam dažnai velniai pasitarnauja. Liudininkai prišneką tokių dalykų, kokie kaltinamajam net į galvą nebuvo atėję. Jis pasisako už tai, kad advokatams būtų leista ginti teisiamuosius.

Negalima sakyti, kad tiek vyskupo F. K. Čartoryskio ganytojiškas laiškas, tiek tų dviejų autorių pareikšta raganų teismų kritika būtų buvę bereikšmiai. Jie galėjo sumažinti mirties sprendimų skaičių, bet negalėjo paveikti jų esmės — tikėjimo, kad kiekvienas blogas žmogus yra velnio talkininkas. Kad tas ar kitas žmogus blogas, „įrodydavo“ liudininkai savo priesaikomis.

J. Tuvimas aprašo du atvejus, kuriuos galima vertinti kaip protestus prieš žmonių kaltinimus ragonavimu, remiantis dievo teisingumu. 1722 m. Poznaneje prie rotušės gėdos stulpo, kur buvo vykdomos viešos bausmės, Andrius Bochenskis, pono Zaluskio tarnas, patyręs daug neteisybių, „iš desperacijos ir melancholijos parašė pasidavimo velniui raštelį“. 1728 m. 18 metų Kazimieras Kaminskis smeigtuku prasidūręs pirštą, plunksną suvilgęs krauju ir pasirašęs pasižadėjimą velniui, pareikšdamas, kad tai jis daręs dėl gausybės patirtų neteisybių (46, 10). Tada jau buvo prasidėjęs sujudimas dėl raganų teismų teisėtumo.

RAGANŲ DEGINIMO PABAIGA

1676 m. Dubingių kunigas Petras Gogušis atvyko į Vilhelmo Vitano Mekiškių dvarą ir prašė jo savininką įspėti ir nubausti du savo valstiečius — Kuprelį iš Savidonių ir Pilniką iš Riaubonių kaimo, nes jie atitraukia kitus valstiečius nuo naujai pastatytos Dubingių bažnyčios lankymo, ypač sekmadieniais. Jie užsiimą burtais ir vašką lieją, vadinasi, raganiai. Dvarininkas tą kunigą uždarė, uždarytą išlaikė iki

vakaro ir vakare aplupęs ir iškoneveikęs palcido. Kunigo skunde teismui nepasakyta, kodėl dvarininkas taip nepagarbiai su juo pasielgė. Ir be pasakymo aišku, kad dėl to, dėl ko jis ir buvo į dvarą atėjęs (36, Nr. 48).

Kitas būdingas atvejis iš 1717 metų: Kauno pakamaris Mikalojus Zabiela ir jo žemių valdytojas užstato teise Antanas Pužauskas nevykdė teismo reikalavimo pristatyti į teismą savo valdinę valstietę Jonienę Ketvirtienę, apkaltintą raganavimu. (Tokiais atvejais žemvaldys buvo baudžiamas Lietuvos Statuto numatyta pinigine bauda.) Ir po pakartotinio reikalavimo valdinė nebuvo pristatyta. Teismas nusprendė abu kaltininkus (žemės savininką ir jos valdytoją) nubauti garbės atėmimu ir 450 lenkiškų auksinų bauda už teismo dekreto pažeidimą ir ieškovui (bajorui) padarytus nuostolius, o pagautą Jonienę Ketvirtienę — sudeginti (36, Nr. 59).

1718 m. Kazimiero Sapiegos Kartenos dvaro valdytojas, remdamasis skundu, kurį jis vadina kuopos teismu, suėmė ir kankino Adomo Taurakio žmoną. Taurakio kaimynai apskundė valdytoją teismui dėl neteisėto elgesio: tokias bylas turįs spręsti pats žemės savininkas, o ne kuris nors jo tarnas. Kaltinamoji buvo paleista už užstatą, iki teismą darys pats ponas. Valstiečiai skundėsi, ir dvaro valdytojas atsižvelgė į jų skundą, kai ką žinodami apie aukšto valstybės pareigūno Vilniaus vaivados ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės etmono Kazimiero Sapiegos kivirčius su Vilniaus vyskupu ir karaliumi (36, Nr. 60).

Bajoras ar bajorė, kaltinami to pat luomo žmogaus raganavimu, kreipdavosi dėl apšmeižimo. Ir F. Rokickienė tokį ieškinį buvo pateikusi savo skun-

dėjams, bet teismas nusprendė pirma nagrinėti kaltinimą raganavimu ir po to, jei bus nustatyta, kad atsakovė nekalta, skundėjas tapsiąs kaltinamuoju. F. Rokickienę pasmerkus sudeginti, skundas dėl šmeižto nebegalėjo būti svarstomas.

Bajorai, tarp jų ir dvarininkai, pradėjo atsipeikėti ir suprasti, kad už apkaltintų moterų prisipažinimus, jog jos skraidžiusios ir su velniais paleistuvavusios, atsakingi tardytojai ir teisėjai. Apie XVIII a. vidurį dvarų nuostatuose pradėjo rasti straipsnių, liečiančių kaltinimus raganavimu. 1740 m. Vazgeliškių dvaro (Vilniaus pav.) nuostatuose pasakyta, kad moterys, apkaltintos raganavimu ir jų kaltę įrodžius, būtų ištremtos iš dvarui priklausančios žemės (36, Nr. 69). Tokiu pat pavadinimu buvusio dvaro Ukmergės pavieta valstiečiai įspėjami, kad vieni kitų nepravardžiuotų raganomis ir raganiais (36, Nr. 70). Tais pačiais metais Karkaziškių dvare (Ašmenos pav.) uždraudžiama raganavimą laikyti sunkiu nusikaltimu (36, Nr. 71). Vadinasi, už raganavimą negali būti skiriama mirties bausmė.

1741 m. vienas valstietis apskundė dvaro teismui kitą valstietį už apkalbėjimą, kad jis turys aitvarą (36, Nr. 73). Tokį pat skundą į teismo knygą 1746 m. įrašė Alytaus miestietis (36, Nr. 77). 1747 m. valstietis Danielis Jablonskis skundė Bironą iš Stungių kaimo (Joniškio raj.), kam šis jo žmoną pavadino ragana (36, Nr. 78). Ir štai 1791 m. Žagarės dvaro teismas valstiečių Petro Gutausko ir Jono Dantos byloje padarė tokį sprendimą: J. Danta turi viešai atsiprašyti P. Gutauską dėl jo žmonos pavadinimo ragana ir padengti teismo išlaidas (36, Nr. 79). Tais pačiais metais tas pats teismas (36, Nr. 80) nubau-

dė Gutauskienę net 10 kapų grašių bauda už pravardžiavimą Beniušienės ragana. 1754 m. sūnus skundėsi dėl motinos pravardžiavimo ragana. Teismas pripažino atsakovę kalta ir padarė tokį sprendimą: viešai atsiprašyti, pasėdėti kalėjime ir padengti teismo išlaidas. Jeigu atsakovė savo šmeižtą pakartotų, tada išplakti ją 40 rykščių (36, Nr. 82). Panerių dvaro 1763 m. (36, Nr. 86) instrukcijoje uždraudžiama valstiečiams, kokios nors bėdos ištiktiems, kreiptis į burtininkus, už kreipimąsi būsią baudžiami dvare ir bažnyčioje, o burtininkai išplakami rykštėmis ir išvaromi iš dvaro žemės.

XVIII a. antroje pusėje su burtininkais jau elgiama taip, kaip XVI a. antroje pusėje reikalavo reformacijos šalininkai J. Laskauskas ir E. Valavičius. Paskutinė į dokumentų rinkinį patekusi byla yra iš 1771 m. (36, Nr. 91). Ruginienė, apkaltinta burtininkavimu, išvaroma iš namų. Taip raganavimo bylos baigėsi pasaulietiniuose teismuose.

Zemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius, kurį Motiejus Valančius pavadino išmintingu žmogumi, 1752 m. paskelbė: „Su dideliu širdies skausmu labai dažnai girdime, kad susirinkę keli teisėtu būdu nepaskirti pasauliečiai teisėjai, remdamiesi kokios nors senės svačiojimais, paprasto kaimiečio įtarinėjimais, tuščiais spėliojimais, pranešimais bei skundais, teisčia šiaipjau nepriekaištingo gyvenimo vyrus ir moteris, kaip burtininkus ir raganas, prieš tai gavę tik tuščią ir neteisėtą kokio nors skundiko priesaiką ar neleistinu būdu atlikę tyrimą vandeniui; jie elgiasi su tais asmenimis niekur nepraktikuojamais ir įstatymų nenustatytais būdais: kiša surištus į statines, paskui atiduoda į nagus budelio, kuris kankina juos tris

dienas, kasdien po tris kartus: degina ugnimi, neleidamas po kiekvieno kankinimo atsigaivėti, vėl kiša į tas pačias statines, surišę už nugaros rankas ir užrišę akis. Pagaliau nelaiminguosius, po tiekos kankinimų visiškai netekusius jėgų, arba išplaka ir išvaro iš gyvenamosios vietos, jeigu jie pripažįstami nekaltais, arba žiauriai sudegina; be to, daugeliui žmonių užtraukiama negarbė, apšaukiant juos raganavimu įtartųjų bendrininkais. Dėl to susikaupia ne tik gyvųjų nepykanta, bet ir mirusiųjų nekaltas kraujas šaukiasi iš žemės keršto“. Sinodas, pripažinęs visuomenėje susikaupusią neapykantą, „uždraudė“ visiems pasauliečiams teisėjams, bylų rengėjams bei visokiems skundikams vykdyti panašius teismus, išskyrus tuos atvejus, kai mes [sinodas], gavę skundą dėl čia minimų nusikaltėlių, pasiūsime iš savo įstaigų bažnytinės teisės reikaluose patyrusius ir gerai medicinoje nusimanančius teologus ištirti skunde pateiktų įrodymų ir, jei bus reikalas, perduosime bylą autoritetingiausių teisėjų kurijai“ (20, 201—202).

Drausti pasauliečiams teisti ir bausti žmones, įskųtus dėl raganavimo, vyskupui ir jo sinodo nariams nebereikėjo, nes 1752 m. ir anksčiau dvarų teismai mirties sprendimų nebeskelbė, o nagrinėjo valstiečių skundus dėl jų pačių arba šeimos narių pravardžiovimo raganomis ar raganiais. Pasauliečių teismai raganų persekiojimą baigė. Vyskupai su pasibaisėjimu kalba apie tardymo būdus. Vyskupas ir kunigai tai galėjo patirti iš tikinčiųjų, su kuriais kasdien turėjo reikalų. Deja, neapykanta ir keršto šauksmas jokiose knygosė nebuvo aprašyti.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Iš bylų sužinome tik tai, ką kaltinamuosius gindami kalbėjo advokatai. Teisėjai, budeliai, saikdin-tojai ir nuodėmklausiai savo atsiminimų nepaliko. Kankinimo ir žudymo būdai buvo pasibaisėtini, tačiau vyskupas A. Tiškevičius neužsimena, kaip jie, būdami neteisėti, Lietuvoje paplito ir kodėl tardytojai ir teisėjai buvo tokie beširdžiai. Visi jie buvo savanoriai, valstybės valdžia jų neįpareigojo dalyvauti tokiuose teismuose. Tad iš kur jų toks uolumas, kurį turime teisę pavadinti feodalinės visuomenės proto užtemimu ir moraliniu smukimu.

Pirmiausia, ko ši visuomenė tame šimtmetyje neteko, tai vykdomosios valdžios. Bajorų luomo žmonės liko be pilietinės sąmonės. XVII a. vidurio karuose visa Lietuvos teritorija atsidūrė svetimų valstybių (Rusijos ir Švedijos) kariuomenių okupacijoje, kraštas pasijuto be vyriausybės: dignitoriai ir jų vadovaujami bajorai dėjosi tai prie vienos, tai prie kitos kariaujančios pusės. Gyventojus nusiaubė badas ir maras. Per Šiaurės karą vėl tas pats pasikartojė: Sapiegų vadovaujami bajorai dėjosi su Švedija, Oginskių — su Rusija, trečia grupė tebetikėjo unija su Lenkija. Jeigu kurie nors bajorai ir norėjo vykdyti Lietuvos Statuto numatytą karinę prievolę bei ginti tėvynę, tai jų tėvynė buvo vien savo dvaras ir pavietas.

Lietuvos bajorų luomas skyrėsi nuo kaimyninių šalių bajorijos, kuri Renesanso ir reformacijos pasaulėžiūros paveikta viena kalba kalbančius miestiečius ir valstiečius priskyrė tautai, nors ir nelygiomis teisėmis. Nereikia manyti, kad visi Lietuvos

žemvaldžiai nemokėjo lietuviškai ir negalėjo susikalbėti su savo valstiečiais. Norint galima rasti ir tokių, ir tokių pavyzdžių, bet ne pavyzdžiai lemia. Valdančiosios feodalų klasės kalba tapo lenkų kalba. Ji buvo vartojama valstybės institucijose (teisme ir administracijoje), mokyklose, tarpusavio santykiuose, ji buvo laikoma kilmingumo ir kultūringumo požymiu.

Valdžiai pakrikus, siaučiant tokioms negandoms, kaip karas, maras ir badas, visuomenei vadovauti stoji katalikų bažnyčia, turtinga, gerai organizuota, turinti karingą jėzuitų ordiną. Kontrreformacijai laimint, ji lėmė visuomenės pasaulėžiūrą ir ideologiją. Tame šimtmetyje atsirado daug stebuklingų vietų. Vilniaus miesto sienos Medininkų vartuose kabojęs šv. Marijos paveikslas virto stebuklingu, tokiu pat buvo paskelbtas ir šv. Marijos paveikslas Šiluvos bažnyčioje. Atsirado daug stebuklingų vandens šaltinių. Paveikslų, kryžių, statulų ir neįprastų šaltinių šventumą įrodydavo priesaikomis žmonės, patyrę stebuklus. Į šventas vietas būriais buvo vedami maldininkai.

Valstiečiai, be įprastinio engimo ir beteisiškumo, panašaus į vergiją, XVII a. patyrė dar valkataujančių algininkų grobimus, bado ir maro siaubą. Netekę vilties, bažnyčios raginami, jie kreipdavosi į dievą ar šv. Mariją, prašydami stebuklo ir tikėdavo, kad dėl jų kančių ir nelaimių kalti blogi žmonės. Tokių žmonių valstiečiai surasdavo savo kaime arba išgirsdavo per pamokslus minint juos kaip eretikus, pagonis ar bedievius. Pravardžiavimai raganomis ir raganiais tuomet buvo keiksmazodžiai. Kaimuose ir miesteliuose atsirado ir tokių, kurie, siekdami savo

laimės ar kitų nelaimės, ketindavo „susisiekti“ su dievo ir bažnyčios persekiojama piktąja dvasia. Kartu su religiniu fanatizmu kaime plito nepasitikėjimo, neapykantos ir keršto dvasia, griauianti bendruomenėje iš seno viešpatavusią moralę: idėjiškai pagrįstą supratimą, kaip dera žmogui gyventi ir elgtis. Net knygą turėti buvo pavojinga, nes beraštis galėjo palaikyti ją juodaknyge ir įskusti. Griaunami buvo santykiai, rėmęsi kaimynystės, giminystės ir bičiulystės papročiais.

Raganų teismus sustabdžius pasauliečiams, bažnyčios mokyme raganavimas liko. M. Valančius „Žemaičių vyskupystėje“ raganavimą pasmerkė kaip religinį nesusipratimą, bet V. Juzumo knygos aprobacijoje jis lenkiškai parašė: „Šiame rankraštyje nėra nieko priešingo šventajam tikėjimui ir papročiam, dėl to spausdinti leidžiu“ (15). V. Juzumo knygoje, kaip įprasta katekizmuose, tikėjimo dalykai dėstomi klausimais ir atsakymais. Yra skyrelis apie piktąsias dvasias arba velnius. Į klausimą, ar atsiranda velnių žemėje, atsakoma: iki Kristaus atėjimo žemėje velnių buvę labai daug, jie žudę žmones. Kristus savo kančia nugalėjęs šėtoną, suvaręs velnius į pragarą, dabar žemėje jų likę mažai ir laikąsi daugiausia ore. Į klausimą, ar gali velniai stebuklus daryti, atsakoma: „Tikrų stebuklų padaryti negal, gal vienok daryti nekuriuos baisius daiktus, ko žmonės padaryti niekaip negali — kaip pakelt šturmus ir perkūnijas, jei Dievas tik leis, pernešti kuo greičiausiai žmogų iš vienos vietos į kitą, žvėrį strielčiui atvesti ir t. t.“ Taigi, velniui padedant, žmonės vis dar „galėjo“ skraidyti.

Demonologija pagrįstas fanatizmas ne tik moraliai smukdė kaimą, bet stabdė bendrą kultūros pažangą. Tikėjimas dievo malone, stebuklais ir piktosios dvasios pinklėmis žemiškame gyvenime mažino reikšmę kritiško ir logiško mąstymo, kuriuo rėmėsi Renesanso pasaulietinė pasaulėžiūra (11). Nugalėjus eretikus humanistus ir reformatus ir nuo XVII a. vidurio katalikybei pasidarius viešpataujančia ideologija, jėzuitams neberekėjo intelektualiai lenktyniauti. Raganų gaudymo šimtmetyje nepasirodė nė vienos knygos, kurioje būtų užsimenama apie baudžiavą kaip socialinę ar moralinę blogybę. Tokių užuominų ir aiškinimų, kad valstiečio santykiai su žemvaldžiu turi būt grindžiami laisva sutartimi, galima rasti veikaluose, parašytuose iki XVII a. vidurio. Niekas nebeaiškino, iš kur lietuviai kilę, kokia jų kalba, nebeminėjo papročių ir nebecitavo tautosakos. Kontrastą sudarė ta lietuvių tautos dalis, kuri buvo atsidūrusi protestantiškos Prūsijos valdžioje. Ten lietuvių kalba buvo dėstoma Karaliaučiaus universitete nuo pat jo įsteigimo, vartojama teismo ir administracijos reikaluose. Ten lietuvių nacionalinės kultūros darbą, pradėtą M. Mažvydo, J. Bretkūno, D. Kleino, XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. tęsė F. Pretorijus, T. Lepneris, J. Brodovskis ir pagaliau ten iškilo K. Donelaitis.

Visuomenei pageidaujant, 1641 m. karalius Vladislovas Vaza suteikė Vilniaus akademijai teisę steigti teisės ir medicinos fakultetus ir paversti ją pilnu universitetu. Medicinos fakulteto jėzuitai net nebandė steigti, tenkinosi minimaliomis sveikatingumo žiniomis, teikiamomis studijuojantiems teologiją. Fundatoriaus Kazimiero Leono Sapiegos valia teisės

fakultetas buvo įsteigtas, bet po jo mirties panaikintas. Šiame fakultete turėjo būti dėstomas Lietuvos Statutas. To jėzuitai negalėjo leisti, nes šis teisių kodeksas, palyginti su galiojusiais Vakarų Europoje, buvo visas pasaulietinis, vadinasi, nekrikščioniškas, ir, svarbiausia, jie negalėjo pakęsti lygių pilietinių ir politinių teisių įtvirtinimo visiems bajorams, ne tik katalikams, bet ir disidentams (pravoslavams ir reformatams). Mokslo pažanga pasidarė neįmanoma dėl proto užtemdymo prietarais. Tarp Vilniaus universiteto profesorių neatsirado nė vieno, kuris būtų pasisakęs prieš raganą deginimą.

Tame stagnacijos ir regreso šimtmečiuje klestėjo barokinis menas, kuris negalėjo būti nesusijęs su viešpataujančia pasaulėžiūra. Menas — autonominė visuomenės sąmonės forma, jo kryptį ir stilių lemia tikrovės vaizdavimo būdas. Barokinis menas, palyginti su Renesanso menu, rėmėsi jėzuitų skleista religine pasaulėžiūra, tačiau nereikė, jog grįžtama į viduramžių asketizmą. Kontrreformacija nepaneigė žemiškosios laimės ir gyvenimo džiaugsmo. Tokia laimė ir džiaugsmas esą laikini, praeinantys dalykai, jie turį pasitarnauti dieviškai laimei ir dieviškajam grožiui, kuris daug tobulesnis ir kilnesnis už žemiškąjį. Vadovaudamiesi religine fantastika, baroko architektai ir dailininkai negalėjo paneigti daiktų, vaizduojamų objektų tikrumo, negalėjo fantazijos perteikti kaip realybės. Fantazija labiausiai reiškėsi žemiškosios tikrovės puošyboje. Renesanso dailininkų iš antikos perimtas žmogaus kūno, dažniausiai nuogo, grožio supratimas baroko kūrėjams, ypač puošiantiems katalikų bažnyčias, netiko kaip skatinantis nuodėmę. Vaizduojant žmogų, pirmenybė teikia-

ma ne jo mirtingam kūnui, o nemirtingai sielai. Tai į gera ar bloga linkusiai sielai atvaizduoti panaudojama žmogaus veido išraiška ir įvairiausi, išorine priežastimi nepagrįsti, judesiai, kuriuos dabar vadiname teatrališkais. Antra plačiai paplitusi baroko dailės priemonė — tai kontrasto pabrėžimas remiantis ta pačia religine menkystės ir didybės idėja. Talentingas dailininkas religiniu siužetu sugebėdavo išreikšti gyvenimo turinį, tikėjimo mitus paversti meno objektais ir emocionaliai paveikti žiūrovus.

To negalima pasakyti apie baroko žodinį meną: poeziją, prozą, publicistiką. Siekiant nežemiško grožio, lėkšta mintis skendo srovėje žodžių, nereikalingų, bet puošnių, dviprasmiškų, alegoriškų, paimtų iš svetimų kalbų. Gražbylostė be racionalios minties negalėjo pasitarnauti kalbai ir literatūrai.

Vakarų Europoje raganų gaudymo metu iškilo tokie mokslo, kartu ir išminties atstovai, kaip J. Kepleris, B. Spinoza ar F. Bekonas. Lietuvoje tokių išminčių neatsirado, tačiau proto įžvalgumu greta jų atsistojo bajoras Kazimieras Liščinskis, Vilniaus akademijos teologų už ateizmą pasmerktas ir Varšuvoje karaliaus bei Seimo teismo (aukščiausio) sprendimu nužudytas — sudegintas. K. Liščinskis, baigęs ar metęs aukštąjį mokslą ir iš jėzuitų ordino išstojęs, buvo Bresto (Lietuvos Brastos) žemės teismo teisėjas. Raganų bylų spręsti greičiausiai jam neteko, bajorų bylos dėl raganavimo, jeigu tokių pasitaikydavo, patekdavo į pilies teismą, apie teismus visi žinojo, bet K. Liščinskis, kaip teisėjas, žinojo daugiau. Jis matė, kad tos bylos neteisėtos ir remiasi beprotiškais kaltinimais. Pagrindinę išvadą, jog ne dievas sukūrė

žmogų, o žmogus — dievą, jis padarė polemizuodamas dėl teologijos su radikaliosios reformacijos (kalvinistų) atstovu Jonu Henriku Alstedu (2). (J. H. Alstedas dėstė filosofiją ir teologiją reformatų universitetuose: Herborne, po to — Veisenburge ir buvo laikomas enciklopediško išsilavinimo žmogumi. 1615 m. Frankfurte išleido knygą „Theologia naturalis“, kuri tuojuo pateko į popiežiaus uždraustų knygų sąrašą.) Nesutikdamas su jo knygoje išdėstytomis pažiūromis, bet religinėmis pažiūromis, pripažįstančiomis Bibliją dievo žodžiu (Biblija juk buvo skaitoma ne tik meldžiantis, bet ir cituojama teisiant raganas), K. Liščinskis negalėjo tikėtis savo rankraštį paskelbti; jėzuitai jį gavo per apgaulę ir rado kliautį apkaltinimui (13; 14). J. Moras, gindamas R. Gromykienę, matė, kad kaltinimai — nesąmonė, bet negalėjo to sakyti, nes pats būtų sėdęs į kaltinamųjų suolą. Valstietis M. Karalius, žinodamas savo likimą, galėjo nesąmonę patvirtinti ir išvengti išbandymo ugnimi. Jis neprašnekėjo kankinamas tris kartus. Jo tylėjimą reikia vertinti kaip panieką „šventosios teisybės“ sargams ir jį įskundusiems maldininkams.

K. Liščinskis, J. Moras, M. Karalius negalėjo būti vieniši; jų, nors ir pamažu, turėjo daugėti, nes demonologijos praktika nepakėlė ir negalėjo pakelti valstiečio ir dvarininko ūkio. Beviltiškumas ir nuolatinė baimė nepadarė žmogaus darbingesnio, o jo darbo našesnio. Tuo dvarininkai per šimtą metų galėjo įsitikinti ir pradėti galvoti, būtent galvoti, apie ūkio ir apie savo santykių su valstiečiais reformas.

Europoje plintanti švietėjiška pasaulėžiūra rado šalininkų ir Lietuvoje. Švietėjai siekė sukurti protinę visuomenę. Visa, kas neprotinga, kas rėmėsi religine mistika, turėjo pasitraukti iš kelio. Apie Vakarų Europos švietėjus F. Engelsas rašė: „Jie nepripažino jokių išorinių autoritetų, kokio pobūdžio jie bebūtų. Religija, gamtos supratimas, visuomenė, valstybės santvarka — viskas buvo kritikuojama be mažiausio pasigailėjimo, viskas turėjo pateisinti savo egzistavimą prieš proto teismą arba išnykti. Vieninteliu visko kriterijumi pasidarė mąstantis protas“ (1, 15). Protingos visuomenės racionalistinės pasaulėžiūros idėja apėmė visus kultūros veikėjus: istorikus, filosofus, rašytojus, dailininkus, teisininkus ir ekonomistus, gavusius fiziokratų vardą.

Proto teismas pasmerkė jėzuitų ordiną su jo veikla, ir popiežius Klemensas XIV 1773 m. jį panaikino.

Tai palietė Lietuvą, kur ordinas, turėdamas jam priklausiusį Vilniaus universitetą ir daugumą kolegijų, siųsdamas misionierius, leisdamas knygas, lėmė mąstymo ir kultūros kryptį, slopindamas bet kur pasireiškiančias pasaulietines pažiūras. Miestiečių ir žymios dalies bajorų judėjimas už politines ir socialines reformas privedė prie 1794 m. Tado Kosciuškos vadovauto sukilimo, į kurį ėjo ir valstiečiai. Šis sukilimas turėjo idėjinį ryšį su Didžiąja prancūzų revoliucija.

Visuomenės sąmonė tuomet keitėsi iš religinės į pasaulietinę su buržuazine ideologija. Katalikų bažnyčia demonologijos nepasmerkė ir nuo jos neatsisakė, tik liovėsi propagavusi jos įgyvendinimo prie-

mones. Tas priemonės ji padėjo į atsarginį „šventosios teisybės“ ginklų arsenalą, nes, netekusi pasaulietinio teismo, nebegalėjo jų panaudoti fiziniam terorui. Dvasinis teroras plačiausiai reiškėsi tos pačios tautos žmonių skirstymu į gerus ir blogus žmones. Blogu žmogumi kaip buvo, taip ir liko tas, kuris nebijo dievo; jis eretikas, pagonis, nedorėlis. Tačiau toks klerikalinis požiūris jau nebūvo viešpataujantis ir nelėmė visuomenės kultūros. Su atgijusia pasaulietine paasulėžiūra budo pilietinė ir tautinė sąmonė.

LITERATŪRA

1. *Engelsas F.* Anti-Diuringas. V., 1958.
2. *Alsted J. H.* Theologia naturalis. Frankfurt, 1615.
3. *Bretkūnas J.* Postilla, tatai esti Trumpas ir prastas išguldymas evangeliiu... per Jana Bretkuna Lietuvos Plebona. Karaliaučius, 1591. D. 1.
4. *Chodyncki K.* Sprawa o spalenie zboru ewangelickiego w Gialowie na Żmudzi.— Reformacja w Polsce, W-wa, 1928, rocz. 5, Nr. 17—18.
5. *Daukša M.* Postilla katholiccka: Tai esti Išguldymas evangeliiu kiekvienos nedelos ir švėtės per visus metus / Per kuniga Mikaloiv Davkša, kononika Medniku iš lėkiško perguldita. V., 1599; Daukšos postilė. K., 1926. Fotografuotinis leidimas. Lietuvos Universiteto leidinys.
6. Diena, 1935, liepos 7.
7. *Erazmas Roterdamiētis.* Pagiriamasis žodis Kvailybei. V., 1963.
8. *Husovianas M.* Giesmė apie stumbrą. V., 1977.
9. *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973.
10. *Jucevičius L. A.* Raštai. V., 1959.
11. *Jurginis J.* Renesansas ir humanizmas Lietuvoje. V., 1965.
12. *Jurginis J.* Valstiečių istorija. V., 1978.
13. *Jurginis J.* Kazimieras Liščinskis — ateizmo pradininkas Lietuvoje. V., 1957.
14. *Jurginis J.* Pasmerkimas: Pasakojimas apie Kazimierą Liščinskį. V., 1976.
15. *Juzumoviče V.* Aplankimas parakvijos par jos klebona, arba Išguldymas daliku tikėjima Š. Rima — Katalikiška. V., 1860.
16. Kazimiero teisynas. V., 1967.
17. *Kudzinowski Cz.* Indeks-Słownik do „Daukšos Postilė“. Poznań, 1977.
18. Krikščionybė Lietuvoje: Praeitis, dabartis, ateitis. K., 1939.
19. *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. V., 1969.
20. *Lebedys J.* Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime. V., 1976.
21. Lietuvos aidas, 1936, kovo 20, Nr. 130 (rytinė laida).
22. Lietuvių tauta. V., 1908. Kn. 1. D. 2.

23. Lietuvių tautosaka. K., 1940. (Serija A, Sakmės).
24. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1955. T. 1.
25. Lietuvos žinios, 1935, rugpj. 25.
26. *Lukšaitė I.* Radikalioji reformacijos kryptis Lietuvoje. V., 1980.
27. *Mažvydas M.* Pirmoji lietuviška knyga. V., 1974.
28. *Mykolas Lietuvis.* Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. V., 1966.
29. Mokykla ir gyvenimas, 1930, Nr. 6.
30. Mokslas ir gyvenimas, 1958, Nr. 6.
31. Mokslas ir gyvenimas, 1959, Nr. 4.
32. Młot na czarownice, postępek zwierzchowny w czarach. Kraków, 1614.
33. *Niemcewicz J. U.* Zbiór pamiętników o dawnej Polsce. Lipsk, 1839, T. 4.
34. *Pakarklis P.* Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai. K., 1948.
35. *Poška D.* Raštai. V., 1959.
36. Raganų teismai Lietuvoje. „Minties“ leidyklos leidžiamas dokumentų rinkinys, kurį sudaro du skyriai. Į pirmąjį skyrių sudėtos XIX a. skelbtų dokumentų anotacijos lietuvių kalba (prie jų eilės numerio pridedama raidė A) ir K. Jablonskio surinktų aktų tekstai (ne lietuvių kalba) su lietuviškomis anotacijomis (žymi eilės numeriu). Šiame darbe, remiantis kuriuo nors aktu, nurodomas jo numeris.
37. *Raselas B.* Religija ir mokslas. V., 1982.
38. Senieji lietuvių skaitymai. K., 1927, D. 1.
39. *Sochaniewicz K.* Przyczynek czarów na Żmudzi w XVII wieku.—Lud. Serja 2, Lwów, 1922, t. 1.
40. *Komar M.* Czarownice i inni. Kraków, 1980; *Russel J. B.* Witchcraft in the Middle Ages. L., 1972; *Midelfort H. C. E.* Wich Hunting in Southwestern Germany, 1562—1684. Stanford, 1972; *Baschwitz K.* Hexen und Hexenprozesse. Die Geschichte eines Hassenwahs und seines Bekämpfung. München, 1963; *Ziegeler W.* Möglichkeiten der Kritik am Hexen und Zauberwesen im ausgehenden Mittelalter. Köln, 1973.
41. Svetimo darbas. K., 1921, Nr. 3, 4.
42. Tautosakos darbai. K., 1937. T. 3.
43. Tautosakos darbai. K., 1939. T. 6.
44. *Tazbir J.* Obraz heretyka i diabła w katolickiej propagan-

- dzie wyznaniowej XVI—XVII w.—Kwartalnik Historyczny, W-wa, 1982, rocz. 88, 1981, Nr. 4.
45. *Tazbir J.* Procesy o czary.—Odrodzenie i reformacja w Polsce. Wrocław, 1978, t. 23.
 46. *Tuwim J.* Czary i czarty polskie oraz wypisy czarnoksiężskie. W-wa, 1924. Pakartotiniai išleista Varšuvoje 1960.
 47. *Urbanavičius V.* Sunaikintos kalvinistų bažnyčios Gėluvoje archeologiniai tyrinėjimai.—Kn.: Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje. V., 1977.
 48. *Valančius M.* Raštai. V., 1972. T. 2.
 49. *Vėlius N.* Mitinės lietuvių sakmių būtybės. V., 1977.
 50. Zbiór pomników reformacji kościoła polskiego i litewskiego. Wilno, 1925.
 51. *Zwolski B.* Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639—41. Wilno, 1936.
 52. Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. Вильна, 1898, т. 25.
 53. *Бекон Ф.* Сочинения. М., 1971. Т. 1.
 54. *Болховитинов Н. Н.* Сэйлемская ведьма.—Вопросы истории, 1982, № 10.
 55. *Довнар-Запольский М. В.* Исследования и статьи. Киев, 1909, т. 1.
 56. История Латвийской ССР. Рига, 1952. Т. 1.
 57. Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V. Алма-Ата, 1967.
 58. Народный суд литвинов над колдунами. Витебск, 1896.
 59. Памятная книжка Ковенской губернии на 1900 год. Ковна, 1899.
 60. Памятники русской старины. Петербург, 1874. Вып. 6.
 61. *Сперанский Н.* Ведьмы и ведовство. М., 1906; *Черняк Е. Б.* Приговор веков. М., 1971, с. 180—220.
 62. Вопросы истории, 1979, № 10.

TURINYS

Įvadas	3
Literatūros ir šaltinių apžvalga	9
Eretikai ir jų persekiojimas Vakarų Europoje	34
Slaptųjų eretikų sektos naikinimas	50
Kerėtojų teismų atsiradimas Lietuvoje	62
„Šventoji teisybė“ raganų teismuose	94
Kunigų misijos ir bajorų teisėjavimas kaimuose	113
Prisipažinimai ir priesaikos	134
Raganų deginimo pabaiga	149
Baigiamosios pastabos	154
Literatūra	163

Юргинис Юозас, Мато. СТОЛЕТІЕ ОХОТЫ НА ВЕДЬМ. На литовском языке. Издательство «Мокслас» ЛитССР, г. Вильнюс, 1984 г.

Juozas Jurginis. RĀGANŲ GAUDYMO ŠIMTMETIS

Redaktorė A. Bendorienė. Viršelio dailininkas V. Matulionis. Meninė redaktorė L. Tulytė. Techninė redaktorė I. Laurinaitienė. Korektorės: L. Balaikienė, N. Žadavičiūtė.

ИБ № 2263

Duota rinkti 83.08.22. Pasirašyta spausdinti 83.11.21. LV 12842. Formatas 70×100¹/₃₂. Popierius — spaudos Nr. 2. Garnitūra — literatūrinė, 10 punktų. Iškilioji spauda, 6,77 sąl. sp. l. 7,53 apsk. leid. l. Tiražas 25 000 egz. Užsakymas 2822. Kaina 25 kp. Leidykla „Mokslas“, 232050 Vilnius, Žvaigždžių 23. Spaudė Motiejaus Šumausko spaustuvė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.

Jurginis J.

Ju203 Raganų gaudymo šimtmetis.— V.: Moks-
las, 1984.— 166 p.

Bibliogr.: p. 163—165 (62 pavad.).

Leidinyje pateikiama medžiaga apie „raganų persekio-
jimo ir deginimo“ laikotarpį Lietuvoje. Raganavimas — tai
vienas iš įdomių tautos praeities istorijos, dabarties etno-
grafijos klausimų, glaudžiai susijęs su tautos kultūros rai-
da. Leidinyje taip pat pasakojama apie katalikų bažnyčios
susidorojimą su eretikais ir raganomis viduramžių Europo-
je. Pateikiama išsami literatūros ir šaltinių apžvalga.

J 0507000000—055 Neskelbta
M854(08)—84

BBK 63.3(2L)
9(TL)